

ΕΚΘΕΣΗ

Η ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΩΝ ΠΑΙΔΙΩΝ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ 2014

Οι επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης στα παιδιά



ΑΘΗΝΑ, ΜΑΡΤΙΟΣ 2014

ΕΚΘΕΣΗ

Η ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΩΝ ΠΑΙΔΙΩΝ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Εκπονήθηκε
για λογαριασμό της Ελληνικής Επιτροπής της Unicef

Επιστημονικά Υπεύθυνος



Καθηγητής Δημοσθένης Ι. Δασκαλάκης
Κοσμήτορας Σχολής Επιστημών Αγωγής
Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών
Υπεύθυνος Παρατηρητηρίου Μελέτης της Παιδικής Ηλικίας
Εργαστηρίου Κοινωνικών Επιστημών
Παιδαγωγικού Τμήματος Δημοτικής Εκπαίδευσης

Ερευνητές

Γιώργος Μπουγιούκος
Βασίλης Φασούλης

Φωτογραφία εξωφύλλου: Ολοήμερο Νηπιαγωγείο Κεραμωτής Ν. Καβάλας

ΑΘΗΝΑ
ΜΑΡΤΙΟΣ 2014

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Εισαγωγή

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

Οι πολιτικές για τα δικαιώματα του παιδιού στην Ελλάδα της κρίσης.....	10
--	----

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

Δημογραφικά χαρακτηριστικά των παιδιών στην Ελλάδα.....	16
---	----

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

Η παιδική φτώχεια.....	24
------------------------	----

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4

Συνθήκες διαβίωσης.....	42
-------------------------	----

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5

Κοινωνικές παροχές - κοινωνική ασφάλιση.....	50
--	----

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6

Η παιδική εργασία.....	65
------------------------	----

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7

Εκπαίδευση.....	71
-----------------	----

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 8

Βρεφονηπιακή φροντίδα - Εναρμόνιση οικογενειακής και επαγγελματικής ζωής.....	77
--	----

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 9

Οι επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης στην κατασκευή της παιδικής ηλικίας: Η παράταση της παιδικής ηλικίας.....	89
---	----

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 10

Μέτρα και προτάσεις για τη βελτίωση της κατάστασης των παιδιών.....	95
---	----

Εισαγωγή

Η παρούσα έκθεση εκπονείται για τρίτο συνεχόμενο έτος για λογαριασμό της Ελληνικής Εθνικής Επιτροπής της UNICEF στοχεύοντας όχι μόνο να ενημερώσει με επιστημονική τεκμηρίωση την κοινή γνώμη για την κατάσταση των παιδιών στην Ελλάδα, αλλά και να αναδείξει τις επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης στα παιδιά και φυσικά να αποτελέσει μέσο πίεσης προς την πολιτεία για την άμεση λήψη των απαραίτητων μέτρων. Η φετινή έκθεση αποτελεί συνέχεια και συμπληρώνει τις δύο προηγούμενες εκθέσεις για δύο λόγους. Ο πρώτος είναι ότι όσα είχαν αναφερθεί στις προηγούμενες εκθέσεις αναφορικά με την αναγκαιότητα ύπαρξης ενός οργανωμένου σχεδίου για την προάσπιση των δικαιωμάτων των παιδιών και οι σχετικές προτάσεις είναι πάντα επίκαιρα από τη στιγμή που δεν έχει ακόμα αναληφθεί κάποια σχετική πρωτοβουλία. Ο δεύτερος είναι ότι, όσο πιο έντονες γίνονται οι επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης στα παιδιά τόσο πιο αναγκαία κρίνεται η ύπαρξη τεκμηριωμένων προτάσεων προς την πολιτεία, αλλά και η ανάδειξη των τάσεων των κοινωνικών δεικτών σχετικά με το παιδί.

Με αφετηρία την παραπάνω αναγκαιότητα η παρούσα έκθεση της UNICEF στοχεύει να αναδείξει την κατάσταση των παιδιών στην Ελλάδα και τις πτυχές των αστοχιών που παρατηρούνται στην εφαρμογή των δικαιωμάτων του παιδιού, κάνοντας ιδιαίτερη αναφορά στις επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης στα παιδιά.

Στο **πρώτο κεφάλαιο** γίνεται αναφορά στην αναγκαιότητα ύπαρξης, περισσότερο από κάθε άλλη φορά, συγκροτημένων και σαφών πολιτικών για την προάσπιση των δικαιωμάτων του παιδιού.

Στο **δεύτερο κεφάλαιο** παρουσιάζονται δημογραφικά στοιχεία σχετικά με τα παιδιά, κάτι που έχει ιδιαίτερη σημασία, καθώς χαρακτηρίζει την παρουσία και την βαρύτητά τους ως κοινωνική ομάδα και κατ' επέκταση ως ομάδα στόχευσης στα πλαίσια των κρατικών πολιτικών.

Στο **τρίτο κεφάλαιο** εξετάζεται η παιδική φτώχεια και ο κοινωνικός αποκλεισμός, η οποία έχει παρουσιάσει τη μεγαλύτερη ετήσια αύξηση τα τελευταία χρόνια και αποτελεί τον πιο ευρέως χρησιμοποιούμενο δείκτη για την ανάδειξη των επιπτώσεων της οικονομικής κρίσης.

Στο **τέταρτο κεφάλαιο** εξετάζονται οι συνθήκες διαβίωσης, οι οποίες αποτελούν τον κατ' εξοχήν αντιπροσωπευτικό δείκτη που αποτυπώνει την

πραγματική κατάσταση των παιδιών, καθώς λαμβάνει υπόψη του καθημερινές ανάγκες.

Στο **πέμπτο κεφάλαιο** μελετάται η κατανομή και η ανταποδοτικότητα των κοινωνικών παροχών, ενώ γίνεται ιδιαίτερη αναφορά στις μεταβολές που συντελέστηκαν στα οικογενειακά επιδόματα, καθώς και στο φλέγον ζήτημα των ανασφάλιστων παιδιών.

Στο **έκτο κεφάλαιο** παρουσιάζονται στοιχεία σχετικά με την έκταση της παιδικής εργασίας στην Ελλάδα και την κατανομή των οικονομικά ενεργών παιδιών ανά περιφέρεια.

Στο **έβδομο κεφάλαιο** γίνεται αναφορά στη συμμετοχή στην εκπαίδευση, η οποία αποτελεί ένα βασικό στοιχείο αποτίμησης του αντίστοιχου δικαιώματος.

Στο **όγδοο κεφάλαιο** εξετάζεται η συμμετοχή των παιδιών στη βρεφονηπιακή φροντίδα και ο τρόπος που αυτή επηρεάζει την εναρμόνιση οικογενειακής και επαγγελματικής ζωής.

Στο **ένατο κεφάλαιο** αξιολογούνται οι επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης στην κατασκευή της παιδικής ηλικίας, οι οποίες έχουν αποτέλεσμα την παράταση της περιόδου της, εξαιτίας της αυξανόμενης εξάρτησης «παιδιών», άνω του τυπικού ορίου ενηλικίωσης, από τους γονείς τους.

Τέλος, στο **δέκατο κεφάλαιο** παρατίθενται μέτρα και προτάσεις για τη βελτίωση της κατάστασης των παιδιών, όπως αυτά προκύπτουν από τα αποτελέσματα της παρούσας έρευνας.

Κεφάλαιο 1

Οι πολιτικές για τα δικαιώματα του παιδιού στην Ελλάδα της κρίσης

Όσο οι επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης βαθαίνουν, τόσο πιο έντονα έρχεται το προσκήνιο η αναγκαιότητα υπεράσπισης των δικαιωμάτων των παιδιών με κύριο επίκεντρο την εξασφάλιση πρωτίστως των δικαιωμάτων προστασίας τους. Ωστόσο, με αυτόν τον τρόπο γινόμαστε μάρτυρες μιας δυσάρεστης και ίσως άδηλης διαπίστωσης. Με αφετηρία την επιδείνωση στους κοινωνικούς στατιστικούς δείκτες ευημερίας των παιδιών,¹ η εννοιολόγηση των δικαιωμάτων του παιδιού καταλήγει να αφορά μόνο τα θεμελιώδη δικαιώματα προστασίας. Όμως, τα δικαιώματα του παιδιού, που είναι μια σύγχρονη έννοια με λιγότερο από έναν αιώνα ύπαρξης και πολύ μικρότερο διάστημα σύλληψής της, σύμφωνα με την εννοιολόγηση που εξέλαβε -τουλάχιστον στις δυτικές κοινωνίες- ύστερα από τη δεκαετία του 1970, δεν αφορούν μόνο τα δικαιώματα προστασίας. Είναι μια έννοια ευρύτερη, η οποία λαμβάνει υπόψη της την αυτονομία, τη δράση και την υπόσταση του παιδιού, αναγνωρίζοντας τον κοινωνικό του ρόλο και αξία. Η παραπάνω διαπίστωση αναδεικνύει τις επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης, στο μετασχηματισμό της εννοιολόγησης των δικαιωμάτων του παιδιού, η οποία ως έννοια υποβαθμίζεται και καταλήγει να συμπίπτει με την εξασφάλιση της προστασίας του. Για να γίνει κατανοητό το μέγεθος της βλάβης που υφίσταται σε θεωρητικό επίπεδο η έννοια των δικαιωμάτων του παιδιού εξαιτίας της οικονομικής κρίσης, αρκεί να αναφερθεί ότι αυτά αρχικά ανέκυψαν ως αποτέλεσμα της αναγκαιότητας προστασίας των παιδιών και χρειάστηκαν σχετικά κινήματα (κίνημα της απελευθέρωσης των παιδιών) και ατελείωτη συζήτηση σε θεωρητικό επίπεδο για να καταλήξουν στη σημερινή της διάσταση. Το παραπάνω σημαίνει ότι ουσιαστικά σημειώνεται πισωγύρισμα στη θεωρητική εξέλιξη των δικαιωμάτων του παιδιού και αγνοείται η πραγματική τους διάσταση. Ο λόγος είναι απλός: Πώς μπορεί να δοθεί προτεραιότητα σε δικαιώματα που σχετίζονται με τη δράση και την αυτονομία των παιδιών όταν πλήττονται θεμελιώδη δικαιώματα προστασίας τους; Αυτό άλλωστε είναι και το διακύβευμα της περιόδου που διανύουμε. Να μην πληγούν ανεπανόρθωτα, τόσο στην κοινή συνείδηση όσο και στην επίσημη κρατική αντίληψη, τα πραγματικά δικαιώματα του παιδιού, τα οποία υπερβαίνουν την προστασία του. Διαφορετικά η περίοδος της κρίσης θα σηματοδοτήσει την υποβάθμιση της έννοιας των δικαιωμάτων του παιδιού, αλλά και γενικότερα την έννοια της παιδικής ηλικίας.

¹ Bradshaw, J., Hoelscher, P. & Richardson, D. (2007). An Index of Child Well-Being in the European Union. Social Indicators Research, 80, 133-177.

Η παραπάνω άποψη δεν έχει σκοπό να ακυρώσει τη σημαντικότητα των δικαιωμάτων προστασίας των παιδιών. Αντίθετα, στοχεύει να τονίσει τη σημαντικότητά τους στην πραγματική εφαρμογή των δικαιωμάτων του παιδιού, σύμφωνα με τη σύγχρονη διάστασή τους. Οι συχνές αναφορές στο δημόσιο λόγο στην παιδική φτώχεια στοχεύουν -σχεδόν αποκλειστικά- στην ευαισθητοποίηση και στην άσκηση -μέσα από την «θυματοποίηση» και «θυσία» του παιδιού- πίεσης προς την πολιτική εξουσία για την ανάληψη αντίστοιχων μέτρων. Αυτό όμως δεν είναι αρκετό εάν δεν τεθούν οι βάσεις και δεν δημιουργηθούν οι κατάλληλες προϋποθέσεις για την εφαρμογή των δικαιωμάτων του παιδιού. Αποτελεί θλιβερή διαπίστωση ότι όσα είχαν αναφερθεί στις δύο προηγούμενες εκθέσεις της UNICEF σχετικά με την αναγκαιότητα ύπαρξης συντονισμένου σχεδιασμού από την πολιτεία για την εφαρμογή των δικαιωμάτων του παιδιού είναι πάντα επίκαιρα, καθώς δεν έχει παρατηρηθεί πρόοδος.

Ύστερα από την έκδοση, τον Αύγουστο του 2012, των καταληκτικών παρατηρήσεων της Επιτροπής για τα Δικαιώματα του Παιδιού πάνω στη 2η και 3η περιοδική έκθεση της Ελλάδας για την εφαρμογή της Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού, δεν παρατηρείται επίσημη κινητοποίηση από την Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Παιδιού γύρω από το ζήτημα των υποδείξεων σχετικά με την εφαρμογή των δικαιωμάτων του παιδιού στην χώρα μας. Ωστόσο, αυτό δεν σημαίνει ότι τα προβλήματα έχουν λυθεί. Το 2017 (προθεσμία έχει ορισθεί η 9^η Δεκεμβρίου) όταν η Ελλάδα θα πρέπει να υποβάλει στην Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Παιδιού την 4^η, 5^η και 6^η περιοδική έκθεση σχετικά με την εφαρμογή της Σύμβασης, θα πρέπει να έχουν γίνει πράξη οι προηγούμενες παρατηρήσεις της Επιτροπής (Αύγουστος 2012),² αλλά, κυρίως, το διάστημα που μεσολαβεί, θα πρέπει να έχουν ληφθεί τα κατάλληλα μέτρα ώστε οι επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης να μην έχουν επιδεινώσει ακόμα περισσότερο από σήμερα την κατάσταση των παιδιών στην Ελλάδα. Το ζήτημα βέβαια δεν είναι η ικανοποίηση των συστάσεων της Επιτροπής για τα Δικαιώματα του Παιδιού, αλλά η ανάληψη δράσης για την εφαρμογή των απαραίτητων πολιτικών, έχοντας ως οδηγό τις συστάσεις αυτές.

Εναρκτήριο σημείο της δραστηριοποίησης από την πολιτεία πρέπει να είναι η καταγραφή της κατάστασης των δικαιωμάτων του παιδιού με πιο συστηματικό τρόπο.

² Για αναλυτικότερη παρουσίαση των παρατηρήσεων της Επιτροπής για τα Δικαιώματα του Παιδιού πάνω στην 2^η και 3^η περιοδικές εκθέσεις της Ελλάδας για την εφαρμογή της Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού, βλέπε το κεφ. 1 της Έκθεσης του 2013.

Παρά την έλλειψη ενός μεθοδολογικού εργαλείου για τη μέτρηση εφαρμογής των δικαιωμάτων του παιδιού, η Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Παιδιού το 2010 εξέδωσε επικαιροποιημένες, πιο σαφείς οδηγίες³ για τη σύνταξη των περιοδικών εκθέσεων των κρατών για τον έλεγχο εφαρμογής της Σύμβασης, στις οποίες κάνουν συγκεκριμένη αναφορά οι καταληκτικές παρατηρήσεις (2012, παράγραφος 76)⁴ της Επιτροπής για τα Δικαιώματα του Παιδιού του Ο.Η.Ε. πάνω στη 2η και 3η Περιοδική Έκθεση της Ελλάδας και υποδεικνύουν ότι η επόμενη έκθεση θα πρέπει να είναι απολύτως συμβατή με τις οδηγίες αυτές. Κύρια φιλοσοφία των οδηγιών αυτών είναι η διάρθρωση των εκθέσεων των κρατών σε θεματικές, οι οποίες αναφέρονται σε συγκεκριμένα άρθρα της Σύμβασης, συνοδευόμενες βέβαια από συγκεκριμένα στατιστικά και ποσοτικά στοιχεία για την αποτίμηση εφαρμογής της κάθε πρόβλεψης της Σύμβασης ξεχωριστά. Για να επιτευχθεί όμως κάτι τέτοιο προϋποθέτει μια σειρά από ενέργειες από την πλευρά της ελληνικής πολιτείας σχετικά με τη συστηματική συλλογή των στοιχείων αυτών. Είχε ήδη γίνει εκτεταμένη αναφορά στην έκθεση της UNICEF του 2013 (κεφάλαιο 1) τόσο στην αναγκαιότητα ύπαρξης μηχανισμών συλλογής στοιχείων, οι οποίοι είναι απαραίτητο να έχουν κεντρικό χαρακτήρα, όσο και στις ελπιδοφόρες προσπάθειες που έγιναν με τη θεσμοθέτηση τήρησης Εθνικού Μητρώου Παιδικής Προστασίας από το Εθνικό Κέντρο Κοινωνικής Αλληλεγγύης (Ν. 3961/2011, άρθρ. 8, παρ. 1) και η σύσταση δικτύου ηλεκτρονικής διασύνδεσης των υπηρεσιών αρμοδιότητας των Υπουργείων Υγείας και Δικαιοσύνης (Ν. 3961/2011, άρθρ. 8, παρ. 3). Ωστόσο, οι πρωτοβουλίες αυτές δεν μπορούν να υποκαταστήσουν την αναγκαιότητα ύπαρξης μιας εθνικής κεντρικής βάσης δεδομένων που θα καταγράφονται όλα τα στοιχεία που αφορούν το σύνολο των δικαιωμάτων του παιδιού και βέβαια δεν καλύπτουν την αναγκαιότητα λειτουργίας ενός οργανωμένου εθνικού κέντρου τεκμηρίωσης.

Ένα επιπλέον ζήτημα που έρχεται με έντονο τρόπο στο προσκήνιο εξαιτίας των μεγάλων δημοσιονομικών περικοπών τα τελευταία έτη είναι οι πόροι που διατίθενται για τα παιδιά. Άλλωστε, έχουν γίνει σε κεντρικό επίπεδο συστάσεις προς τα κράτη για τον σαφή προσδιορισμό του ποσού που δαπανάται για τα παιδιά. Κατ' αρχάς, σε θεσμικό επίπεδο, η Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού (άρθρο 4)

³ Committee on the Rights of the Child (2010). Treaty-specific guidelines regarding the form and content of periodic reports to be submitted by States parties under article 44, paragraph 1 (b), of the Convention on the Rights of the Child. CRC/C/58/Rev.2, 23 November 2010.

⁴ Committee on the Rights of the Child (2012). Consideration of reports submitted by States parties under article 44 of the Convention. Concluding observations: Greece. CRC/C/GRC/CO/2-3. 13 August 2012.

ορίζει ότι τα κράτη παίρνουν μέτρα για το παιδί «μέσα στα όρια των πόρων που διαθέτουν», υπονοώντας τον σαφή προσδιορισμό του ποσού που διατίθεται για το παιδί. Η UNICEF έχει αναπτύξει πλούσια επιστημονική δραστηριότητα, η οποία στοχεύει στην ανάπτυξη παιδοκεντρικής δημοσιονομικής πολιτικής, η οποία θα αποτυπώνεται σε «φιλικούς» για τα παιδιά προϋπολογισμούς. Από την άλλη πλευρά, η Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Παιδιού, ήδη από το 2002, στις Καταληκτικές της Παρατηρήσεις⁵ της πάνω στην 1^η έκθεση της Ελλάδας, είχε θέσει το ζήτημα της καταγραφής του ακριβούς ποσού του προϋπολογισμού που δαπανάται για τα παιδιά. Ενόψει μάλιστα της οικονομικής κατάστασης της Ελλάδας, επανέρχεται το 2012, ανησυχώντας για τις επιπτώσεις στις δημόσιες δαπάνες και συστήνοντας, για ακόμα μια φορά, τη διακριτή αποτύπωση στον κρατικό προϋπολογισμό των οικονομικών πόρων που διατίθενται για τα παιδιά.⁶ Η ακριβής καταγραφή του ποσού του κρατικού προϋπολογισμού που δαπανάται για το παιδί συνδέεται άμεσα με τη διάχυση της διάστασης του παιδιού (child mainstreaming) σε όλους τους τομείς και τα επίπεδα άσκησης πολιτικής. Δηλαδή, κάθε πολιτική που ασκείται από την πολιτεία θα πρέπει να περιλαμβάνει σαφή πρόβλεψη για το παιδί.

Όλα τα παραπάνω πρέπει να πλαισιώσουν και να υποστηρίξουν τον σχεδιασμό και την υλοποίηση ενός συγκροτημένου Εθνικού Σχεδίου Δράσης για τα Δικαιώματα του Παιδιού, η αναγκαιότητα ύπαρξης του οποίου έχει ήδη επανειλημμένα επισημανθεί, πρωτίστως, ήδη από το 2002 και βέβαια το 2012, από την Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Παιδιού, αλλά και σε εθνικό επίπεδο από φορείς, όπως για παράδειγμα η UNICEF (έκθεση 2012, σελ. 7-11), ο Συνήγορος του Παιδιού (2013)⁷ και το Δίκτυο Μη Κυβερνητικών Οργανώσεων για την παρακολούθηση της εφαρμογής της Διεθνούς Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού. Το Εθνικό Σχέδιο Δράσης θα πρέπει να έχει συγκεκριμένα χρονοδιαγράμματα, μετρήσιμους στόχους και βέβαια τον αναγκαίο προϋπολογισμό ώστε να μπορεί να είναι λειτουργικό και αποτελεσματικό. Η υιοθέτηση ενός σχεδίου Δράσης για τα Δικαιώματα του Παιδιού, προϋποθέτει την ύπαρξη ενός κεντρικού

⁵ Committee on the Rights of the Child, (2002). Concluding observations of the Committee on the Rights of the Child: Greece. CRC/C/15/Add.170, 2 April 2002, paragr. 20-21.

⁶ Committee on the Rights of the Child (2012). Consideration of reports submitted by States parties under article 44 of the Convention. Concluding observations: Greece. CRC/C/GRC/CO/2-3. 13 August 2012, paragr. 17 and 18c.

⁷ Προτάσεις του Συνηγόρου του Παιδιού για το περιεχόμενο ενός Εθνικού Σχεδίου δράσης για τα Δικαιώματα του Παιδιού. Διαθέσιμο: <http://www.synigoros.gr/resources/protasi-ethniko-sxedio-drasis-dtp.pdf>

φορέα που θα αναλάβει την ανάπτυξη συνεργασιών μεταξύ των εμπλεκόμενων φορέων και επιπέδων διοίκησης και τον συντονισμό των δράσεών τους για την εφαρμογή των πολιτικών με αντικείμενο τα δικαιώματα του παιδιού. Έχει επανειλημμένα γίνει αναφορά από την UNICEF στις προηγούμενες εκθέσεις σχετικά με την αναγκαιότητα ανάληψης ενεργού ρόλου από το Παρατηρητήριο για τα Δικαιώματα του Παιδιού, το οποίο έχει νομικά συσταθεί από το 2001, αλλά δεν έχει ανταποκριθεί στον κρίσιμο ρόλο του.

Οι ασκούμενες πολιτικές στην Ελλάδα όχι μόνο δεν λαμβάνουν σοβαρά υπόψη τους τα δικαιώματα του παιδιού, αλλά σε αρκετές περιπτώσεις τα παιδιά δεν τυγχάνουν ιδιαίτερης αντιμετώπισης σε βασικά ζητήματα πολιτικής. Ενδεικτικό παράδειγμα αποτελεί η αντιμετώπιση των παιδιών από το σύστημα φορολογίας. Το 2013 ήταν η τελευταία χρονιά κατά την οποία ίσχυσαν τα πρόσθετα αφορολόγητα όρια για προστατευόμενα τέκνα, καθώς με την υποπερίπτωση 15 της παραγράφου ΙΑ.2 του Ν. 4093/2012 (Μνημόνιο ΙΙΙ) από 1^η Ιανουαρίου 2013 (φορολογικές δηλώσεις 2014) καταργήθηκαν τα σχετικά αφορολόγητα ποσά και αντί αυτών προβλέφθηκε η χορήγηση ενιαίου επιδόματος στήριξης τέκνων, το οποίο θεωρήθηκε ότι αντικαθιστά τα αφορολόγητα αυτά όρια. Σύμφωνα με το πρότερο καθεστώς το αφορολόγητο ποσό του πρώτου κλιμακίου της κλίμακας φόρου αυξανόταν κατά 2.000 ευρώ εάν ο φορολογούμενος είχε ένα τέκνο που τον βάρυνε, κατά 4.000 ευρώ εάν είχε δύο τέκνα που τον βάρυναν, κατά 7.000 ευρώ εάν είχε τρία τέκνα που τον βάρυναν, κατά 10.000 ευρώ εάν είχε τέσσερα τέκνα που τον βάρυναν.

Με τις αλλαγές στον Κώδικα Φορολογίας Εισοδήματος η κατάργηση των πρόσθετων αφορολόγητων ορίων για τις οικογένειες με παιδιά έχει αποτέλεσμα τα ποσά του φόρου που καλούνται αυτές να πληρώσουν να μη περιορίζονται. Σε συνδυασμό με την κατάργηση του αφορολογήτου ορίου των 5.000 € και κυρίως των φοροαπαλλαγών για δίδακτρα φροντιστηρίων, είναι εμφανές ότι από το 2014 οι οικογένειες με παιδιά επιβαρύνονται ακόμα περισσότερο. Εντύπωση επίσης προκαλεί η πρόβλεψη ότι, μεταξύ άλλων,⁸ παιδιά κάτω των 18 ετών δεν θεωρούνται εξαρτώμενα μέλη, εάν το ετήσιο φορολογητέο εισόδημά τους υπερβαίνει το ποσό των 3.000 ευρώ και συνοικούν με τον φορολογούμενο (Ν. 4172/2013, άρθρο 11, παρ. 2). Επιπλέον, καθιερώνεται, για πρώτη φορά, η υποχρέωση υποβολής φορολογικής δήλωσης από όλα τα φυσικά πρόσωπα που έχουν συμπληρώσει το 18^ο έτος της

⁸ Περιπτώσεις β', δ' και ε' της επόμενης υποσημείωσης.

ηλικίας τους, με την επιφύλαξη να μην είναι προστατευόμενα μέλη,⁹ ανεξάρτητα από το αν υπόκειται ή όχι σε φορολόγηση (μέχρι πρότινος υποχρέωση υποβολής φορολογικής δήλωσης υπήρχε μόνο εφόσον το εισόδημα ξεπερνούσε τα 3.000€). Αποτέλεσμα είναι να κινδυνεύουν να φορολογηθούν για το τεκμαρτό εισόδημα, σύμφωνα με ισχύοντα τεκμήρια διαβίωσης, καθώς, εφόσον υποχρεούνται να κάνουν φορολογική δήλωση, ακόμα και αν δεν έχουν εισόδημα, αλλά διαθέτουν δικά τους περιουσιακά στοιχεία (π.χ. σπίτι, αυτοκίνητο), θα φορολογηθούν για το τεκμαρτό εισόδημα. Με την παραπάνω φορολογική αντιμετώπιση των παιδιών όχι μόνο δεν αναγνωρίζεται η εξάρτησή τους από τους γονείς και βέβαια η αντίστοιχη οικονομική επιβάρυνση για την ανατροφή τους, αλλά σε ορισμένες περιπτώσεις δεν αντιμετωπίζονται ως εξαρτώμενα μέλη της οικογένειας.

Η υφιστάμενη οικονομική και κοινωνική κατάσταση στην Ελλάδα μπορεί να αποτελέσει την έσχατη ευκαιρία την ανάληψη δράσης με σκοπό την εφαρμογή των δικαιωμάτων του παιδιού στην Ελλάδα με συγκροτημένο, ορθολογικό και αποτελεσματικό τρόπο. Η αναγκαιότητα αυτή, παρά το γεγονός ότι ήδη υπήρχε, δεν μπορεί να καθυστερήσει άλλο, καθώς τα στοιχεία του 2012 δείχνουν ραγδαία επιδείνωση σχεδόν όλων των κοινωνικών δεικτών που σχετίζονται με τα παιδιά και κυρίως αυτών της φτώχειας και της φτώχειας ή κοινωνικού αποκλεισμού. Οι ελλείψεις, οι ανάγκες, οι βασικές κατευθύνσεις και προτεραιότητες, η εμπειρία από τις ευρωπαϊκές πολιτικές και οι τεκμηριωμένες προτάσεις έχουν καταγραφεί. Εκείνο που απομένει είναι η ένταξή τους σε ένα ειδικό πλαίσιο πολιτικών για τα δικαιώματα του παιδιού, ζήτημα που έπρεπε ήδη να έχει απασχολήσει την πολιτεία.

⁹ Ν. 4172/2013, άρθρο 11, παρ. 1: Ως «εξαρτώμενα μέλη» του φορολογούμενου, θεωρούνται: α) ο (η) σύζυγος, εφόσον δεν έχει ίδια φορολογητέα εισοδήματα οποιασδήποτε πηγής, β) άγαμα τέκνα, εφόσον: είναι ανήλικα έως 18 ετών ή είναι ενήλικα έως 25 ετών και φοιτούν σε σχολές ή σχολεία ή ιδρύματα επαγγελματικής εκπαίδευσης ή κατάρτισης της ημεδαπής ή αλλοδαπής ή είναι ενήλικα έως 25 ετών και είναι εγγεγραμμένα στα μητρώα ανέργων του Οργανισμού Απασχόλησης Εργατικού Δυναμικού ή υπηρετούν τη στρατιωτική θητεία τους, γ) τα παρακάτω φυσικά πρόσωπα με ποσοστό νοητικής ή σωματικής αναπηρίας τουλάχιστον 67%, εφόσον είναι άγαμα, διαζευγμένα ή σε χηρεία: τέκνα του φορολογούμενου, αδελφοί και αδελφές των δύο συζύγων, δ) ανιόντες, ε) ανήλικα ορφανά από πατέρα και μητέρα που έχουν έως τρίτου βαθμού συγγένεια με το φορολογούμενο ή τον/τη σύζυγο.

Κεφάλαιο 2

Δημογραφικά χαρακτηριστικά των παιδιών στην Ελλάδα

Σύμφωνα με τα στοιχεία της απογραφής του πληθυσμού του 2011 (ΕΛ.ΣΤΑΤ.), για τον μόνιμο πληθυσμό, προκύπτει ότι τα παιδιά, ηλικίας έως 18 ετών, είναι 1.889.916, που αντιστοιχεί στο 17,5% του συνολικού πληθυσμού της χώρας (10.815.197), με τα αγόρια να αποτελούν το 51,2% και τα κορίτσια το 48,8%.

Συγκριτικά προς την απογραφή του 2001 ο πληθυσμός των παιδιών έχει μειωθεί περισσότερο από τον συνολικό. Η μεταβολή αυτή οφείλεται κυρίως στη ηλικιακή ομάδα των εφήβων (παιδιά 12-17 ετών) και εξηγείται από τη μείωση των γεννήσεων που συντελείται τις τελευταίες τρεις δεκαετίες. Ενδεικτικά, μπορεί να σημειωθεί, από στοιχεία της ΕΛ.ΣΤΑΤ., ότι κατά τα μέσα της δεκαετίας του 1980 (1983-1987) κατά μέσο όρο γεννιόνταν 12 παιδιά ανά 1.000 κατοίκους, ενώ κατά την αντίστοιχη περίοδο του 1990, που σημειώνονται και οι λιγότερες γεννήσεις των τελευταίων ετών, μόλις 9,6.

Πληθυσμός παιδιών κατά ηλικιακή κατηγορία 2011-2001 (Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ)						
	2011		2001		Μεταβολή 2001-2011	
					Αριθμός	Ποσοστιαίες μονάδες
Σύνολο Χώρας	10.815.197	%	10.934.097	%	-118.900	-1,1
Σύνολο Παιδιά	1.889.916	17,5	2.075.878	19,0	-185.962	-9,0
0-5 ετών	640.615	5,9	637.299	5,8	3.316	0,5
6-11 ετών	619.543	5,7	663.222	6,1	-43.679	-6,6
12-17 ετών	629.758	5,8	775.357	7,1	-145.599	-18,8

Τα παιδιά εξακολουθούν να κατανέμονται ακολουθώντας τις ανάλογες κατανομές του συνολικού πληθυσμού στις περιφέρειες της χώρας, με τα μεγάλα αστικά κέντρα της Αθήνας και της Θεσσαλονίκης να συγκεντρώνουν το 44,6% της εν λόγω πληθυσμιακής ομάδας. Ωστόσο, με βάση τα ίδια στοιχεία της ΕΛΣΤΑΤ, τη δεκαετία 2001-2011 η μείωση του αριθμού των ανηλίκων εμφανίζεται εντονότερη στις περιφέρειες της Δυτικής Ελλάδας (-16,9%), Δυτικής Μακεδονίας (-16,1%), Βορείου Αιγαίου (-13,4%) και Πελοποννήσου (-12,9%). Στον αντίποδα, η παραπάνω μείωση είναι εμφανώς πιο περιορισμένη στην Κρήτη (-1,4%) και σε μικρότερο βαθμό στην Κεντρική Μακεδονία (-6,1%) και στο Νότιο Αιγαίο (-7,7%).

Η διαχρονική μείωση του αριθμού των παιδιών από το 1/3 του πληθυσμού της Ελλάδας το 1971 στο 17,5% σαράντα χρόνια αργότερα, η οποία καθιστά τη συγκεκριμένη ηλικιακή ομάδα μειοψηφία, είναι απότοκο, όπως έχει σημειωθεί σε προηγούμενες εκθέσεις, της οικονομικής και κοινωνικής ανάπτυξης της χώρας που συντελέστηκε στην προαναφερθείσα περίοδο. Χαρακτηριστικά, μπορεί να αναφερθεί σύμφωνα με στοιχεία του ΟΟΣΑ, ότι το κατά κεφαλή Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν (Α.Ε.Π.) το 1971 αναλογούσε μόλις στο 12,4% του 2011, η συμμετοχή των γυναικών στον οικονομικά ενεργό πληθυσμό στο 27,6% (στο 42,2% το 2011) του συνόλου, αντίστοιχα, ενώ η μέση ηλικία της μητέρας κατά τη γέννηση από τα 25,9 έτη το 1975, έφθασε τα 31,5 το 2012 (στοιχεία ΕΛ.ΣΤΑΤ.).

Η πληθυσμιακή συμπίεση των παιδιών περιορίζει την κοινωνική τους παρουσία και ουσιαστικά οδηγεί στην αγνόησή τους σε όλες τις εκφάνσεις και διαστάσεις της κοινωνικής ζωής με άμεσο αντίκτυπο τόσο στις αντιλήψεις για αυτά, όσο και στην αναγκαιότητα υπολογισμού τους ως ζητήματος σημασίας στο πλαίσιο της δημόσιας πολιτικής και ειδικότερα της πολιτικής για την εξασφάλιση των δικαιωμάτων τους. Η Ελλάδα ως χώρα μαστίζεται από χαμηλή γονιμότητα και εμφανίζει μία γενικότερη τάση μείωσης του αριθμού των παιδιών. Ενδεικτικό είναι ότι, σύμφωνα με στοιχεία του Ο.Ο.Σ.Α., ο αριθμός των γεννήσεων ανά 1.000 άτομα στην Ελλάδα μειώνεται διαχρονικά. Ειδικά όμως τα τελευταία έτη η επίπτωση της οικονομικής κρίσης στη δημογραφική «εξαφάνιση» των παιδιών αντιπροσωπεύεται από τη μείωση των συνολικών γεννήσεων, συμπιέζοντας τον αριθμό των παιδιών ως ηλικιακής και κοινωνικής ομάδας. Η εικόνα αυτή πρόσφατα ενισχύθηκε από τον μειωμένο αριθμό γεννήσεων από το 2008 και έπειτα (κατά 18.000 μεταξύ 2008-2012) και οδηγεί σε μεγάλους προβληματισμούς αν η τάση αυτή αποκτήσει μόνιμα χαρακτηριστικά. Έχει αναγνωριστεί ότι η οικονομική κρίση εν μέρει επιδρά στην υπογεννητικότητα¹, ιδιαίτερα αν συνδέεται με αύξηση της ανεργίας², και μείωση των αντίστοιχων κοινωνικών μεταβιβάσεων³. Το κόστος για την γέννηση και ανατροφή παιδιών υπολογίζεται περισσότερο σε τέτοιες περιόδους⁴.

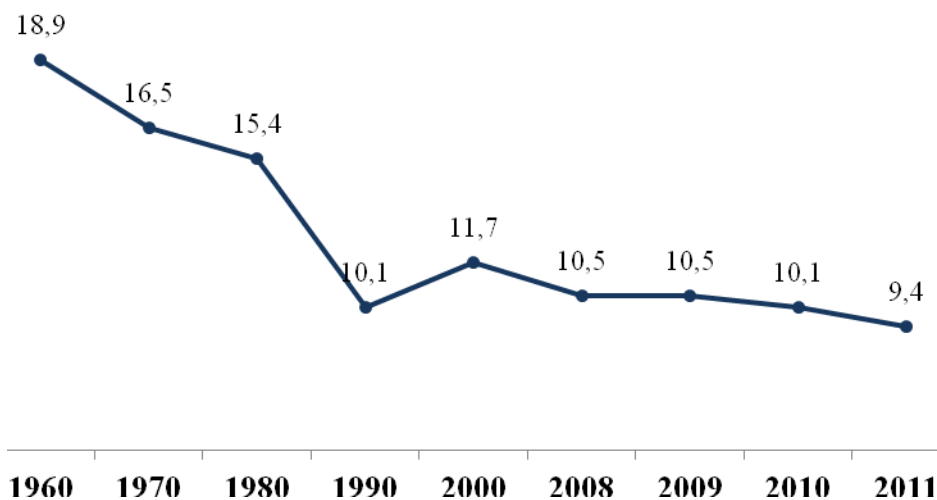
¹ Bongaarts, J., Sobotka, T., (2011). Demographic explanation for the recent rise in European fertility: Analysis based on the tempo and parity-adjusted total fertility, Vienna Institute of Demography, *European Demographic Research Papers*, p.41-42 <http://www.oecw.ac.at/>

² Adsera, A. (2005). Vanishing Children: From High Unemployment to Low Fertility in Developed Countries, *The American Economic Review*, 95, 2, p. 192.

³ Kohler, H.P., et. al. (2002). The Emergence of Lowest-Low Fertility in Europe During the 1990s, *Population and development review*, 28, 4, p. 641.

⁴ Rhodes, M., (1996). Southern European Welfare States: Identity, Problems and Prospects for Reform, *South European Society and Politics*, 1:3, p. 15.

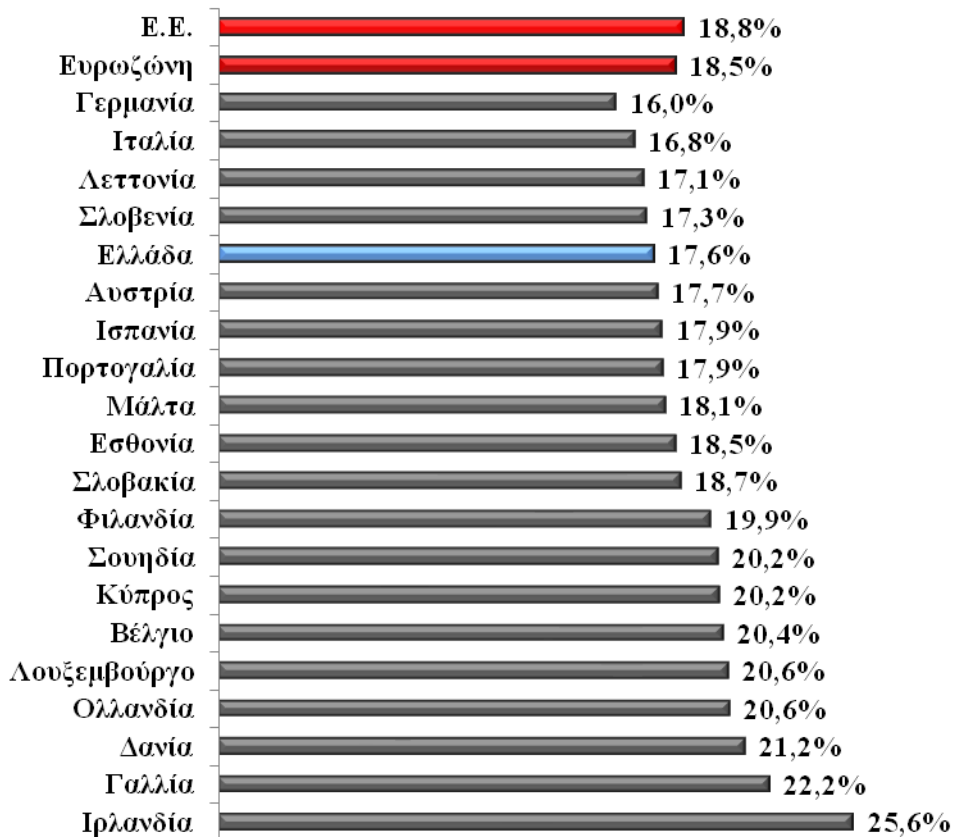
**Αριθμός γεννήσεων στην Ελλάδα ανά 1.000 άτομα
(Πηγή: ΟΟΣΑ)**



Το φαινόμενο της υπογεννητικότητας και του αριθμητικού περιορισμού των παιδιών, σε συνδυασμό με τις παραπάνω κοινωνικο-οικονομικές τάσεις δεν αφορούν μόνο την ελληνική περίπτωση, αλλά χαρακτηρίζουν το σύνολο σχεδόν των ευρωπαϊκών χωρών. Από στοιχεία της Eurostat για τον υπολογιζόμενο πληθυσμό προκύπτει ότι η αναλογία των ανηλίκων στην Ελλάδα βρίσκεται κάτω από το μέσο όρο στην Ευρωπαϊκή Ένωση και την Ευρωζώνη. Μεγαλύτερες ωστόσο χώρες, όπως η Γερμανία και η Ιταλία, φαίνεται να αντιμετωπίζουν εντονότερο πρόβλημα από ότι η Ελλάδα.

Από τη διαχρονική εξέταση των παραπάνω στοιχείων διαπιστώνεται ότι σε βάθος τεσσαρακονταετίας (1971-2011), οι χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης στις οποίες ο πληθυσμός των ανηλίκων μειώθηκε σε μεγαλύτερο βαθμό, είναι οι όμορες βαλκανικές χώρες της Ελλάδας, Βουλγαρία (-49,3%) και Ρουμανία (-41,3%). Ακολουθούν με υψηλά ποσοστά η Γερμανία (-37,3%), η Ιταλία (-35,5%), η Ουγγαρία (-33,9%) και η Πορτογαλία (-33,8%). Στην Ελλάδα η μείωση αυτή μεταξύ 1971-2011 κυμαίνεται στο 25,1%. Αξίζει επίσης να σημειωθεί ότι στην ηλικιακή ομάδα 0-15 ετών την δεκαετία 2001-2011, η μείωση εμφανίζεται υψηλότερη σε χώρες του πρώην Ανατολικού μπλοκ, ενώ στις «Δυτικές» διαπιστώνονται εξισορροπητικές τάσεις σε χαμηλά ωστόσο επίπεδα.

**Παιδιά (0-17ετών) ως ποσοστό του συνολικού πληθυσμού σε χώρες
της Ευρωζώνης (2013)
(Πηγή: Eurostat)**

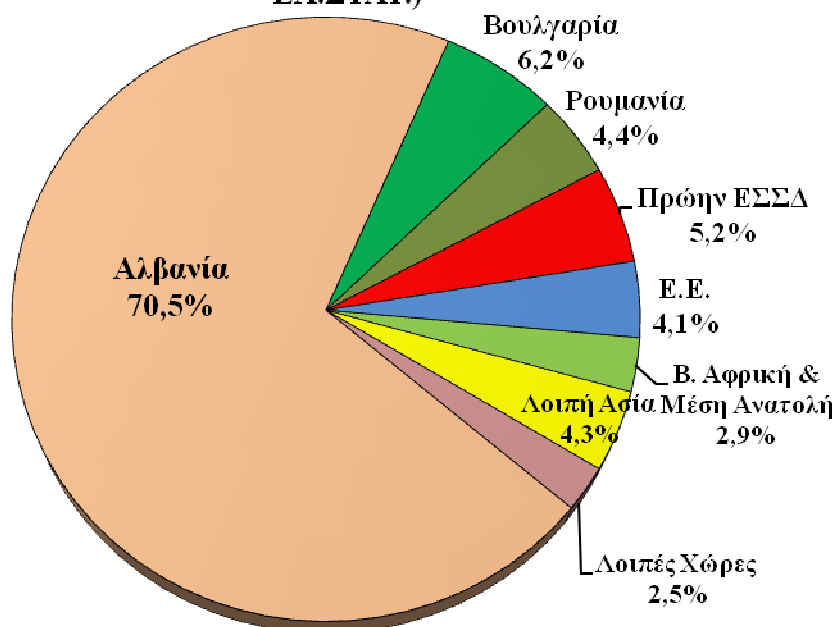


Από την άλλη πλευρά, ο πληθυσμός των αλλοδαπών/μεταναστών κατοίκων της Ελλάδας, με βάση τα πρόσφατα αποτελέσματα της απογραφής της ΕΛ.ΣΤΑΤ. του 2011, αυξήθηκε συγκριτικά προς το 2001 κατά 19,7%, φθάνοντας τα 911.929 άτομα. Τα παιδιά ηλικίας έως 18 ετών της συγκεκριμένης πληθυσμιακής ομάδας για το 2011 έχουν αυξηθεί κατά 11.8% σε σχέση με το 2001, φθάνοντας τις 181.000, ποσοστό που αναλογεί στο 9,6% του συνόλου των ανηλίκων της Ελλάδας (από το 7,8% το 2001). Το 52% των παιδιών αυτών είναι αγόρια και το 48% κορίτσια, ενώ, χωρίς να υπάρχουν ακριβή στοιχεία και ακολουθώντας το σύνολο του πληθυσμού των αλλοδαπών, θα πρέπει να σημειώνεται υψηλότερη πληθυσμιακή συγκέντρωση (πάνω από 40%) στην περιφέρεια Αττικής.

Ο πληθυσμός των αλλοδαπών εμφανίζει διαφορετικά χαρακτηριστικά από τον συνολικό, κυρίως όσον αφορά στην ηλικιακή σύνθεση. Ενδεικτικά σημειώνεται ότι οι άνω των 60 ετών φθάνουν μόλις το 5,8% του συνόλου του πληθυσμού αυτού (από το 25,3% των ατόμων ηλικίας 60 ετών και άνω του συνόλου της χώρας). Από τα στοιχεία αυτά προκύπτει ότι η αναλογία των ανηλίκων είναι 20% στο σύνολο των

αλλοδαπών, με το 29,1% αυτών ηλικίας έως 4 ετών, το 28,3% 5-9 ετών, 25,5% 10-14 ετών και το 17,2% 15-17 ετών, ακολουθώντας παραπλήσιες κατανομές του συνολικού αντίστοιχου πληθυσμού.

Ανήλικοι αλλοδαποί/μετανάστες κατά υπηκοότητα 2011 (Πηγή: ΕΛ.ΣΤΑΤ.)



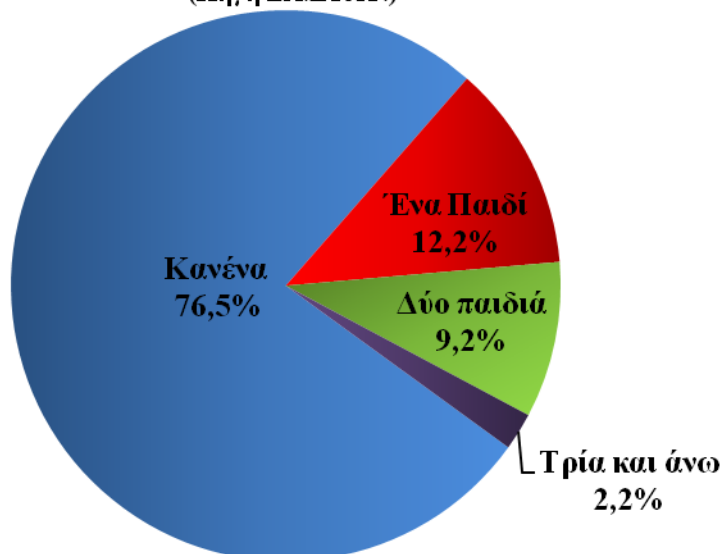
Όσον αφορά την υπηκοότητα των αλλοδαπών ανηλίκων, παρατηρείται ότι δεν ακολουθεί πιστά την αντίστοιχη κατανομή κατά χώρα υπηκοότητας του συνόλου του πληθυσμού. Ενώ στα παιδιά το 70,5% προέρχονται από την Αλβανία, στο σύνολο του πληθυσμού το ποσοστό από τη χώρα αυτή είναι 52,7%. Γενικότερα, τα άτομα ηλικίας κάτω των 18 ετών στην Ελλάδα αποτελούν μια σχεδόν συμπαγή ως προς την υπηκοότητα ομάδα, η οποία κατά 81,5% προέρχεται από όμορες χώρες των Βαλκανίων και συνολικά κατά 90,3% από την Ευρώπη.

Παιδιά και οικογένεια

Σύμφωνα με στοιχεία της απογραφής από την ΕΛ.ΣΤΑΤ. τα νοικοκυριά στην Ελλάδα το 2001 ανέρχονταν σε 3.664.392 και το 2011 σε 4.134.157, σημειώνοντας μια αύξηση 12,8%. Από αυτά χωρίς παιδιά κάτω των δεκαπέντε ετών ήταν το 73,2% και με παιδιά 26,8% του συνόλου για το 2001, ενώ για το 2011 το 76,5% και 23,5%, αντιστοίχως. Διαπιστώνεται ακόμα ότι η αύξηση του συνολικού αριθμού των νοικοκυριών δεν είναι αναλογική εφόσον, τα 469.765 νοικοκυριά που προστέθηκαν

μεταξύ 2001-2011 προκύπτουν από την αύξηση κατά 479.650 των νοικοκυριών χωρίς παιδιά έως 15 ετών και τη μείωση κατά 9.885 των νοικοκυριών με παιδιά. Επιπρόσθετα, η μείωση των τελευταίων δεν είναι και αναλογικά κατανεμημένη όσον αφορά τη σύνθεση τους, εφόσον μειώθηκαν περισσότερο τα νοικοκυριά των πολυτέκνων (τέσσερα παιδιά και άνω) κατά 15,7%, λιγότερο εκείνα με δύο παιδιά (-2,0%), οριακά με ένα παιδί (0,3%), ενώ στον αντίποδα με τρία παιδιά αυξήθηκαν κατά 2,9%.

Νοικοκυριά με παιδιά έως 15 ετών (2011)
(Πηγή ΕΛ.ΣΤΑΤ.)



Παρά το γεγονός ότι τα προαναφερθέντα ευρήματα σε γενικές γραμμές αντικατοπτρίζουν όλες τις περιοχές της ελληνικής επικράτειας, εντούτοις υπάρχουν τάσεις διαφοροποίησης. Από παλιότερες μετρήσεις της ΕΛ.ΣΤΑΤ. (1991-2001), γίνεται αντιληπτό ότι πολύτεκνα νοικοκυριά (άνω των τριών παιδιών ηλικίας μέχρι 15 ετών) εμφανίζονταν ελαφρώς συχνότερα στις αγροτικές περιοχές, παρά στις αστικές. Ωστόσο, στις πρώτες περιοχές ο αριθμός των νοικοκυριών χωρίς παιδιά ήταν υψηλότερος. Με βάση πιο πρόσφατα στοιχεία (2011), τα νοικοκυριά με παιδιά ακολουθούν την ίδια περίπου κατανομή με το σύνολο των νοικοκυριών (με την Αττική να συγκεντρώνει το 35,3% και 36,6% του συνόλου των αντίστοιχων περιπτώσεων). Παρόλα αυτά, τα νοικοκυριά με τρία και άνω παιδιά εμφανίζουν χαμηλότερη συγκέντρωση στην Αττική (25,7%) και υψηλότερη σε περιφέρειες όπως η Δυτική Ελλάδα (9,3%), Θεσσαλία (8,3%) και Κρήτη (8,0%).

Τα ολιγομελή νοικοκυριά, ως προς τον αριθμό των ανήλικων μελών τους, είναι ένα φαινόμενο που απαντάται ιδιαίτερος στην Ευρώπη. Σύμφωνα με στοιχεία της Eurostat το 50,6% του συνόλου των νοικοκυριών αυτών περιλαμβάνουν ένα

παιδί, 38,2% δύο παιδιά, το 8,6% τρία παιδιά και 2,6% τέσσερα και πλέον παιδιά. Από τη σύγκριση των ελληνικών δεδομένων με τα ευρωπαϊκά, προκύπτουν αξιοσημείωτες ιδιαιτερότητες της ελληνικής κοινωνίας που υποδηλώνουν τάσεις του γενικότερου οικογενειακού προγραμματισμού. Η Ελλάδα εμφανίζει τη μικρότερη αναλογία σε νοικοκυριά με ένα ανήλικο παιδί, με τρία και με τέσσερα ή άνω από όλες τις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Παράλληλα, η αναλογία των νοικοκυριών με δύο παιδιά στην Ελλάδα δεν είναι μόνο η υψηλότερη σε όλη την Ευρωπαϊκή Ένωση, αλλά και η απόκλισή της από το μέσο Ευρωπαϊκό όρο είναι η μεγαλύτερη που σημειώνεται γενικότερα στο συγκεκριμένο δείκτη. Εν ολίγοις, τα πρότυπα οικογενειακού προγραμματισμού στην Ελλάδα συγκλίνουν στην απόκτηση δύο παιδιών για μια πυρηνική οικογένεια.

Κατανομή των νοικοκυριών με παιδιά (έως 18 ετών) κατά αριθμό παιδιών
(Πηγή: Eurostat)

	ΕΤΟΣ									
	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%
Ένα Παιδί	46,5	48,6	47,0	45,4	45,9	44,1	43,5	45,4	44,0	40,9
Δύο Παιδιά	46,4	49,3	49,6	49,7	48,3	51,5	52,9	50,6	52,6	56,8
Τρία Παιδιά	5,3	1,6	2,8	3,6	4,4	3,5	3,0	3,5	2,9	1,8
Τέσσερα και άνω	1,8	0,5	0,5	1,3	1,5	0,9	0,6	0,5	0,5	0,5

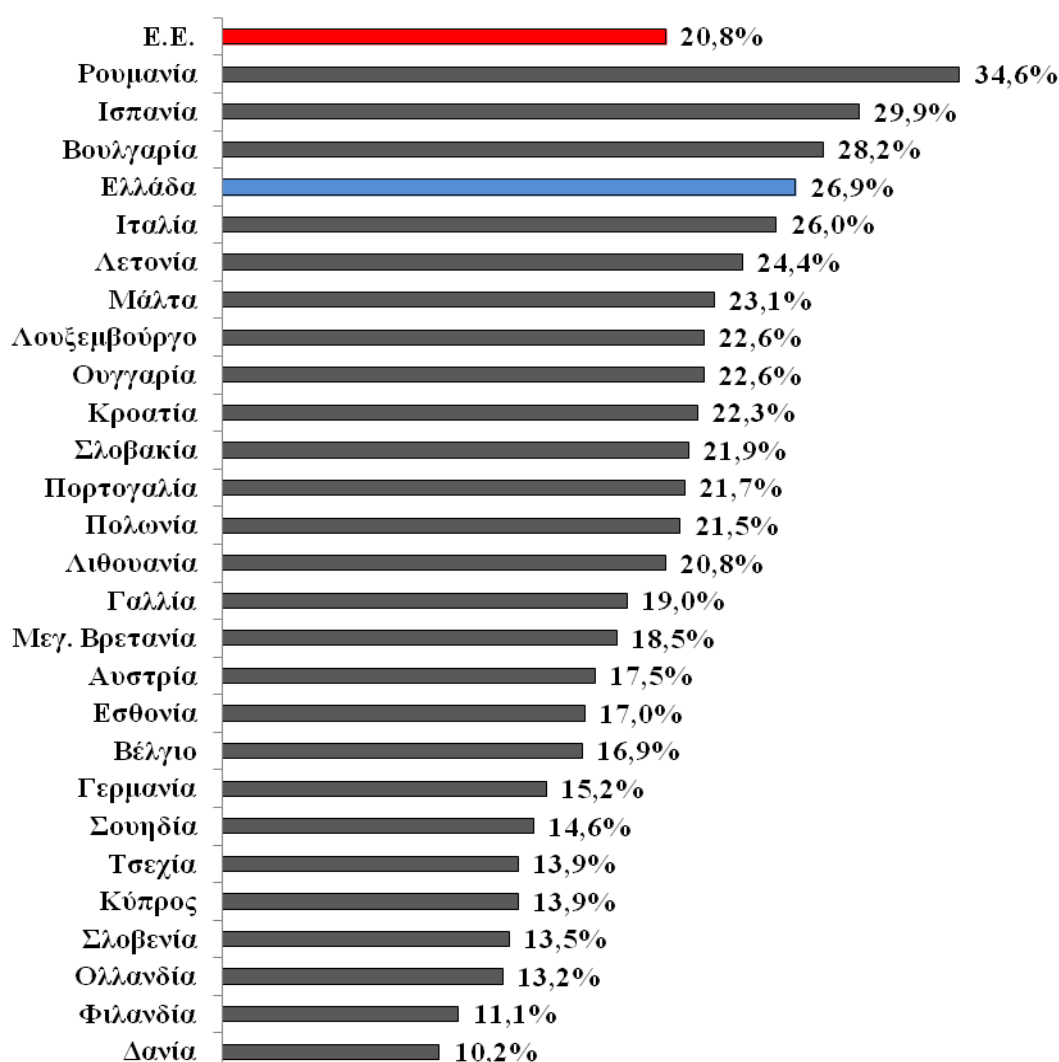
Κεφάλαιο 3

Η παιδική φτώχεια

Όπως είχε τονιστεί και στην προηγούμενη έκθεση της UNICEF (2013), η Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού (άρθρο 27, παρ. 1) αναγνωρίζει το δικαίωμα κάθε παιδιού για ένα κατάλληλο επίπεδο ζωής, πρόβλεψη που ουσιαστικά σχετίζεται με το επίπεδο της παιδικής φτώχειας. Στις καταληκτικές παρατηρήσεις της Επιτροπής για τα Δικαιώματα του Παιδιού (παραγρ. 57-58) το 2012 τονιζόταν η αναγκαιότητα σχεδιασμού των ανάλογων πολιτικών ώστε να αντιμετωπιστεί το φαινόμενο της αυξανόμενης παιδικής φτώχειας. Η αύξηση της παιδικής φτώχειας (το 2012 διαμορφώθηκε στο 26,9%) μεταξύ των ετών 2011 και 2012 κατά 3,2 ποσοστιαίες μονάδες στην Ελλάδα είναι η μεγαλύτερη που καταγράφεται στην Ευρώπη, ξεπερνώντας κατά πολύ τις αυξήσεις που σημειώθηκαν το ίδιο χρονικό διάστημα σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες. Η παραπάνω εξέλιξη, απομακρύνεται κατά πολύ από τον στόχο για μείωση της παιδικής φτώχειας στο 18% μέχρι το 2020 στο πλαίσιο υλοποίησης της στρατηγικής «Ευρώπη 2020», σύμφωνα με το Εθνικό Πρόγραμμα Μεταρρυθμίσεων (ΕΠΜ) της Ελλάδας. Η κατάσταση είναι ενδεικτική τόσο των επιπτώσεων της γενικότερης οικονομικής κατάστασης των νοικοκυριών, αλλά ταυτόχρονα αποδεικνύει την απουσία οποιονδήποτε στοχευμένων και αποτελεσματικών δράσεων για την αντιμετώπιση της παιδικής φτώχειας.

Σύμφωνα με στοιχεία της Eurostat για το 2012 στην Ευρωπαϊκή Ένωση των 27 (εξαιρέση αποτελεί η Ιρλανδία για την οποία δεν υπάρχουν στοιχεία για το 2012) ο αριθμός των ατόμων κάτω των 18 ετών σε κίνδυνο φτώχειας υπολογίζεται σε 19.425.000, αριθμός που αντιστοιχεί περίπου στο 4% του πληθυσμού της Ένωσης, αλλά στο 23% του συνολικού πληθυσμού των φτωχών. Η παιδική φτώχεια εξακολουθεί να κυμαίνεται σε υψηλότερα επίπεδα από του συνολικού πληθυσμού, εφόσον ανερχόταν στο 20,8% της εν λόγω πληθυσμιακής ομάδας, ενώ αντίστοιχα για τον συνολικό πληθυσμό η φτώχεια βρισκόταν στο 16,9%.

Παιδική φτώχεια στην Ε.Ε. (2012) (Πηγή: Eurostat)



Κατά μέσο όρο στην Ευρωπαϊκή Ένωση τα ποσοστά της παιδικής φτώχειας δεν έχουν αυξηθεί. Παρόλα αυτά, μεταξύ των ετών 2008 και 2012 ο συγκεκριμένος δείκτης αυξήθηκε κατά 6,5 μονάδες στην Κροατία, 3,9 στην Ελλάδα 3,4, στην Γαλλία 3,4 και στις Ουγγαρία, Λουξεμβούργο, Μάλτα, Βουλγαρία και Αυστρία μεταξύ 2,5 και 3 μονάδες. Στον αντίποδα στην Μεγάλη Βρετανία σημειώθηκε η μεγαλύτερη μείωση της περιόδου κατά 5,5 μονάδες.

Αντιστοίχως, ο αριθμός των φτωχών παιδιών στην Ευρωπαϊκή Ένωση μεταξύ των ετών 2008-2012 κατά μέσο όρο παράμεινε σταθερός (0,3% αύξηση) , ωστόσο κάτω από τη σταθερότητα αυτή υποβόσκουν μεγάλες αποκλίσεις μεταξύ των χωρών μελών. Σε εννέα χώρες ο αριθμός των φτωχών παιδιών σε βάθος πενταετίας έχει αυξηθεί πάνω από 10% και σε έξι έχει μειωθεί πάνω από 5%. Ενδεικτικό των αποκλίσεων αυτών είναι η Γαλλία και η Μεγάλη Βρετανία στις οποίες σημειώθηκε αύξηση στη μεν κατά 23,9% και 485.000 παιδιά και στη δε μείωση 22,8% και

701.000 παιδιά, κατά την προαναφερθείσα χρονική περίοδο. Πέρα, όμως, από τις ετήσιες αυξομειώσεις του αριθμού των φτωχών παιδιών, οι χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης που εμφανίζουν σταθερά αυξητικές τάσεις τα τελευταία εννέα χρόνια είναι ή Γαλλία, η Ισπανία, η Ιταλία και η Ελλάδα.

Γενικά, το 23,1% του συνόλου του φτωχού πληθυσμού στην Ευρωπαϊκή Ένωση είναι άτομα έως 18 ετών. Ενώ στις χώρες που προέρχονται από το πρώην ανατολικό μπλοκ το ποσοστό αυτό φθάνει το 25,2%. Η μεγαλύτερη αναλογία παρατηρείται στο Λουξεμβούργο (32,1%), στη Γαλλία (28,9%), στην Ουγγαρία (28,9%), στη Ρουμανία (28,6%) και στην Ολλανδία (28,5%), ενώ στην Ελλάδα τα παιδιά φθάνουν στο 20,5% του φτωχού πληθυσμού.

Από την ανάλυση των ποσοτικών στοιχείων για τη παιδική φτώχεια στην Ευρωπαϊκή Ένωση προκύπτουν τρία βασικά συμπεράσματα. Πρώτον, ότι διαιρετικές τομές του φαινομένου μεταξύ «Ανατολής» (νέα μέλη του πρώην ανατολικού μπλοκ) και «Δύσης», φαίνεται να περιορίζονται εφόσον η φτώχεια στα παιδιά έχει περιοριστεί σε ορισμένες από τις πρώτες, βελτιώνοντας την εικόνα τους, ενώ έχει αυξηθεί σε παλαιότερα και πλουσιότερα κράτη-μέλη. Δεύτερον, ότι από τις χώρες που έχουν πληγεί περισσότερο από την κρίση χρέους της ευρωζώνης, η Ιταλία αλλά κυρίως η Ισπανία και περισσότερο η Ελλάδα εμφανίζουν αύξηση της παιδικής φτώχειας που οφείλεται εν πολλοίς στις οικονομικές-κοινωνικές συνθήκες, ενώ στην Πορτογαλία ή στην Ιρλανδία (τουλάχιστον με τα διαθέσιμα στοιχεία του 2011) τα ποσοστά εμφανίζονται σταθερά με τάση μείωσης. Τρίτον, ότι παρά το γεγονός ότι η φτώχεια στα παιδιά μπορεί να εμφανίζει συνολικά σταθεροποιητικές τάσεις, ή και μείωση σε μεγάλες χώρες όπως η Βρετανία και η Γερμανία, εντούτοις η αναλογία των παιδιών αυτών στο σύνολο του πληθυσμού, σε συνδυασμό με το ζήτημα της υπογεννητικότητας στην Ευρώπη, θέτει προβληματισμούς όσον αφορά όχι μόνο την ευημερία των παιδιών, αλλά και τις μακροπρόθεσμες κοινωνικές και οικονομικές προοπτικές ορισμένων χωρών μελών.

Πιο συγκεκριμένα για την Ελλάδα, σύμφωνα με τα πρόσφατα στοιχεία της Eurostat ο αριθμός των παιδιών ηλικίας έως 18 ετών που βρίσκονταν σε κίνδυνο φτώχειας για το έτος 2012, ξεπέρασε το μισό εκατομμύριο, συγκεκριμένα ανήλθε σε 521.000 άτομα και αναλογεί στο 26,9% του συνόλου των παιδιών από 23,7% το 2011. Μεταξύ του 2011 και 2012, το κατώφλι κινδύνου φτώχειας, οριζόμενο ως το 60% του συνολικού μέσου διαθέσιμου ισοδύναμου εισοδήματος, μειώθηκε κατά 13,3%. Ταυτόχρονα, ενώ η φτώχεια στο συνολικό πληθυσμό αυξήθηκε κατά 1,7

ποσοστιαίες μονάδες, στα παιδιά η αύξηση αυτή έφτασε τις 3,2 μονάδες και στους νέους 18 έως 24 ετών τις 6,2. Αντίθετα, ένα ενδιαφέρον εύρημα είναι ότι η μοναδική ηλικιακή ομάδα στην οποία η φτώχεια μειώθηκε και μάλιστα σημαντικά (6,4 μονάδες) για το 2012 είναι τα άτομα ηλικίας άνω των 65 ετών¹. Συνεπώς, ο φτωχός πληθυσμός εμφανίζεται νεότερος του συνολικού, εφόσον τα παιδιά και οι νέοι έως 24 ετών αποτελούν το 30,5% του συνόλου των φτωχών έναντι του 25,4% της αναλογίας τους στο συνολικό πληθυσμό της χώρας και οι άνω των 65 ετών το 14,5% έναντι του 19,7% αντιστοίχως.

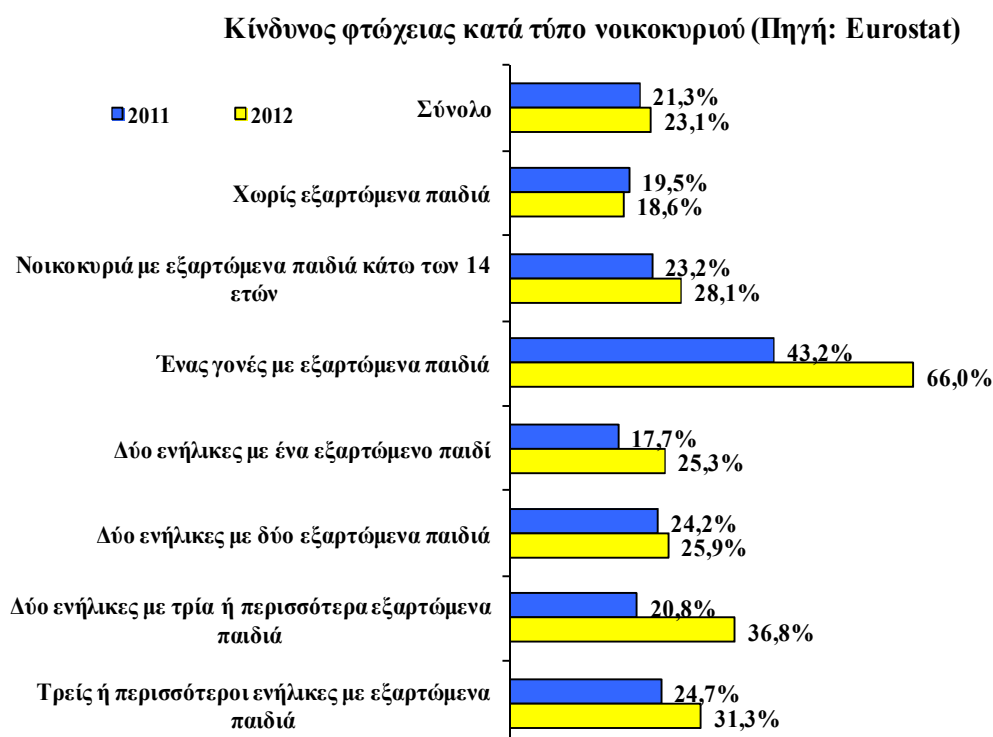
Η Φτώχεια στην Ελλάδα σε αριθμούς (2008 - 2012) Πηγή: Eurostat					
	2008	2009	2010	2011	2012
Κατώφλι κινδύνου φτώχειας ανά άτομο	6.480€	6.897€	7.178€	6.591€	5.708€
Κατώφλι κινδύνου φτώχειας για νοικοκυριά με 2 ενήλικες και 2 εξαρτώμενα παιδιά κάτω των 14 ετών	13.608€	14.484€	15.073€	13.841€	11.986€
Άτομα κάτω από όριο φτώχειας					
Σύνολο Πληθυσμού	2.187.000	2.149.000	2.205.000	2.349.000	2.536.000
Παιδιά	443.000	452.000	439.000	465.000	521.000
Έως 6 ετών	143.000	156.000	136.000	144.000	158.000
6 έως 11 ετών	141.000	147.000	136.000	149.000	169.000
12 έως 17 ετών	158.000	149.000	167.000	172.000	194.000

Παράλληλα μεταξύ 2011 και 2012 τα παιδιά που ζούσαν κάτω από το όριο της εισοδηματικής φτώχειας αυξήθηκαν κατά 12%, έναντι 8% στο συνολικό πληθυσμό των φτωχών. Αριθμητικά, η αύξηση αυτή αντιστοιχεί σε 56.000 παιδιά, εκ των οποίων το 37% είναι αγόρια και το 63% κορίτσια. Η συγκεκριμένη μεταβολή δεν ανατρέπει την αναλογία μεταξύ των δύο φύλων που παραμένει σταθερή και σχεδόν ισόποσα κατανεμημένη (50,7% κορίτσια, 49,3% αγόρια), ωστόσο τα κορίτσια αυξήθηκαν ετησίως (2011-2012) κατά 15,8% και τα αγόρια κατά 8,9%.

¹ Όπως σημειώνει η ΕΛ.ΣΤΑΤ (2013): «Η μείωση του κινδύνου φτώχειας ατόμων ηλικίας 65 ετών και άνω οφείλεται στη μείωση, κατά 13,4% του κατωφλίου του κινδύνου φτώχειας (από 6.591 ευρώ το 2011 σε 5.708 ευρώ το 2012), χωρίς αντίστοιχη μείωση των συντάξεων κάτω των 1.000 ευρώ, κατά το έτος αναφοράς του εισοδήματος 2011, με αποτέλεσμα μέρος αυτής της πληθυσμιακής ομάδας να βρίσκεται πάνω από το νέο κατώφλι του κινδύνου φτώχειας» (ΕΛΣΤΑΤ, Δελτίο τύπου έρευνας εισοδήματος και συνθηκών διαβίωσης των νοικοκυριών 2012)

Συμπερασματικά, και σε βάθος δεκαετίας, θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι οι έφηβοι (ηλικίες 12-17), τα κορίτσια γενικά και από αυτά ειδικότερα τα ηλικίας 6 – 11 ετών (αύξηση 28,8% μεταξύ 2011-2012) αποτελούν τις ομάδες παιδιών που έχουν πληγεί περισσότερο από τη φτώχεια.

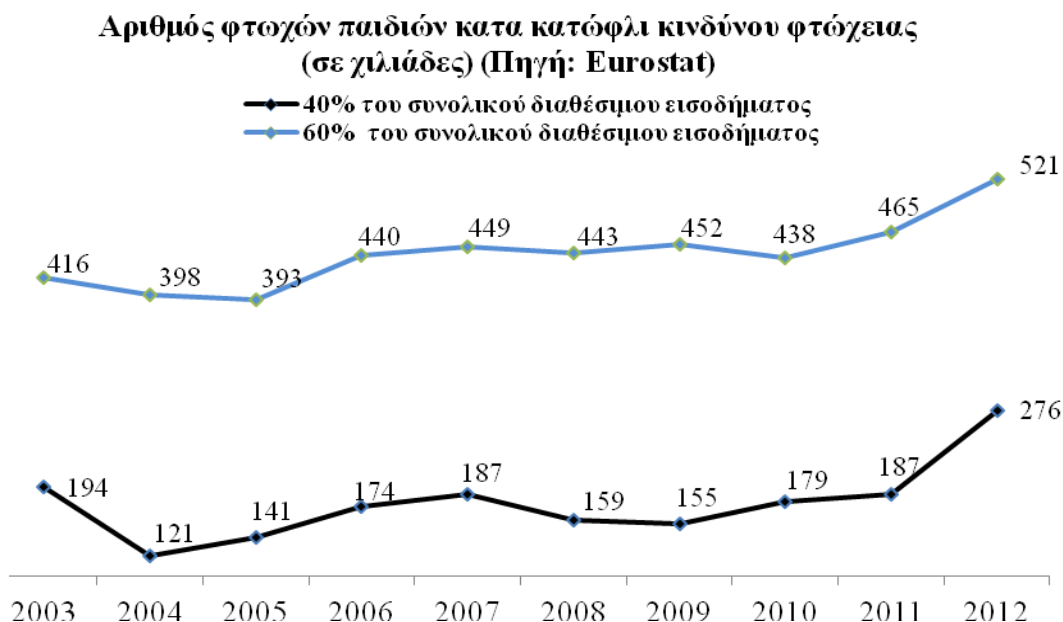
Έχουν σημειωθεί, ακόμα, αξιοσημείωτες μεταβολές στα ποσοστά της εισοδηματικής φτώχειας κατά τύπο νοικοκυριού, λαμβάνοντας υπόψη τα στοιχεία της Eurostat. Τα μονογονεϊκά νοικοκυριά που απειλούνται από τη φτώχεια, μέσα σε ένα χρόνο αυξήθηκαν κατά 22,8 ποσοστιαίες μονάδες, φθάνοντας τα 2/3 της πληθυσμιακής αυτής ομάδας, καθιστώντας τη μονογονεϊκότητα κατεξοχήν πτωχογόνο παράγοντα. Αξίζει επίσης να αναφερθεί ότι και οι τρίτεκνες-πολύτεκνες οικογένειες που πλήττονται από συνθήκες αποστέρησης αυξήθηκαν κατά 16 ποσοστιαίες μονάδες μεταξύ 2011 και 2012. Το γεγονός ότι οι δυο προαναφερθείσες ομάδες, που έχουν επηρεαστεί περισσότερο από την οικονομική κρίση και θεωρούνται ως οι πλέον ευάλωτες, αποτελούν μειοψηφία των νοικοκυριών με ανήλικα παιδιά, (2,1% του συνόλου των νοικοκυριών) διευκολύνει τις στοχευμένες πολιτικές για την αντιμετώπιση της φτώχειας σε αυτές.



Ενδιαφέρον παρουσιάζει, επίσης, η οριακή μείωση της φτώχειας σε νοικοκυριά χωρίς εξαρτώμενα παιδιά κάτω των 14 ετών, διευρύνοντας τη διαφορά

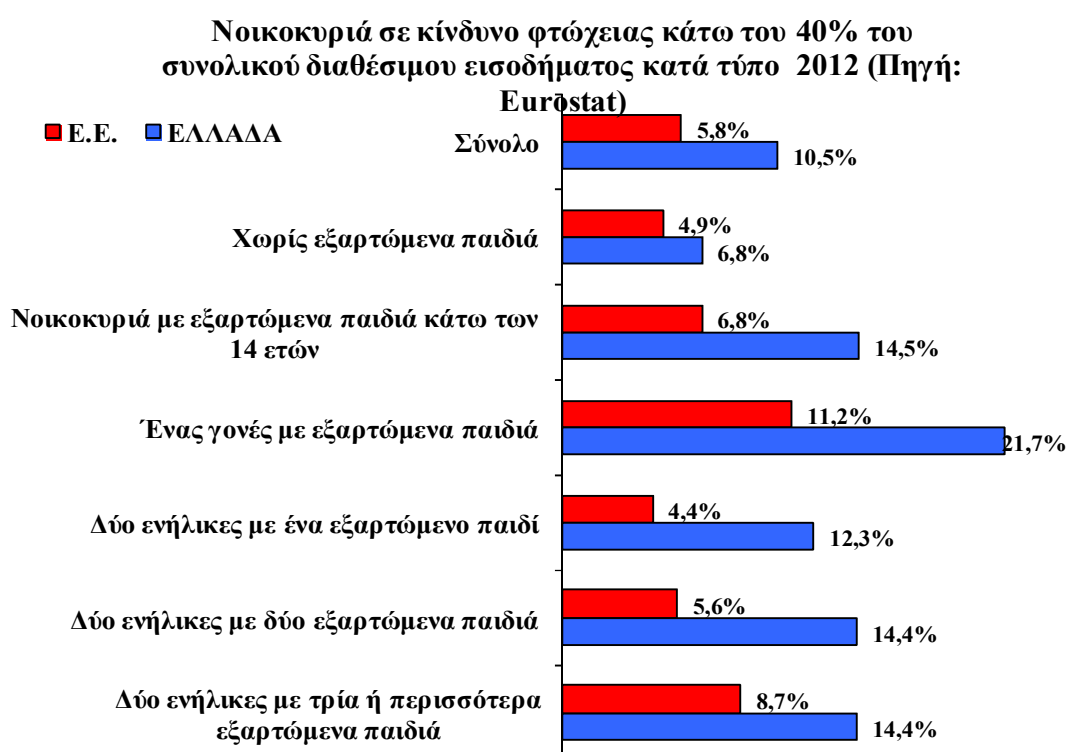
τους από τα νοικοκυριά με παιδιά κατά σχεδόν 10 ποσοστιαίες μονάδες. Το χαρακτηριστικό αυτό εμφανίζεται με χαμηλότερη ένταση στις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ωστόσο είναι ενδεικτικό της εκτίμησης ότι η παιδική ηλικία αποτελεί επιπρόσθετο παράγοντα φτώχειας, επηρεάζοντας σε μεγαλύτερο βαθμό τα παιδιά που διαβιούν σε μονογονεϊκά ή πολύτεκνα νοικοκυριά.

Τα ευρήματα που παρουσιάστηκαν παραπάνω, αφορούν στο σύνολο των φτωχών ή των φτωχών παιδιών που ορίζονται με βάση 60% του συνολικού μέσου διαθέσιμου ισοδύναμου εισοδήματος. Εντός, ωστόσο, της ομάδας αυτής τα τελευταία χρόνια έχουν συντελεστεί σημαντικές μεταβολές, που ως ένα βαθμό αναδεικνύουν περιπτώσεις της ακραίας φτώχειας. Συγκεκριμένα, η υποομάδα των φτωχών που βρίσκονται σε κίνδυνο φτώχειας κάτω του 40% του διαθέσιμου εισοδήματος, στο σύνολο του πληθυσμού της Ελλάδας για το 2012, έχει ξεπεράσει το ένα εκατομμύριο (1.161.000 από 902.000 το 2011), σημειώνοντας ετήσια αύξηση 28,7% και στα παιδιά κατά 47,6%,. Υπενθυμίζεται, ότι οι αντίστοιχες μεταβολές στο επίσημο όριο της εισοδηματικής φτώχειας του 60% ήταν μόλις 8% και 12%, γεγονός που υποδηλώνει ότι οι επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης στην Ελλάδα δεν έχουν αυξήσει μόνο τα ποσοστά της φτώχειας, αλλά διευρύνουν το χάσμα μεταξύ φτωχού και μη πληθυσμού.



Τα παιδιά ηλικίας μέχρι 18 ετών που ζουν σε κίνδυνο οικονομικής επισφάλειας κάτω του ορίου του 40% του μέσου εισοδήματος, μέχρι το 2011 περιορίζονταν κάτω από το 10%. Μέσα σε ένα μόλις έτος αυξήθηκαν κατά 4,7

ποσοστιαίες μονάδες από 9,5% το 2011 σε 14,2% το 2012. Παράλληλα, ενώ για το 2011 και 2010 τα φτωχότερα παιδιά αναλογούσαν στο 40% του συνόλου των φτωχών παιδιών κάτω από το επίσημο όριο της φτώχειας, για το 2012 η αναλογία αυτή έφτασε το 53%. Το δε εισόδημα που αναλογεί σε ζευγάρι με δύο ανήλικα παιδιά έως 14 ετών μειώθηκε από 9.227€ το 2011 σε 7.991€ για το 2012 και αντιστοιχεί στα 2/3 του εισοδήματος του επίσημου ορίου της φτώχειας. Τα νοικοκυριά αυτά όχι μόνο αυξήθηκαν σημαντικά μέσα σε ένα έτος, αλλά σε απόλυτους εισοδηματικούς όρους, μια τετραμελής οικογένεια διαβίει με λιγότερα από 666€ το μήνα (2012), από 769€ το 2011.



Όπως και στο επίσημο κατώφλι κινδύνου της φτώχειας, τα νοικοκυριά με παιδιά, και ιδιαιτέρως τα μονογονεϊκά και τρίτεκνα/πολύτεκνα, πλήττονται περισσότερο από συνθήκες αποστέρησης και στο χαμηλότερο όριο του 40% του μέσου διαθέσιμου εισοδήματος, από τα νοικοκυριά χωρίς παιδιά, ιδιαιτέρως τα μονογονεϊκά και τα τρίτεκνα-πολύτεκνα. Παράλληλα, στην Ευρωπαϊκή Ένωση η αντίστοιχη εισοδηματική ομάδα βρίσκεται σε πολύ χαμηλότερα ποσοστά σε σχέση με την Ελλάδα. Εξαιρέσεις, αποτελούν οι χώρες –μέλη των Βαλκανίων, Ρουμανία με 17,9% των παιδιών να βρίσκονται κάτω από το χαμηλό εισοδηματικό όριο και η Βουλγαρία με 16,9%. Υψηλά ποσοστά, επίσης, σημειώνονται και σε χώρες που έχουν

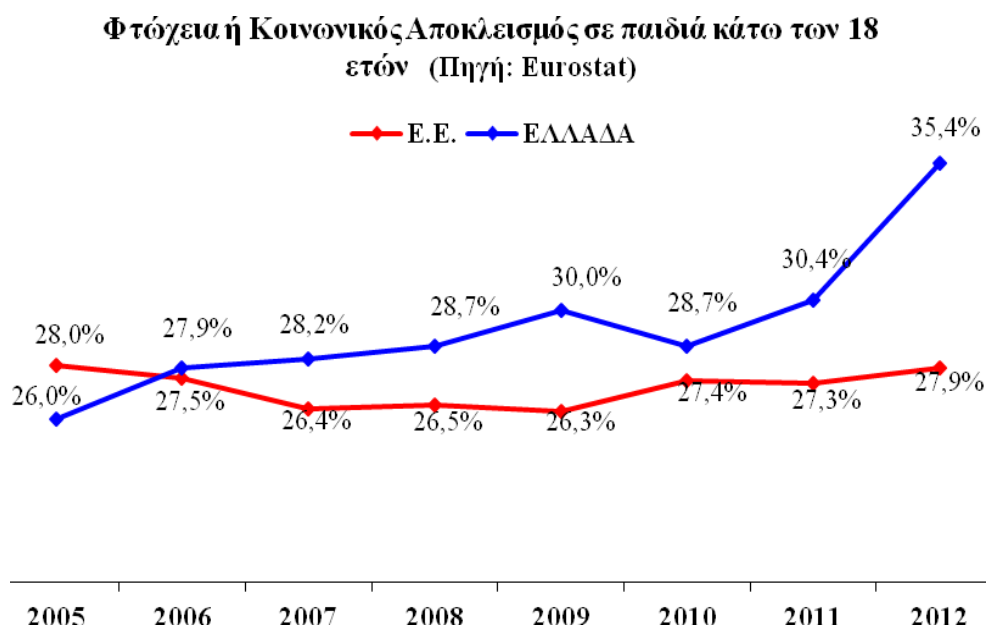
πληγεί από την κρίση όπως η Ισπανία και Ιταλία με 15,3% και 12%, με την πρώτη να εμφανίζει αύξηση μεταξύ 2008-2012 κατά 46,8%.

Αξίζει στο σημείο αυτό να αναφερθεί ότι ο κίνδυνος φτώχειας υπολογιζόμενος με το κατώφλι φτώχειας του έτους 2008 (60% της διαμέσου του ισοδύναμου διαθέσιμου εισοδήματος του 2008 εκφρασμένου σε τιμές του 2012 με βάση τον εναρμονισμένο δείκτη τιμών καταναλωτή) (ΕΛ.ΣΤΑΤ., 2013), υπολογίζεται σύμφωνα με στοιχεία της Eurostat για το 2012 σε 35,8% στο σύνολο του πληθυσμού και σε 40,5% για τα παιδιά κάτω των δεκαοκτώ ετών. Επί της ουσίας ο συγκεκριμένος δείκτης επιχειρεί να αποδώσει την σχετική εισοδηματική φτώχεια σε απόλυτους όρους διατηρώντας το σταθερό εισοδηματικό όριο και υπολογίζοντας τον πληθωρισμό, δηλαδή την αγοραστική δύναμη (ΕΛ.ΣΤΑΤ., 2013). Υπό αυτή την έννοια με βάση των προ κρίσης συνθηκών του 2008, τα παιδιά που θα βρίσκονταν σε κίνδυνο φτώχειας το 2012 θα ανέρχονταν σε πάνω από 780.000 άτομα. Ο συγκεκριμένος δείκτης έχει μεγάλη σημασία, εφόσον μπορεί το μέσο συνολικό διαθέσιμο εισόδημα να μειώθηκε κατά 12% μεταξύ 2008-2012, αλλά ο πληθωρισμός αυξήθηκε κατά 11,2% αντίστοιχα, περιορίζοντας την ήδη επιβαρυνμένη αγοραστική δύναμη ιδιαίτερα των φτωχών νοικοκυριών.

Η Ευρωπαϊκή Ένωση επιχειρώντας να υπολογίσει αυτές τις περιπτώσεις της ακραίας φτώχειας και να προσδιορίσει το φαινόμενο της αποστέρησης μεταξύ χωρών μελών με ετερογενή χαρακτηριστικά, χρησιμοποιεί τον δείκτη της φτώχειας ή του κοινωνικού αποκλεισμού. Ο συγκεκριμένος δείκτης συνδυάζει τρεις επιμέρους μεταβλητές: την φτώχεια (ορισμένη με βάση το 60% του συνολικού μέσου διαθέσιμου εισοδήματος), την χαμηλή ένταση εργασίας στο νοικοκυριό και την σοβαρή υλική αποστέρηση (από ένα κατάλογο εννέα κοινών αγαθών και υπηρεσιών τις περιπτώσεις που στερούνται άνω των τεσσάρων). Τα τελευταία χρόνια τα επίσημα όργανα της Ευρωπαϊκής Ένωσης τείνουν να χρησιμοποιούν τον δείκτη αυτό σε αντικατάσταση του ορίου της φτώχειας.

Τα άτομα που βρίσκονται σε κίνδυνο φτώχειας ή κοινωνικού αποκλεισμού στο σύνολο της Ευρωπαϊκής Ένωσης για το 2012 ανέρχονται σε 124 εκατομμύρια από τα οποία τα 26 εκατομμύρια (21,2% του συνόλου) είναι άτομα κάτω των δεκαοκτώ ετών. Διαχρονικά σε ευρωπαϊκό επίπεδο ο δείκτης αυτός εμφανίζει σχετική σταθερότητα και κυμαίνεται στο 25% (24,7% για το 2012) για το σύνολο του πληθυσμού και υψηλότερα, στο 28% (27,9% για το 2012), στα παιδιά. Ωστόσο, μεταξύ των χωρών μελών σημειώνονται και εδώ μεγάλες αποκλίσεις. Τα παιδιά που

βρίσκονται σε κίνδυνο φτώχειας ή κοινωνικού αποκλεισμού αποτελούν το 52,3% και 52,2% στη Βουλγαρία και Ρουμανία, ενώ σε υψηλά ποσοστά εμφανίζονται η Ουγγαρία (40,9%), η Λετονία (40%) και ακολουθεί η Ελλάδα (35,4%). Πέρα από τις χώρες αυτές, σημαντικά φαίνεται να έχουν επηρεαστεί τα τελευταία χρόνια οι ανήλικοι που ζουν στη Μάλτα, τη Κύπρο, στην Ιταλία, στην Ισπανία και τη Μεγάλη Βρετανία.



Στην Ελλάδα διαπιστώνεται ότι τα άτομα που βρίσκονται σε κίνδυνο φτώχειας ή κοινωνικού αποκλεισμού μέχρι το 2010 παρουσίαζαν σχετική σταθερότητα με ελαφρώς αυξητική τάση, η οποία από το 2011 και μετά έλαβε έντονα ανοδικό χαρακτήρα. Στην πληθυσμιακή ομάδα των παιδιών έως 18 ετών μεταξύ 2011 και 2012, τα άτομα αυτά αυξήθηκαν κατά 89.000 ή κατά 14,9% ενώ η αντίστοιχη αύξηση στον συνολικό πληθυσμό ήταν 11,5%. Η απόκλιση αυτή επηρεάζεται κυρίως από την μείωση που σημειώθηκε την αντίστοιχη περίοδο στα περισσότερα ευάλωτα άτομα της ηλικιακής κατηγορίας 65 ετών και άνω κατά 17,5%, η οποία ερμηνεύεται μερικώς από το γεγονός ότι στη κατηγορία αυτή δεν επιδρά η μεταβλητή της χαμηλής έντασης εργασίας (εφόσον κατά κανόνα είναι οικονομικά μη ενεργοί), ενώ η σοβαρή υλική στέρηση περιορίστηκε και, όπως διαπιστώθηκε παραπάνω, η φτώχεια κυρίως.

Αντιθέτως στα παιδιά (όπως και στον οικονομικά ενεργό πληθυσμό 18 με 64 ετών) παρατηρήθηκε μεταξύ 2011 και 2012 σημαντική αύξηση, ιδιαιτέρως στα άτομα ηλικίας έως 6 ετών όπου ο κίνδυνος φτώχειας ή κοινωνικού αποκλεισμού αυξήθηκε κατά 26,8%. Η μεταβολή αυτή οφείλεται στη μεγάλη αύξηση στα αγόρια ηλικίας έως

6 ετών κατά 44.000 άτομα (50,6%), τα οποία και αποτελούν το 50% των παιδιών που προστέθηκαν. Τα παιδιά αυτά, με τα κορίτσια ηλικίας 12 έως 17 ετών αθροίζουν το 40% των ανηλίκων σε κίνδυνο φτώχειας ή αποκλεισμού.

Φτώχεια ή Κοινωνικός Αποκλεισμός στην Ελλάδα (2007 - 2012) Πηγή: Eurostat						
	2007	2008	2009	2010	2011	2012
▪ Σύνολο Πληθυσμού (σε χιλ.)	3.064	3.046	3.007	3.031	3.403	3.795
▪ Παιδιά έως 18 ετών	542	552	572	547	597	686
▪ Σύνολο Πληθυσμού	28,3%	28,1%	27,6%	27,7%	31,0%	34,6%
▪ Παιδιά έως 18 ετών	28,2%	28,7%	30,0%	28,7%	30,4%	35,4%
▪ Έως 6 ετών	21,6%	25,4%	27,8%	25,3%	26,6%	33,2%
▪ 6 έως 11 ετών	28,7%	27,6%	27,8%	26,3%	31,0%	33,9%
▪ 12 έως 17 ετών	34,2%	33,2%	34,7%	34,7%	33,7%	39,2%

Από τα παραπάνω στοιχεία είναι σχεδόν αναμενόμενο ότι τα νοικοκυριά με παιδιά που απειλούνται από φτώχεια ή κοινωνικό αποκλεισμό έχουν αυξηθεί αισθητά, κατά 6,8 ποσοστιαίες μονάδες μεταξύ 2011 (30,6%) και 2012 (37,4%). Όπως επίσης στα νοικοκυριά χωρίς παιδιά αντίστοιχα ποσοστά έχουν διατηρηθεί σε ίδια επίπεδα. Αντίθετα, και σε πλήρη συμφωνία με τις μεταβολές στην εισοδηματική φτώχεια, ο παραπάνω δείκτης «εκτινάχθηκε» στον πλέον ευάλωτο τύπο νοικοκυριού, τα μονογονεϊκά κατά 19 ποσοστιαίες μονάδες, μεταξύ 2011 και 2012, φθάνοντας το 74,7% του συνόλου. Παράλληλα, και στα τρίτεκνα-πολύτεκνα νοικοκυριά η αύξηση έφθασε τις 11,2 μονάδες και το 43,7% για το 2012.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει, επίσης, η εξέταση του δείκτη της φτώχειας ή κοινωνικός αποκλεισμός κατά πεντημόρια εισοδήματος. Η συγκεκριμένη κατανομή του εισοδήματος εξυπηρετεί κυρίως τη μελέτη της οικονομικής ανισότητας, ωστόσο είναι ιδιαίτερα αποκαλυπτική του βαθμού που οι επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης αρχίζουν να υπερβαίνουν τις κατεξοχήν ευάλωτες ομάδες του πληθυσμού και να επηρεάζουν εν μέρει και υψηλότερα εισοδηματικά στρώματα. Στα νοικοκυριά με παιδιά, όπως και στο σύνολο των νοικοκυριών, που εισοδηματικά κατατάσσονται στο πρώτο πεντημόριο, είναι αναμενόμενο και λόγω μόνο εισοδήματος (αναλογεί μόλις το 6,1% του ισοδύναμου διαθέσιμου εισοδήματος), να απειλούνται καθ' ολοκληρία

από φτώχεια ή κοινωνικό αποκλεισμό. Ωστόσο, στα νοικοκυριά με παιδιά που ανήκουν στη δεύτερη χαμηλότερη εισοδηματική ομάδα η φτώχεια ή αποκλεισμός έχει διπλασιαστεί από το 2008 (όπως κατά αναλογία στα νοικοκυριά χωρίς παιδιά), ενώ ιδιαίτερο ενδιαφέρον προκαλεί η αύξηση του ποσοστού στην ομάδα του τρίτου πεντημορίου εισοδήματος. Τα στοιχεία αυτά είναι πολύ σημαντικά διότι υποδηλώνουν ότι οι επιπτώσεις των κοινωνικο-οικονομικών εξελίξεων αρχίζουν να επηρεάζουν άμεσα ανώτερες εισοδηματικές ομάδες ή ακόμα στρώματα πέρα των παραδοσιακά ευάλωτων.

Φτώχεια ή κοινωνικός αποκλεισμός κατά πεντημόρια εισοδήματος σε νοικοκυριά με παιδιά (Πηγή: Eurostat)					
	2008	2009	2010	2011	2012
	%	%	%	%	%
Σύνολο	28,2	28,8	28,7	30,6	37,4
■ Πρώτο Πεντημόριο (χαμηλότερο εισόδημα)	100,0	99,7	100,0	100,0	100,0
■ Δεύτερο Πεντημόριο	20,5	21,5	19,8	28,6	42,4
■ Τρίτο Πεντημόριο	7,2	7,1	4,6	12,9	13,2
■ Τέταρτο Πεντημόριο	2,3	1,8	3,1	1,1	4,4
■ Πέμπτο Πεντημόριο (υψηλότερο εισόδημα)	1,8	1,3	2,3	1,9	1,1

Στις πιθανές διατομές μεταξύ των τριών μεταβλητών του δείκτη φτώχεια ή κοινωνικός αποκλεισμός, στα παιδιά ηλικίας έως 18 ετών, διαπιστώνεται ότι η σοβαρή υλική στέρηση επιδρά σε μεγάλο βαθμό στην τελική διαμόρφωση του και η χαμηλή ένταση εργασίας του νοικοκυριού σε μικρότερο. Συγκεκριμένα, τα παιδιά που δεν βρίσκονται σε κίνδυνο φτώχειας, δεν διαβιούν σε νοικοκυριά με χαμηλή ένταση απασχόλησης αλλά βιώνουν σοβαρή υλική στέρηση ανέρχονται σε 142.000 άτομα (7,2%) και έχουν αυξηθεί κατά 37,9% μεταξύ του 2011 και 2012. Παράλληλα, τα παιδιά που βιώνουν τη φτώχεια και την υλική στέρηση χωρίς τη χαμηλή ένταση απασχόλησης ανέρχονται σε 182.000 (9,5%) και έχουν αυξηθεί κατά 24,3% την αντίστοιχη περίοδο. Οι τάσεις αυτές αναδεικνύουν τους σοβαρούς κινδύνους ολοένα και περισσότερα παιδιά στην Ελλάδα σήμερα να βιώσουν τον κοινωνικό αποκλεισμό και την κοινωνική περιθωριοποίηση. Θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι τα παιδιά που έχουν μεγαλύτερη πιθανότητα να βιώνουν τις συνθήκες αυτές με βάση το 2012,

συσσωρεύοντας και τις τρεις μειονεξίες ανέρχονται σε 77.000 (έχουν αυξηθεί κατά 9.000 από το 2011) και αναλογούν στο 4% του συνόλου των παιδιών.

Τα παραπάνω ευρήματα εξηγούνται από την επιμέρους εξέταση των παιδιών που ζουν σε συνθήκες σοβαρής υλικής στέρησης. Μεταξύ 2008 και 2012 οι περιπτώσεις αυτές έχουν σχεδόν διπλασιαστεί, φθάνοντας το 2012 το ποσοστό των ανηλίκων αυτών στο 20,9% (από 10,4% το 2008) και στο σύνολο του πληθυσμού 19,5%. Σημειώνεται ότι οι στέρησεις αυτές αφορούν σε καθημερινές και βασικές ανάγκες: δυσκολίες ανταπόκρισης στην πληρωμή πάγιων λογαριασμών όπως ενοίκιο ή δόση δανείου, κλπ, οικονομική αδυναμία για πληρωμή μιας εβδομάδας διακοπών, για διατροφή που να περιλαμβάνει κάθε δεύτερη ημέρα κοτόπουλο, κρέας, ψάρι ή λαχανικά ίσης θρεπτικής αξίας, για αντιμετώπιση έκτακτων, αλλά αναγκαίων δαπανών αξίας περίπου 540 ευρώ, οικονομική αδυναμία να διαθέτουν τηλέφωνο (περιλαμβάνεται και το κινητό τηλέφωνο), έγχρωμη τηλεόραση, πλυντήριο ρούχων, ΙΧ επιβατηγό αυτοκίνητο και αδυναμία για ικανοποιητική θέρμανση. Η μη κάλυψη των αναγκών αυτών, ιδιαίτερα στα παιδιά, υποβιβάζει το βιοτικό τους επίπεδο, μπορεί να τα εκθέσει σε σοβαρούς κινδύνους για την υγεία τους, να περιορίσει τις δυνατότητες ανάπτυξής τους και να τα οδηγήσει στο κοινωνικό περιθώριο.

Ακόμη δε περισσότερο όταν τα παιδιά που στερούνται των αγαθών και υπηρεσιών αυτών κατά το 38% είναι ηλικίας έως 6 ετών και ανέρχονται σε 153.000 με στοιχεία της Eurostat για το 2012. Στην εν λόγω ηλικιακή ομάδα, μεταξύ των ετών 2011 και 2012 η σοβαρή υλική στέρηση αυξήθηκε κατά 44,3%, πολύ υψηλότερα από το 25,5% του συνόλου των ανηλίκων ή του συνολικού πληθυσμού (28,4%). Παράλληλα, τα νοικοκυριά με παιδιά που πλήττονται από αυτές τις συνθήκες ανήλθαν στο 22,3% για το 2012 σημειώνοντας ετήσια αύξηση 6,3 ποσοστιαίων μονάδων, έναντι των 3 μονάδων αντίστοιχα των νοικοκυριών χωρίς παιδιά (17,2% για το 2012). Ενώ στα κατεξοχήν ευάλωτα νοικοκυριά των μόνων γονέων και των τριτέκτων-πολυτέκνων τα ποσοστά αυτά άγγιξαν το 48,2% και 30,1% αντιστοίχως.

Υλική στέρηση κατά αριθμό αγαθών/υπηρεσιών στα παιδιά έως 18ετών (2012) (Πηγή: Eurostat)					
<i>Αριθμός αγαθών και υπηρεσιών</i>	2008 %	2009 %	2010 %	2011 %	2012 %
▪ Κανένα/Καμία	45,4	46,3	43,2	38,8	31,8
▪ 3 και άνω	18,7	24,4	25,3	29,2	34,8
▪ 4 και άνω	10,4	12,2	12,2	16,4	20,9
▪ 5 και άνω	4,3	3,9	4,5	7,5	10,0

Η σοβαρή υλική στέρηση, μετράται ως η συσσωρευμένη αδυναμία πρόσβασης σε πλέον των τεσσάρων αγαθών και υπηρεσιών από τον προαναφερθέντα κατάλογο. Ωστόσο, τα τελευταία χρόνια έχει σημειωθεί αύξηση και στα παιδιά που στερούνται άνω των πέντε αγαθών και υπηρεσιών φθάνοντας το 10% με στοιχεία του 2012 και ο αριθμός τους τις 194.000. Από τα στοιχεία αυτά αναφαίνεται και ο βαθμός που η κρίση έχει επηρεάσει την καθημερινότητα αρκετών παιδιών, εφόσον από το 2008 έως το 2012 τα παιδιά που αδυνατούν περισσότερο να καλύψουν βασικές τους ανάγκες έχουν υπερδιπλασιαστεί (136%) και σε ορισμένες περιπτώσεις, όπως τα άτομα ηλικίας 6-11 ετών, σχεδόν τριπλασιαστεί.

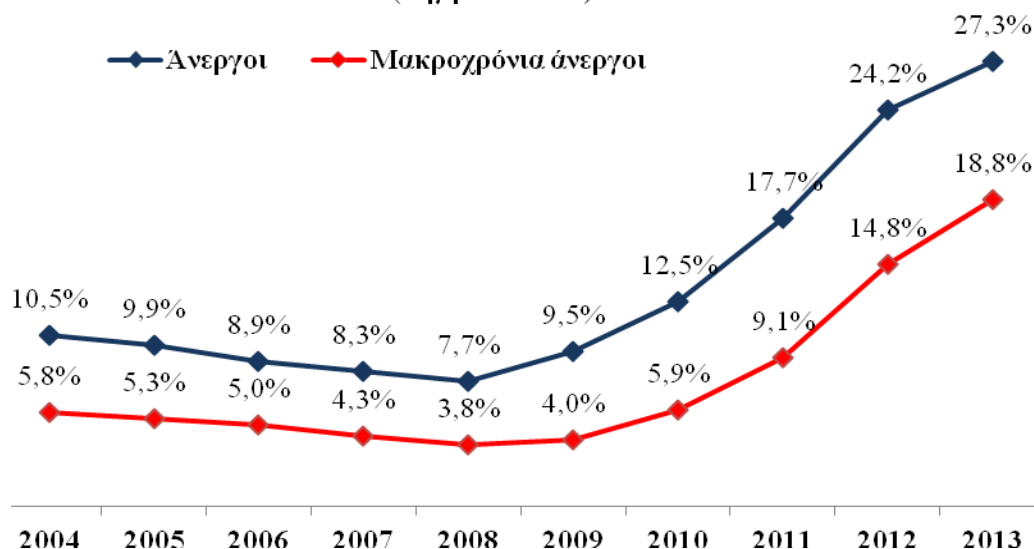
Η τρίτη μεταβλητή που διαμορφώνει το δείκτη της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού είναι η χαμηλή ένταση εργασίας στο νοικοκυριό². Τα παιδιά σε κίνδυνο φτώχειας που διαβιούν σε νοικοκυριά με ανάλογα χαρακτηριστικά έχουν αυξηθεί μεταξύ 2011 και 2012 κατά 5,4 ποσοστιαίες μονάδες και με πολύ χαμηλή ένταση εργασίας 5,2 μονάδες αντιστοίχως, όπως προκύπτει από στοιχεία της Eurostat. Από το 2008, όμως, τα παιδιά που ανήκουν στη δεύτερη κατηγορία έχουν αυξηθεί κατά 50%, φθάνοντας από 74.000 σε 147.000 το 2012 (7,6%). Τα νοικοκυριά αυτά με τα πιο πρόσφατα στοιχεία, ανέρχονται στο 8,6% του συνόλου, ενώ στα μονογονεϊκά το ποσοστό αυτό φθάνει το 37,6%.

² Σύμφωνα με την ΕΛ.ΣΤΑΤ. (2013): «αναφέρεται στο ποσοστό του πληθυσμού ηλικίας 18-59 που διαβιεί σε νοικοκυριά που τα μέλη τους εργάστηκαν λιγότερο από 20% της συνήθους απασχόλησης κατά τη διάρκεια του προηγούμενου έτους. Η ένταση εργασίας του νοικοκυριού ορίζεται ως ο λόγος μεταξύ του αριθμού των μηνών που τα όλα τα μέλη εργάζονται κατά το προηγούμενο έτος και του συνολικού αριθμού των μηνών που θα μπορούσαν θεωρητικά να έχουν εργαστεί κατά την ίδια περίοδο.» (ΕΛ.ΣΤΑΤ.: 2013)

Ποσοστά παιδικής φτώχειας κατά ένταση εργασίας στο νοικοκυριό (Πηγή: Eurostat)					
	2008	2009	2010	2011	2012
	%	%	%	%	%
• Πολύ υψηλή ένταση εργασίας	8,8	10,1	7,9	3,7	5,0
• Υψηλή ένταση εργασίας	20,3	18,5	21,5	21,4	15,9
• Μέτρια ένταση εργασίας	33,5	38,5	34,1	31,2	33,4
• Χαμηλή ένταση εργασίας	65,3	66,5	63,8	62,5	67,9
• Πολύ χαμηλή ένταση εργασίας	60,3	54,0	56,0	79,2	84,4

Οι τάσεις αυτές είναι αποτέλεσμα των ραγδαίων αλλαγών που έχουν συντελεστεί στην απασχόληση και την αγορά εργασίας κατά τη διάρκεια της οικονομικής κρίσης. Η ανεργία, σύμφωνα με στοιχεία της Eurostat, από το 7,7% που ανερχόταν το 2008 είχε φθάσει το 24,3% το 2012, ενώ αντιστοίχως ο αριθμός των ανέργων από 378.000, έφθασε τους 1.204.000, σημειώνοντας αύξηση 218% (για το 2013 η ανεργία υπολογίζεται σε 27,3% και ο αριθμός των ανέργων σε 1.352.000 άτομα). Ιδιαίτερα σημαντικό είναι πως οι μακροχρόνια άνεργοι, οι οποίοι αναζητούν εργασία για περισσότερο από 12 μήνες από το 2008 έχουν σχεδόν τριπλασιαστεί φθάνοντας τα 932.000 άτομα ενώ οι μακράς διάρκειας μακροχρόνια άνεργοι (σε αναζήτηση εργασίας για περισσότερο από 24 μήνες) ανέρχονταν το 2012 στο 7,5% του συνόλου του εργατικού δυναμικού (373.000 άτομα) ποσοστό ανάλογο της συνολικής ανεργίας του 2008.

Ποσοστό Ανέργων & Μακροχρόνια ανέργων (ετήσια βάση)
(Πηγή: ΕΛ.ΣΤΑΤ.)



Οι συνθήκες αυτές σίγουρα επηρεάζουν και τα παιδιά που ζουν σε αντίστοιχα περιβάλλοντα όχι μόνο γιατί περιορίζοντας τα εισόδημα του νοικοκυριού περιορίζονται και οι δυνατότητες πρόσβασης σε αγαθά, δραστηριότητες και τελικά στα ίδια τα δικαιώματά τους, αλλά ενδεχομένως και τις προσωπικές τους προσδοκίες από τη μελλοντική ένταξη στην αγορά εργασίας. Λόγω δε των νέων οικονομικών και κοινωνικών συνθηκών που η οικονομική κρίση και χρόνια ύφεση έχουν διαμορφώσει, ο αριθμός των παιδιών αυτών συνεχώς αυξάνεται. Σύμφωνα από στοιχεία της Eurostat, τα παιδιά που ζουν με ενήλικες σε νοικοκυριά που κανένας δεν εργάζεται, ανέρχονταν σε 292.000 το 2012 αυξημένα κατά 204.000 από το 2008, ενώ εκείνα που ζουν σε ανάλογο περιβάλλον με μόνο γονέα στο 36,4% από το 23,9% αντίστοιχα. Παράλληλα, είναι ιδιαίτερα σημαντικό το γεγονός ότι τα παιδιά στην Ελλάδα αρχίζουν σταδιακά να αντιλαμβάνονται από προσωπική πείρα και πριν ενταχθούν στην αγορά εργασίας, την εργασιακή ανασφάλεια και την εναλλαγή της κατάστασης απασχόλησης. Το γεγονός ότι οι ανήλικοι που συμβιών με ενήλικους εργαζόμενους πλήρους απασχόλησης μετατρέπονται σε μειονότητα, ενισχύει την τάση αυτή.

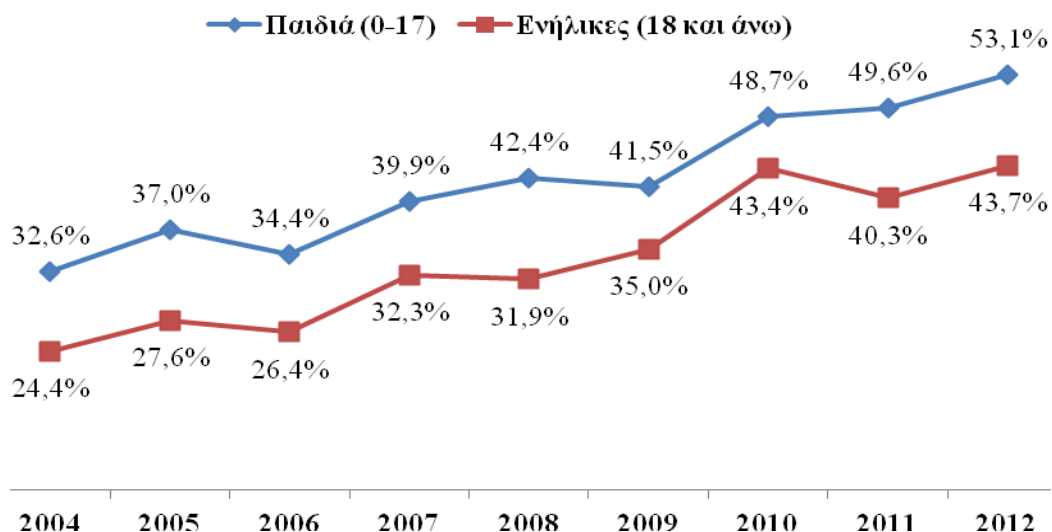
Από την άλλη πλευρά, η εργασία βελτιώνει την οικονομική και κοινωνική κατάσταση του νοικοκυριού, ωστόσο δεν εξασφαλίζει απαραίτητα και την έξοδο από τις συνθήκες αποστέρησης, όπως αποδεικνύεται από την ύπαρξη των φτωχών εργαζομένων. Για το 2012 τα νοικοκυριά με παιδιά αυτής της κατηγορίας απασχολούμενων ανέρχονταν στο 18,5% και χωρίς να έχει σημειώσει εντυπωσιακή μεταβολή, αποτελεί το υψηλότερο ποσοστό από το 2004. Διαφέρει, επίσης,

σημαντικά από τον μέσο όρο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (11% για το 2012 και αποτελεί το δεύτερο υψηλότερο ποσοστό μετά τη Ρουμανία (23,2%).

Παιδιά (που ζουν με ενήλικες) κατά κατάσταση απασχόλησης των μελών του νοικοκυριού (Πηγή: Eurostat)					
	2008	2009	2010	2011	2012
	%	%	%	%	%
• Όλοι οι ενήλικες εργάζονται	50,9	50,3	49,8	46,5	41,6
• Όλοι οι ενήλικες εργάζονται (πλήρους απασχόλησης)	44,9	44,5	44,2	41,4	36,7
• Τουλάχιστον ένας ενήλικας εργαζόμενος μερικής απασχόλησης, όλοι οι άλλοι εργάζονται πλήρους απασχόλησης	6,0	5,9	5,6	5,2	4,9
• Τουλάχιστον ένας ενήλικας δεν εργάζεται, όλοι οι άλλοι εργάζονται ή όχι	45,0	44,4	43,5	43,9	45,1
• Όλοι οι ενήλικες δεν εργάζονται	4,0	5,2	6,6	9,4	13,2

Οι αλλοδαποί αποτελούν την πλέον διευρυμένη ευπαθή ομάδα του πληθυσμού η οποία, όπως αναλύθηκε σε προηγούμενες εκθέσεις, πλήττονται περισσότερο από τις συνθήκες της οικονομικής κρίσης, ενώ είναι οι πρώτοι που βίωσαν και σε πιο έντονο βαθμό τους οικονομικούς-κοινωνικούς μετασχηματισμούς των τελευταίων ετών. Ο κίνδυνος φτώχειας στα άτομα αυτά φθάνει το 43,7% του πληθυσμού, ενώ στα παιδιά αυτών (υπολογίζεται η υπηκοότητα του γονέα) ξεπέρασε το 53,1%.

Αλλοδαποί σε κίνδυνο φτώχειας κατά υπηκοότητα (2012)
(Πηγή: Eurostat)



Ενδιαφέρον παρουσιάζει ότι η διαφορά στο δείκτη της εισοδηματικής φτώχειας μεταξύ των ανηλίκων και των ενηλίκων αλλοδαπών είναι ιδιαίτερα υψηλή φθάνοντας τις 9,4 ποσοστιαίες μονάδες. Ενώ παρά το ότι μεταξύ των ετών 2010 και 2011 σημειώθηκε μείωση του ποσοστού της φτώχειας στα ενήλικα άτομα, στα ανήλικα εξακολούθησε η ανοδική πορεία. Αξίζει επίσης να αναφερθεί η απόκλιση των στοιχείων όσον αφορά τον τρόπο προσέγγισης της ομάδας αυτής. Με βάση την χώρα καταγωγής των ενηλίκων (ή των γονέων των παιδιών) ή την υπηκοότητα αυτών τα ποσοστά αυτά μειώνονται σημαντικά και όχι αναλογικά. Συγκεκριμένα, υπολογίζοντας κατά υπηκοότητα τον πληθυσμό αυτό, στους μεν πρώτους η φτώχεια περιορίζεται στο 39,7% για το 2012, ενώ στα παιδιά στο 44,4%. Εμφανίζεται συνεπώς απόκλιση από την προσέγγιση κατά χώρα καταγωγής 4 και 8,7 ποσοστιαίων μονάδων αντιστοίχως.

Γενικώς, πέρα από το δείκτη της φτώχειας, δεν υπάρχει κανένα άλλο διαθέσιμο στοιχείο που να περιγράφει τις συνθήκες διαβίωσης των ανηλίκων αλλοδαπών, παρά μόνο για τα άτομα άνω των 18 ετών. Το γεγονός όμως ότι η φτώχεια στην ομάδα των παιδιών είναι υψηλότερη από τους ενήλικες, σε συνδυασμό με το γενικά υποβαθμισμένο βιοτικό επίπεδο των αλλοδαπών συγκριτικά προς τον υπόλοιπο πληθυσμό, το οποίο λόγο της κρίσης υποβαθμίστηκε επιπλέον, καθιστά αναγκαία την αποτύπωση βασικών δεικτών των συνθηκών διαβίωσης ακόμη και του μη ανήλικου πληθυσμού προκειμένου να υπάρξουν ορισμένες ενδείξεις και για τα παιδιά.

Σύμφωνα με στοιχεία της Eurostat, ο δείκτης φτώχεια ή κοινωνικός αποκλεισμός στους αλλοδαπούς κατά υπηκοότητα άνω των 18 ετών για το 2012 βρίσκεται στο 62,3%, αυξημένος από το 2008 κατά 14,2 ποσοστιαίες μονάδες. Επιπλέον η επιβάρυνση από το κόστος στέγασης για το 2012 ήταν 58,5%, πολύ υψηλότερη από το 34,4% του συνολικού πληθυσμού, ενώ η στενότητα χώρου στην κατοικία ήταν σαφώς μεγαλύτερη (51,7%) από το σύνολο (30,2%). Παράλληλα, η σοβαρή υλική στέρηση στους αλλοδαπούς αυξήθηκε από 29,1% το 2008 σε 47,7% το 2012, ενώ στο γενικό πληθυσμό κατά το τελευταίο έτος δεν ξεπερνά το 20%. Τα στοιχεία αυτά δεν είναι δυνατόν να μην επηρεάζονται από την απασχόληση και τις αλλαγές που έχουν επέλθει σε αυτή για την εν λόγω ομάδα. Η ανεργία για τους αλλοδαπούς/μετανάστες (ηλικίες 15 έως 64 ετών) κυμαίνεται στο 33,3% για το 2012, έχοντας αυξηθεί κατά 12,6 μονάδες μόνο σε ένα χρόνο. Παρατηρώντας συνεπώς τις

ραγδαίες αλλαγές που έχουν σημειωθεί στους ενήλικες αλλοδαπούς είναι αναμενόμενο και τα παιδιά αυτών να βιώνουν αντίστοιχη υποβάθμιση του βιοτικού τους επιπέδου, αυξάνοντας την πιθανότητα να βιώσουν συνθήκες αποστέρησης και αποκλεισμού, εμποδίζοντας, παράλληλα, την εύρυθμη κοινωνική τους ένταξη (ή ενσωμάτωση) στην Ελληνική κοινωνία.

Κεφάλαιο 4

Συνθήκες διαβίωσης

Σύμφωνα με στοιχεία της Eurostat για το 2012, τα ελληνικά νοικοκυριά σε ποσοστό 75,9% διαβιούν σε ιδιόκτητες κατοικίες, ποσοστό υψηλότερο από το μέσο όρο των χωρών της Ευρωπαϊκής Ένωσης (70,6%). Το φαινόμενο της ιδιοκατοίκησης είναι ευρέως διαδεδομένο στις χώρες της Ε.Ε. από το πρώην ανατολικό μπλοκ (στις 12 νέες χώρες μέλη φθάνει το 86,8% και στη Ρουμανία που βρίσκεται στην πρώτη θέση στο 96,6%) και στις χώρες του νότου (Μάλτα, Ισπανία, Ελλάδα, Πορτογαλία, Ιταλία, Κύπρος), ενώ είναι λιγότερο διαδεδομένο στο βορρά (στη Γερμανία που βρίσκεται στην τελευταία θέση είναι 53,3%). Στον ελληνικό πληθυσμό που βρίσκεται σε κίνδυνο εισοδηματικής φτώχειας το ποσοστό των ιδιόκτητων κατοικιών είναι χαμηλότερο φθάνοντας το 67,4% για το 2012.

Στα νοικοκυριά με παιδιά το ποσοστό της ιδιοκατοίκησης για το 2012 φθάνει 70,9%, δέκα ποσοστιαίες μονάδες χαμηλότερο από τα νοικοκυριά χωρίς παιδιά (80,4%). Στα φτωχότερα νοικοκυριά με ανήλικα μέλη, ωστόσο, η αναλογία αυτή είναι μόλις 57,7% και από το 2007 έχει σημειώσει σημαντική μείωση κατά 10 μονάδες. Η αλλαγή του ιδιοκτησιακού καθεστώτος της κύριας κατοικίας, μπορεί θεωρητικά να επιβαρύνει το κόστος διαβίωσης, αλλά εκφράζει την προσδοκία βελτίωσης της ποιότητας ζωής των μελών του νοικοκυριού προσφέροντας πιθανόν περισσότερες ανέσεις και καλύτερο περιβάλλον.

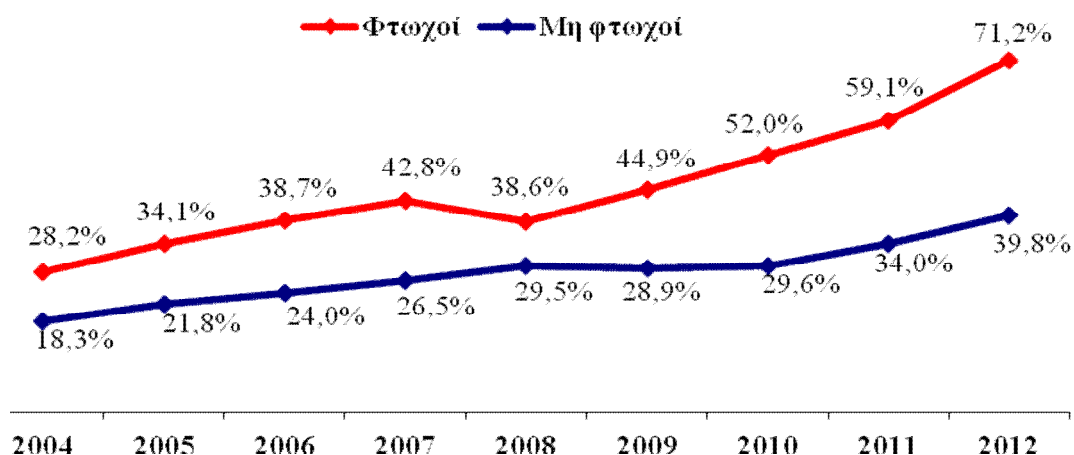
Το ιδιοκτησιακό καθεστώς οπωσδήποτε επιβαρύνει το κόστος στέγασης, αλλά όχι σε απόλυτο βαθμό. Τα νοικοκυριά που επιβαρύνονται από το κόστος στέγασης (δηλαδή οι συγκεκριμένες δαπάνες υπερβαίνουν το 40% του συνολικού διαθέσιμου εισοδήματος τους, όπως ορίζει η ΕΛΣΤΑΤ) και διαμένουν σε ενοικιασμένες κατοικίες ανέρχονται στο 53% με στοιχεία του 2012, έχοντας αυξηθεί από το 2010 (36%) αλλά μειωθεί από το 2008 (68,4%). Αντίθετα τα νοικοκυριά που διαμένουν σε κατοικίες με μειωμένο ενοίκιο ή δωρεάν παραχωρημένες επιβαρύνονται από το κόστος στέγασης σε ποσοστό 42,1%, αλλά αυξήθηκαν θεαματικά κατά 36,9 ποσοστιαίες μονάδες από το 2008 (5,2%). Παράλληλα, τα νοικοκυριά που διαμένουν σε ιδιόκτητη κατοικία χωρίς καμία υποχρέωση υποθήκης ή στεγαστικού δανείου επιβαρύνονται σε μεγαλύτερο βαθμό (29,1% το 2012 και 12,9% το 2008) από τα αντίστοιχα νοικοκυριά με υποθήκη ή στεγαστικό δάνειο (21,6% το 2012 από 11,3% το 2008).

Η επιβάρυνση από τις δαπάνες για την κάλυψη των αναγκών στέγασης του νοικοκυριού επηρεάζουν σε μεγαλύτερο βαθμό τα παιδιά (38,4% για το 2012) και τον πληθυσμό ηλικίας 18 έως 64 χρονών (34,4%), παρά τον κατά βάση μη ενεργό πληθυσμό 65 ετών και άνω (24,1%). Τα παιδιά που διαβιούν σε νοικοκυριά που επιβαρύνονται από δαπάνες στέγασης και βρίσκονται σε κίνδυνο φτώχειας ανέρχονται σε 92,2% για το 2012 από 76,4% το 2008. Ενώ και στην αντίστοιχη ομάδα που βρίσκεται πάνω από το όριο φτώχειας, η επιβάρυνση για δαπάνες στέγασης μπορεί να είναι σαφώς περιορισμένη, αλλά έχει αυξηθεί εντυπωσιακά μεταξύ του 2011 και 2012. Το στοιχείο αυτό υποδηλώνει ότι για την ικανοποίηση των αναγκών στέγασης τα νοικοκυριά και ιδίως εκείνα με εξαρτώμενα παιδιά, αναγκάζονται τα τελευταία χρόνια να περικόψουν δαπάνες για την κάλυψη άλλων αναγκών εξίσου σημαντικών.

Επιβάρυνση από το κόστος στέγασης (2011- 2012) (Πηγή: Eurostat)					
	Σύνολο	Φτωχά		Μη φτωχά	
	2012	2011	2012	2011	2012
	%	%	%	%	%
▪ Σύνολο Πληθυσμού	33,1	78,8	90,5	9,4	15,8
▪ Σύνολο Παιδιά	38,4	86,9	92,2	8,9	18,6
▪ Κάτω των 6 ετών	38,5	93,0	91,8	12,1	22,4
▪ 6 - 11 ετών	40,8	91,2	92,5	8,5	21,5
▪ 12 -17 ετών	35,8	78,2	92,3	6,0	10,9

Τα νοικοκυριά με παιδιά που πλήττονται από συνθήκες αποστέρησης και δήλωναν το 2012 ότι επιβαρύνονται πολύ από τις δαπάνες στέγασης έχουν αυξηθεί κατά 32,6 μονάδες από το 2008, ενώ στα μη φτωχά νοικοκυριά αυξήθηκαν κατά 10,3 μονάδες. Στον αντίποδα τα μη φτωχά νοικοκυριά που εμφανίζονταν να μην επιβαρύνονται καθόλου από τα αντίστοιχα κόστη είναι μόλις στο 4,8%.

**Νοικοκυριά με παιδιά που επιβαρύνονται πολύ από τις
συνολικές δαπάνες στέγασης (Πηγή: Eurostat)**



Παράλληλα, το ελάχιστο μέσο καθαρό εισόδημα για τις δαπάνες του νοικοκυριού κατά δήλωση των εκπροσώπων του νοικοκυριού για το 2012 ανέρχεται σε 1.940€ στο σύνολο των νοικοκυριών, σε 1.677€ στους φτωχούς και 2.014€ στους μη φτωχούς, σύμφωνα με στοιχεία της ΕΛ.ΣΤΑΤ. Διαχρονικά από το 2008 μέχρι το 2010 τα ποσά αυτά αυξάνονταν (11% μεταξύ 2008 και 2010 στο σύνολο των νοικοκυριών) και άρχισαν να μειώνονται το 2011 και 2012 (μείωση 13,2% στο σύνολο των νοικοκυριών). Ενδιαφέρον στοιχείο αποτελεί, ότι μεταξύ 2008 και 2011 τα μη φτωχά νοικοκυριά δήλωναν κατά μέσο όρο 558€ περισσότερα από τα φτωχά νοικοκυριά ως ελάχιστο εισόδημα για την κάλυψη των αναγκών τους, ενώ για το 2012 η διαφορά αυτή μειώθηκε στα 337€. Το στοιχείο αυτό, ενδεχομένως, υποδηλώνει ότι οι «συνήθειες ανάγκες» του νοικοκυριού όσο και αν περιορίζονται ή επαναξιολογούνται από το κόστος ζωής και την μείωση του εισοδήματος, είναι δύσκολο να υπερβούν κάποια όρια απαραίτητα για τη διατήρηση ενός αξιοπρεπούς επιπέδου διαβίωσης. Τα όρια αυτά, επί της ουσίας, επικαθορίζουν το βαθμό και την ένταση του κοινωνικού αποκλεισμού.

Οι μεταβλητές της υλικής αποστέρησης που σε σημαντικό βαθμό διαμορφώνουν τον δείκτη της σοβαρής υλικής στέρησης, έχουν σημειώσει αρκετές αλλαγές μεταξύ του 2011 και 2012. Ενδιαφέρον, παρουσιάζει το γεγονός ότι οι αλλαγές αυτές διαχρονικά επηρεάζουν όχι στον ίδιο βαθμό, αλλά με ανάλογη ένταση και τα μη φτωχά νοικοκυριά.

Υλική Αποστέρηση 2012-2011 σε Νοικοκυριά με παιδιά (Πηγή: Eurostat)						
	ΣΥΝΟΛΟ		ΦΤΩΧΟΙ		ΜΗ ΦΤΩΧΟΙ	
	2011 %	2012 %	2011 %	2012 %	2011 %	2012 %
▪ Αδυναμία πληρωμής μιας εβδομάδας διακοπών	50,8	54,4	85,0	86,5	40,5	41,9
▪ Δυσκολίες ανταπόκρισης στην πληρωμή πάγιων λογαριασμών, δόσεις πιστωτικών καρτών ή δανείων	37,2	46,3	68,7	64,2	27,6	39,3
▪ Οικονομική αδυναμία αντιμετώπισης έκτακτων δαπανών (σχεδόν 540€).	34,5	42,0	68,4	74,1	24,2	29,5
▪ Οικονομική αδυναμία για ικανοποιητική θέρμανση	19,3	24,3	39,7	45,9	13,1	15,9
▪ Οικονομική αδυναμία για διατροφή που να περιλαμβάνει κάθε δεύτερη ημέρα κοτόπουλο, κρέας, ψάρι ή λαχανικά ίσης θρεπτικής αξίας.	10,6	17,5	44,3	52,6	0,4	3,7

Τα φτωχά νοικοκυριά με παιδιά που αδυνατούν να πληρώσουν δαπάνες μιας εβδομάδας διακοπών διατηρούνται σε πολύ υψηλά επίπεδα, με τα τρίτεκνα-πολύτεκνα να φθάνουν το 91,5% για το 2012, σύμφωνα με στοιχεία της Eurostat. Ακόμα, ενδεικτικό της οικονομικής πίεσης που αντιμετωπίζουν οι ασθενέστεροι είναι η αδυναμία αντιμετώπισης έκτακτων αλλά αναγκαίων δαπανών ύψους 540€. Τα νοικοκυριά με ανήλικα μέλη που βρίσκονται σε κίνδυνο φτώχειας και αντιμετωπίζουν συγκεκριμένες δυσκολίες αυξήθηκαν κατά 5,7 ποσοστιαίες μονάδες, μεταξύ 2011 και 2012. Το στοιχείο αυτό είναι δηλωτικό της αυξανόμενης αδυναμίας των νοικοκυριών για αποταμίευση, αφού και στους μη φτωχούς έχει σημειωθεί ανάλογη αύξηση (5,3 μονάδες μεταξύ 2011 και 2012). Αξίζει επίσης να σημειωθεί ότι η οικονομική αδυναμία των φτωχών νοικοκυριών με παιδιά για διατροφή που να περιλαμβάνει κάθε δεύτερη ημέρα κοτόπουλο, κρέας, ψάρι ή λαχανικά ίσης θρεπτικής αξίας, εξακολουθεί να αυξάνεται (κατά 8,3 μονάδες αντίστοιχα), πλήττοντας κυρίως τα μονογονεϊκά νοικοκυριά (67,2% για το 2012) και τα τρίτεκνα-πολύτεκνα (65,8%), θέτοντας επιτακτικά το ζήτημα του κινδύνου υποσιτισμού για τα παιδιά στην Ελλάδα.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει επίσης η οικονομική αδυναμία που εμφανίζουν τα νοικοκυριά για ικανοποιητική θέρμανση. Το ποσοστό για τα φτωχά νοικοκυριά με

παιδιά σημείωσε αύξηση κατά 6,2 μονάδες μεταξύ 2011 και 2012, ωστόσο ο συγκεκριμένος δείκτης φαίνεται να επηρεάζει περισσότερο τα φτωχά νοικοκυριά χωρίς παιδιά (50,1% για το 2012), φαινόμενο που παρατηρείται και στα αντίστοιχα μη φτωχά νοικοκυριά. Το εύρημα αυτό εν μέρει αποδίδεται στο γεγονός ότι, όπως προκύπτει από την ανάλυση των στοιχείων των οικογενειακών προϋπολογισμών της ΕΛ.ΣΤΑΤ. για το 2012, στα νοικοκυριά χωρίς παιδιά η αναλογία των ατόμων άνω των 65 ετών, στα οποία η ανάγκη για ικανοποιητική θέρμανση είναι σημαντική, ξεπερνά το 50%.

Κύρια μέσα θέρμανσης του νοικοκυριού 2012 (Πηγή: ΕΛ.ΣΤΑΤ.)		
	Νοικοκυριά	
	Σύνολο %	Μηνιαίο εισόδημα έως 750€ %
▪ Καλοριφέρ πετρελαίου	55,7	40,5
▪ Φυσικό αέριο	8,1	3,9
▪ Σόμπα πετρελαίου	3,4	5,8
▪ Σόμπα υγραερίου	2,0	5,1
▪ Σόμπα καυσόξυλων	7,9	16,1
▪ Θερμοσυσσωρευτές	1,7	0,7
▪ Ηλεκτρικές συσκευές	6,9	10,6
▪ Συσκευή κλιματισμού	5,8	9,3
▪ Άλλο είδος	7,8	4,7
▪ Δε θερμαίνεται	0,8	3,4

Στα στοιχεία που προκύπτουν για την οικονομική αδυναμία για ικανοποιητική θέρμανση, δεν έχει προσμετρηθεί η μεταγενέστερη αύξηση της τιμής του πετρελαίου θέρμανσης που ίσχυσε από το Φθινόπωρο του 2012. Είναι συνεπώς απόλυτα αναμενόμενο στις επόμενες μετρήσεις ο δείκτης αυτός να αυξηθεί ακόμα περισσότερο. Παρόλα αυτά, από τις έρευνες των οικογενειακών προϋπολογισμών της ΕΛ.ΣΤΑΤ. των τελευταίων ετών, διαπιστώνεται η σταδιακή αποδέσμευση των νοικοκυριών της Ελλάδας από την χρήση του πετρελαίου (καλοριφέρ) ως κύριο μέσο θέρμανσης της κατοικίας και το στοιχείο αυτό είναι πιο έντονο στα νοικοκυριά με χαμηλότερα εισοδήματα. Αξίζει να αναφερθεί ότι η προβληματική χρήση της σόμπας καυσόξυλων που οδήγησε στην εμφάνιση του φαινομένου της αιθαλομίχλης στην

Αθήνα και τη Θεσσαλονίκη, το 2012 ήταν περισσότερο διαδεδομένη στις αγροτικές περιοχές (25,3% ως αποκλειστικό μέσο θέρμανσης).

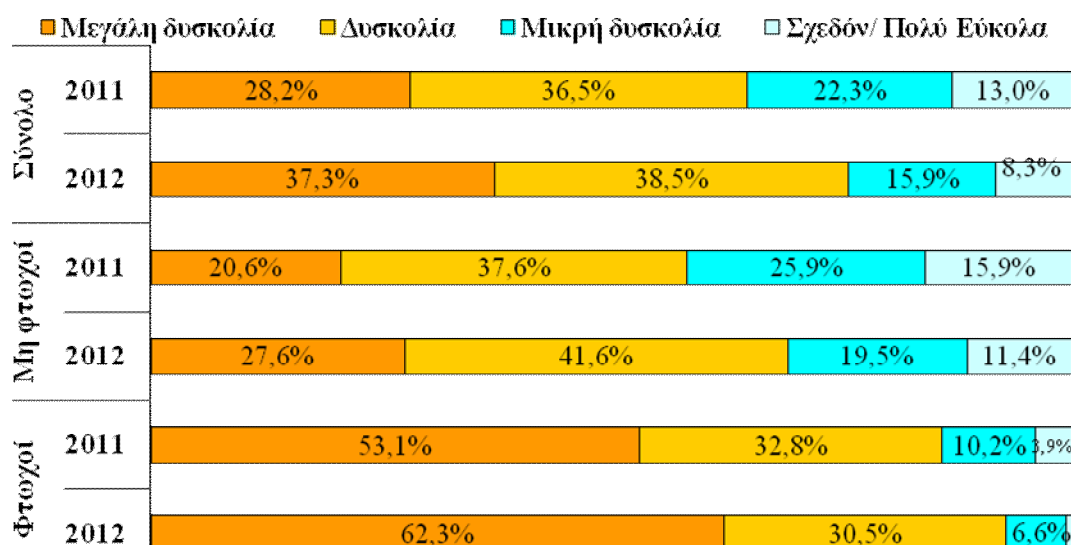
Παράλληλα στην αδυναμία ανταπόκρισης στην πληρωμή πάγιων λογαριασμών, δόσεων πιστωτικών καρτών ή δανείων, τα νοικοκυριά με παιδιά που απειλούνται από κίνδυνο φτώχειας, εμφανίζονται με πολύ υψηλά ποσοστά αλλά ελαφρώς μειωμένα, όπως προκύπτει από στοιχεία της Eurostat. Το στοιχείο αυτό εξηγείται από την επιμέρους ανάλυση του συγκεκριμένου δείκτη. Τα φτωχότερα νοικοκυριά αδυνατούν σε μεγαλύτερο βαθμό να εκπληρώσουν τις οικονομικές υποχρεώσεις που αφορούν στη πληρωμή παγίων λογαριασμών για τη λειτουργία της κατοικίας (ηλεκτρικό ρεύμα, νερό, φυσικό αέριο κλπ), παρά στη πληρωμή ενοικίου, δανείων πιστωτικών καρτών κλπ. Μάλιστα η μεταβλητή αυτή έχει αυξηθεί μεταξύ 2011 και 2012 κατά 12,6 ποσοστιαίες μονάδες. Από την άλλη πλευρά, η αδυναμία των φτωχότερων νοικοκυριών για πληρωμή δανείων, πιστωτικών καρτών κλπ, προϊόντα όπου κατά κανόνα η έκθεση των φτωχών είναι πιο περιορισμένη, σημειώνει σχετική μείωση μεταξύ 2011 και 2012.

Αδυναμία ανταπόκρισης πληρωμών πάγιων λογαριασμών σε Νοικοκυριά με παιδιά (Πηγή: Eurostat)						
	ΣΥΝΟΛΟ		ΜΗ ΦΤΩΧΟΙ		ΦΤΩΧΟΙ	
	2011 %	2012 %	2011 %	2012 %	2011 %	2012 %
•Ενοίκιο κατοικίας ή δόσεις δανείου κατοικίας	15,1	18,3	10,7	15,4	29,7	25,8
•Πληρωμή λογαριασμών (ηλεκτρικού ρεύματος, νερού κλπ)	27,1	37,7	20,8	28,8	48,0	60,6
•Δόσεις καταναλωτικών δανείων, πιστωτικών καρτών ή αγορών με δόσεις	16,6	17,7	13,5	17,4	26,8	18,4

Από την άλλη πλευρά τα μη φτωχά νοικοκυριά με παιδιά εμφανίζουν μεγαλύτερη δυνατότητα να ανταποκριθούν στην πληρωμή παγίων λογαριασμών, ωστόσο από το 2008 το ποσοστό εκείνων που δυσκολεύονται περισσότερο (ήταν στο 13%) έχει υπερδιπλασιαστεί, σημειώνοντας μεγαλύτερη αύξηση από τα φτωχά. Παράλληλα έχουν αυξηθεί σημαντικά και τα λιγότερο ευάλωτα νοικοκυριά που δηλώνουν αδυναμία ικανοποίησης δαπανών για ενοίκιο ή δόσεων δανείου κατοικίας κατά 44% μεταξύ 2011 και 2012 και κατά 9,8 μονάδες από το 2008 (4,6%). Ενώ η

αύξηση αυτή είναι σαφώς πιο περιορισμένη για την ικανοποίηση οφειλών για καταναλωτικά αγαθά.

Βαθμός δυσκολίας αντιμετώπισης συνήθων αναγκών νοικοκυριών με παιδιά (Πηγή: Eurostat)



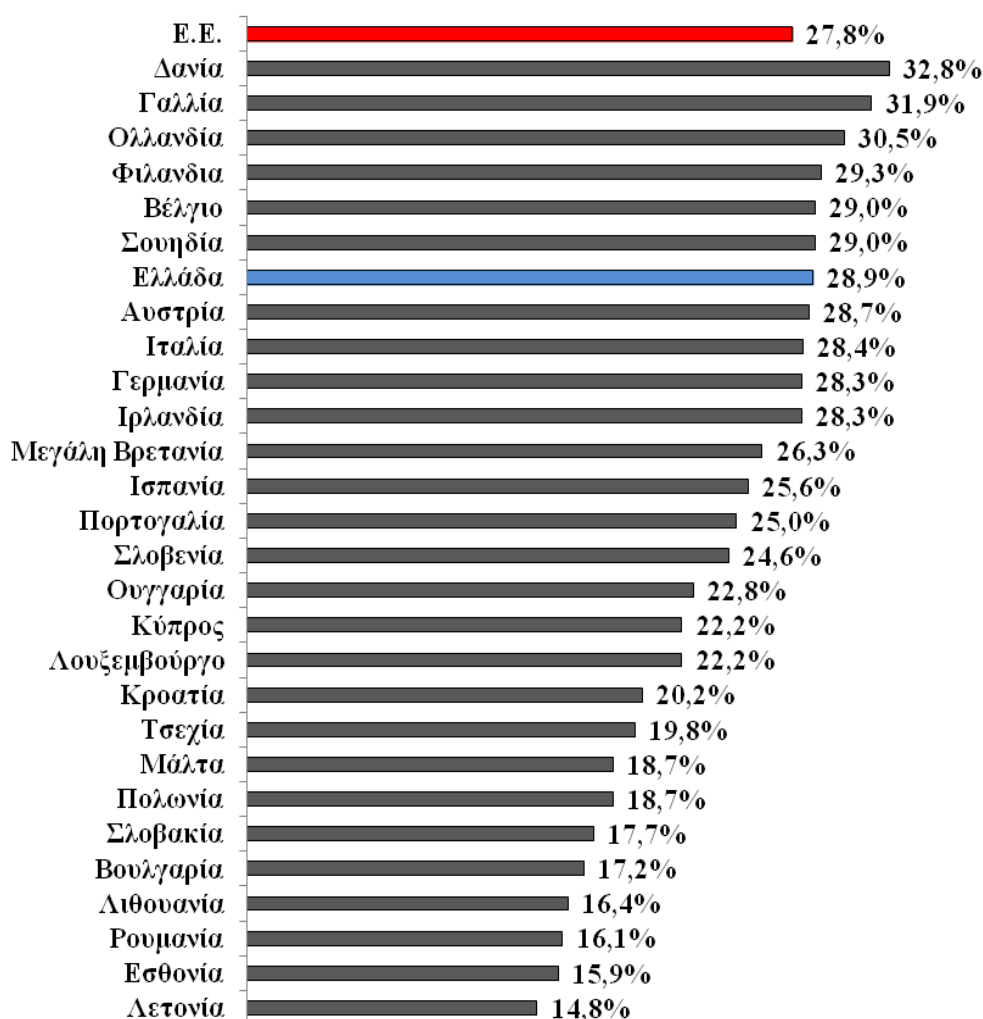
Από το 2008 τα νοικοκυριά με παιδιά που δηλώνουν μεγάλη δυσκολία στην αντιμετώπιση των συνήθων αναγκών τους έχουν αυξηθεί από 20,2% σε 37,3% για το 2012. Στα φτωχότερα νοικοκυριά η αύξηση αυτή φθάνει τις 25,9 ποσοστιαίες μονάδες (38,9% το 2008) και στα μη φτωχά τις 12,6 (15% το 2008). Γενικά τα πιο εύάλωτα νοικοκυριά που δήλωναν δυσκολία ή μεγάλη δυσκολία για τη κάλυψη συνηθισμένων αναγκών έφθασαν το 92,8% το 2012 από 78,2% το 2008 (αύξηση 14,6 μονάδων), ενώ τα μη φτωχά επηρεάστηκαν σε μεγαλύτερο βαθμό, αφού από 47,6% το 2008 έφθασαν το 69,2% (21,6 μονάδες). Δηλωτικό του βαθμού που η τελευταία αυτή ομάδα πιέζεται από τις οικονομικές συγκυρίες, είναι το γεγονός ότι ενώ το 2008 το 22,3% δήλωνε ότι αντιμετωπίζει τις συνήθειες ανάγκες με σχετική έως απόλυτη ευκολία, το ποσοστό αυτό πέντε χρόνια αργότερα μειώθηκε σχεδόν κατά το ήμισυ (11,4% το 2012).

Κεφάλαιο 5

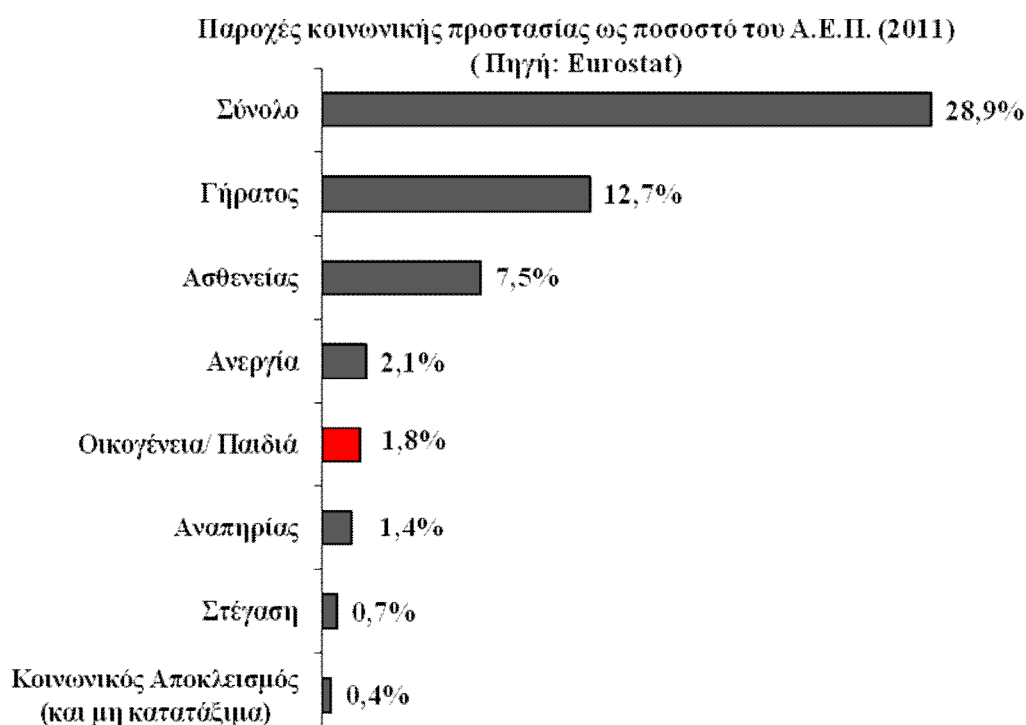
Κοινωνικές παροχές - κοινωνική ασφάλιση

Σύμφωνα με τα πιο πρόσφατα στοιχεία της Eurostat, οι παροχές κοινωνικής προστασίας στην Ελλάδα για το 2011 ανέρχονταν σε 60,1 δις ευρώ και αναλογούσαν στο 28,9% του Α.Ε.Π., σημειώνοντας μάλιστα αύξηση κατά 1,5 ποσοστιαίες μονάδες από το 2009 και φέρνοντας τη χώρα πάνω από τον μέσο όρο της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Υπολογίζοντας ωστόσο τις παροχές αυτές σε πραγματικούς χρηματικούς όρους διαπιστώνεται ότι σημειώθηκε μείωση το 2011 κατά 4,9% συγκριτικά προς το 2009, χρονιά που ανέρχονταν σε 63,2 δις ευρώ, το οποίο αποτελεί το υψηλότερο ποσό από το 2002. Μεταξύ του 2009 και 2011 οι αντίστοιχες παροχές στην Ευρωπαϊκή Ένωση σημείωσαν αύξηση κατά 5,3%, κατατάσσοντας την χώρα μας, ως προς τη μεταβολή αυτή, στην προτελευταία θέση των χωρών μελών (έπεται η Λιθουανία με μείωση 7,8%).

Παροχές κοινωνικής προστασίας στην Ευρώπη
(ποσοστό του Α.Ε.Π.) (Πηγή: Eurostat)

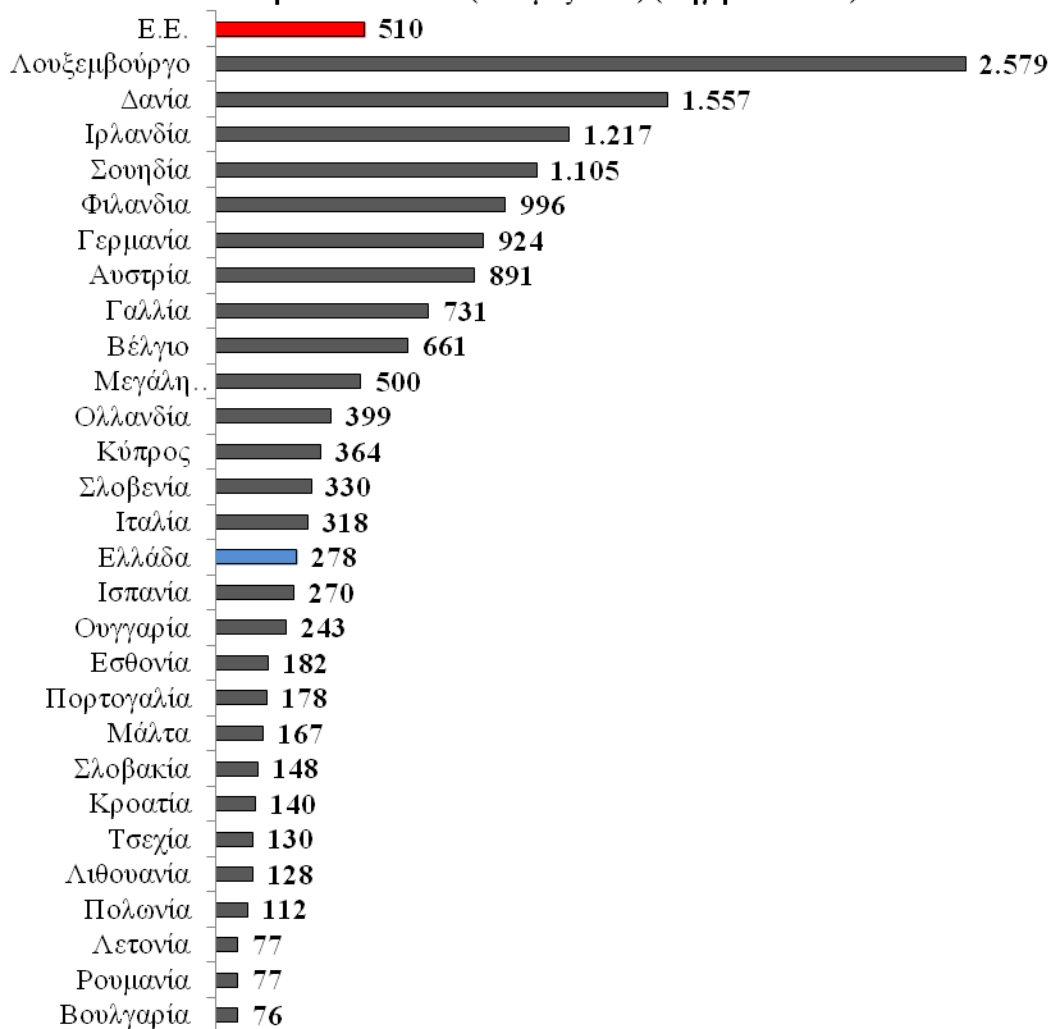


Οι κοινωνικές και οικονομικές επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης, παρά το γεγονός ότι τα διαθέσιμα στοιχεία φθάνουν μέχρι το 2011, έχουν συνέπειες όχι μόνο στο ύψος των παροχών κοινωνικής προστασίας αλλά και στη κατανομή τους. Οι κοινωνικές παροχές γήρατος εξακολουθούν να καταλαμβάνουν τη μερίδα του λέοντος (12,7% του συνόλου), ωστόσο, ενώ μέχρι το 2009 οι παροχές για την ανεργία ανέρχονταν στο 1,6% του Α.Ε.Π., το 2011 έφθασαν στο 2,1% σημειώνοντας αύξηση σε χρηματικούς όρους κατά 20,1%, στη συγκεκριμένη χρονική συγκυρία κατά την οποία όλοι οι υπόλοιποι κωδικοί εμφάνισαν μείωση ή οριακή αύξηση (γήρατος 1,2% και κοινωνικός αποκλεισμός κλπ 0,9%).

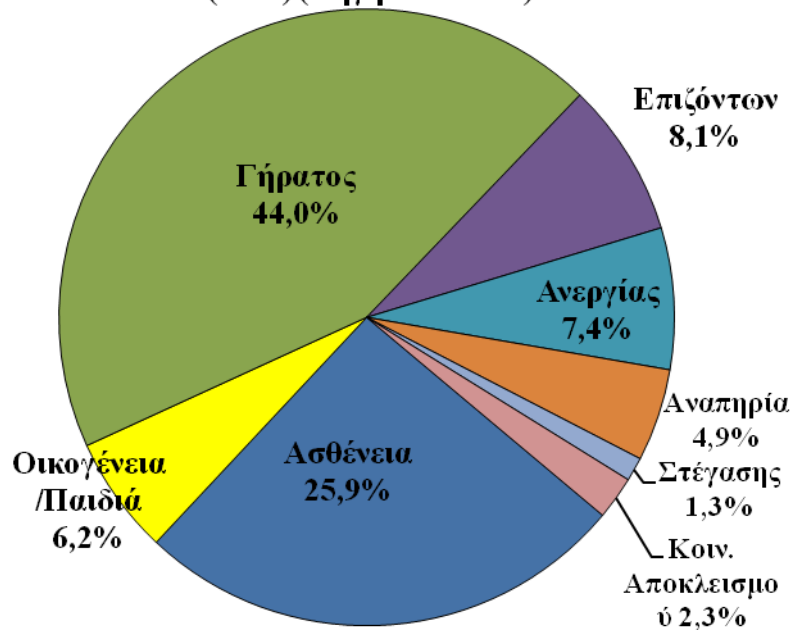


Όσον αφορά συγκεκριμένα τις παροχές κοινωνικής προστασίας για τη λειτουργία οικογένεια - τέκνα, παραμένουν σταθερές ως προς το ποσοστό του Α.Ε.Π., στο 1,8% για το 2011, χαμηλότερο από το μέσο όρο της Ε.Ε., και ανέρχονται σε 3,7 δις ευρώ μειωμένες κατά 513 εκατομμύρια ή 12,1% από το 2009 (ανέρχονταν σε 4,2 δις ευρώ). Αυτό έχει οπωσδήποτε επιπτώσεις για τους δικαιούχους, εφόσον οι παροχές ανά κάτοικο μειώθηκαν κατά 60,51€ ή 17,9% την αντίστοιχη περίοδο. Αξίζει, επίσης να σημειωθεί ότι οι παροχές για τον εν λόγω κωδικό ανά κάτοικο στην Ελλάδα αναλογούσαν στο 54,6% του μέσου ευρωπαϊκού όρου για το 2011 από 64,7% το 2009.

Παροχές κοινωνικής προστασίας για Οικογένεια-Παιδιά (2011)
Ευρώ ανά κάτοικο (σε τιμές 2005) (Πηγή: Eurostat)

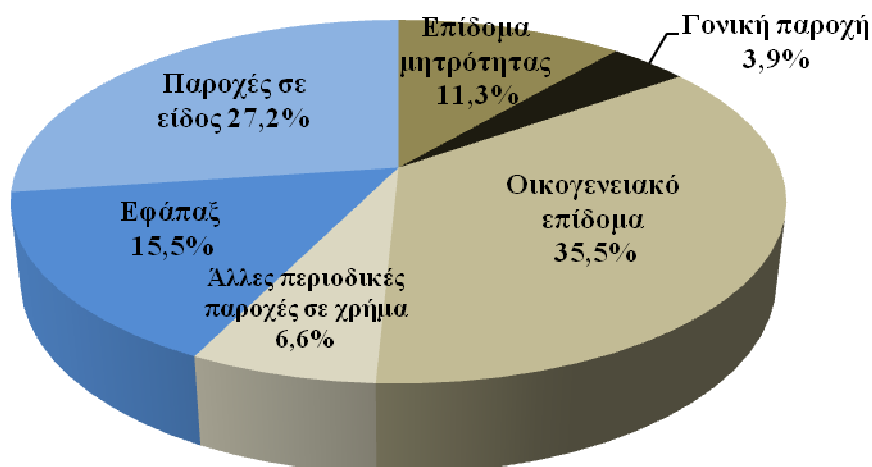


**Κατανομή των παροχών κοινωνικής προστασίας
(2011) (Πηγή: Eurostat)**



Παράλληλα, οι παροχές κοινωνικής προστασίας για τη λειτουργία οικογένεια - τέκνα στην Ελλάδα με βάση τα στοιχεία της ΕΛ.ΣΤΑΤ., για το 2011 διατηρούν την ίδια εσωτερική κατανομή των περασμένων ετών με τις παροχές σε χρήμα να αποτελούν το 72,8% του συνόλου και το υπόλοιπο 27,2% οι παροχές σε είδος. Από τις πρώτες το 49% κατανέμεται σε οικογενειακά επιδόματα, το 21% σε εφάπαξ παροχές (επίδομα τοκετού, κ.α.), το 16% σε επιδόματα μητρότητας και το υπόλοιπο 11% σε γονικές παροχές και άλλες περιοδικές παροχές σε χρήμα. Μεταξύ των ετών 2009 και 2011, οι παροχές που έχουν υποστεί μεγαλύτερες μειώσεις, είναι εκείνες που αφορούν σε διάφορες παροχές σε είδος (28,9%) και τα επιδόματα τοκετού (21,8%). Ενώ αντίθετα έχουν αυξηθεί οι άλλες περιοδικές παροχές σε είδος (15%) και οι γονικές παροχές (4%).

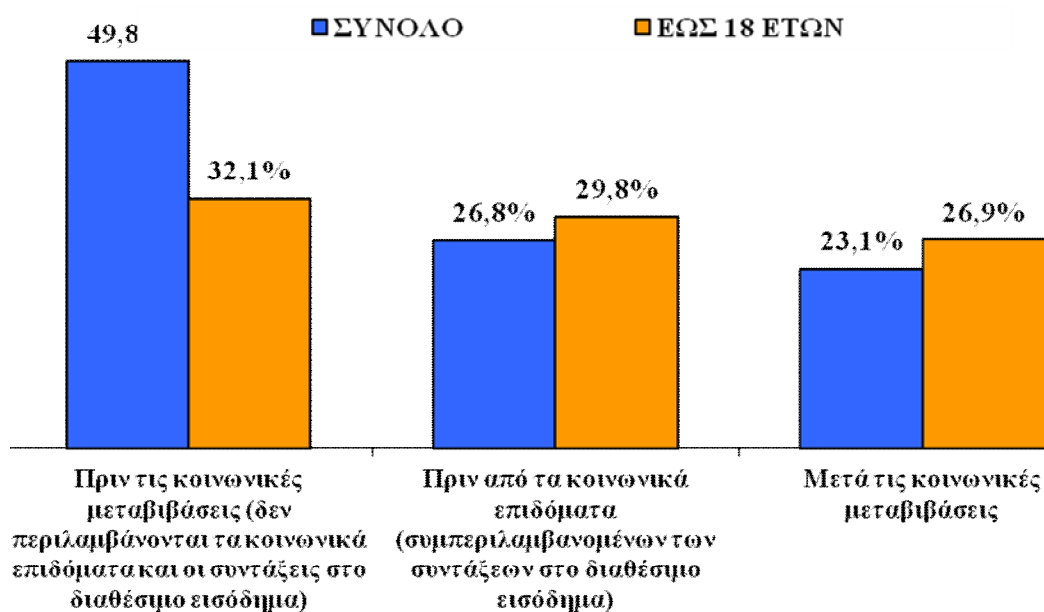
Κατανομή των παροχών κοινωνικής προστασίας για τη λειτουργία: Οικογένεια-Τέκνα (2011) (Πηγή: ΕΛ.ΣΤΑΤ)



Από το σύνολο των παραπάνω παροχών, το 31,5% για το 2011 στην Ελλάδα κατανεμόταν με βάση εισοδηματικά κριτήρια στους οικονομικά ασθενέστερους και μειώθηκε σε αναλογία προς το σύνολο των παροχών κατά 12,5% το χρονικό διάστημα 2009 με 2011, σύμφωνα με στοιχεία της Eurostat. Οι παροχές αυτές ακολουθούν διαφορετική διάρθρωση από τις συνολικές με το 60,6% να κατανέμονται σε οικογενειακά επιδόματα και το 39,4% σε παροχές σε είδος. Γενικά στην Ευρωπαϊκή Ένωση εμφανίζονται διαφορετικές πολιτικές όσον αφορά τη διανομή του κοινωνικών παροχών με βάση τα εισοδηματικά ή μη κριτήρια. Ενώ η μέση αναλογία της Ένωσης είναι 30,7% (για το 2011) για παροχές με εισοδηματικά κριτήρια, υπάρχουν κράτη μέλη όπου το ποσοστό αυτό ξεπερνά το 50% (Πορτογαλία, Ιταλία, Πολωνία, Σλοβενία, Κροατία) και άλλα όπου είναι μηδενικό ή σχεδόν μηδενικό (Σουηδία, Λουξεμβούργο, Εσθονία, Κύπρος, Φιλανδία).

Οι κοινωνικές μεταβιβάσεις με βάση εισοδηματικά κριτήρια έχουν ιδιαίτερη σημασία για την αντιμετώπιση της εισοδηματικής φτώχειας. Από τα στοιχεία της Eurostat για το 2012 προκύπτει ότι αν στο εισόδημα του συνολικού πληθυσμού της Ελλάδας δεν περιλαμβάνονταν οι μεταβιβάσεις (συντάξεις και κοινωνικά επιδόματα) το ποσοστό των ατόμων σε κίνδυνο φτώχειας θα έφθανε σχεδόν το 50%. Κυρίως οι συντάξεις -η επίδραση των λοιπών κοινωνικών επιδομάτων είναι περιορισμένη, όπως φαίνεται από τον παρακάτω πίνακα- συμβάλλουν σε πολύ μεγάλο βαθμό ώστε το 26,7% του ελληνικού πληθυσμού να μην αντιμετωπίσει κίνδυνο εισοδηματικής φτώχειας.

**Κίνδυνος φτώχειας και κοινωνικές παροχές (2012) Πηγή:
Eurostat**

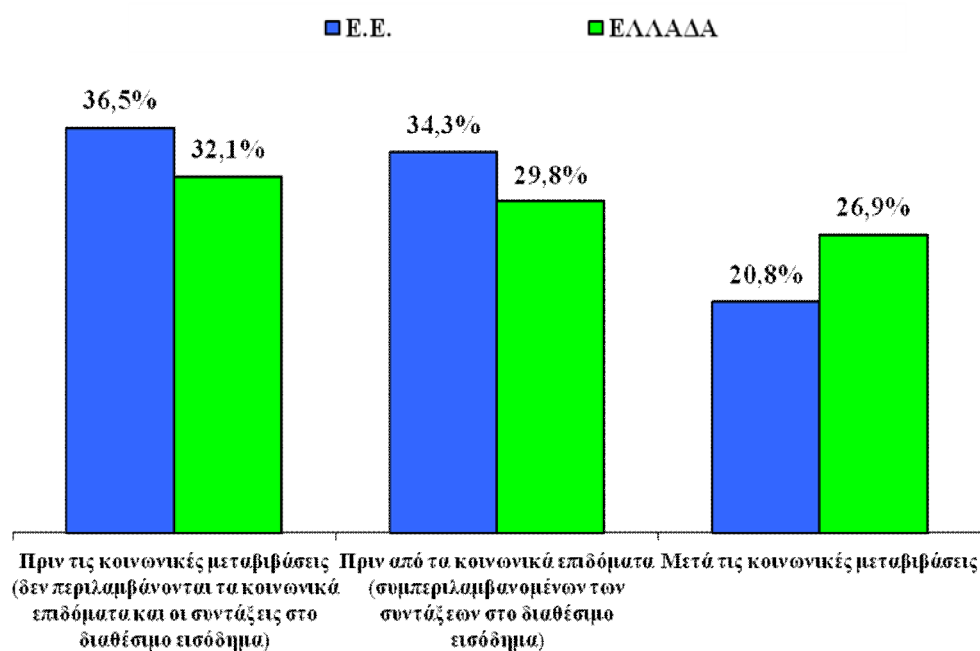


Από την άλλη πλευρά, ωστόσο, με τις συντάξεις να αφορούν, ως επί το πλείστον, συγκεκριμένη πληθυσμιακή ομάδα (άνω των 65 ετών), και τις λοιπές κοινωνικές παροχές να έχουν πιο περιορισμένη ισχύ, είναι αναμενόμενο οι θετικές επιδράσεις των κοινωνικών μεταβιβάσεων να εμφανίζουν μικρότερο αντίκτυπο σε άλλες πληθυσμιακές ομάδες και ιδιαίτερα τα παιδιά. Στην συγκεκριμένη ηλικιακή ομάδα οι θετικές αυτές επιδράσεις μειώνουν τη φτώχεια μόλις κατά 5,2 μονάδες ποσοστιαίες μονάδες από τις οποίες τα κοινωνικά επιδόματα 2,9. Ανάλογα συμπεράσματα προκύπτουν και σε επίπεδο νοικοκυριού. Οι συντάξεις συμβάλουν σημαντικά στη συγκράτηση του ποσοστού της φτώχειας στα νοικοκυριά χωρίς παιδιά κατά 40 ποσοστιαίες μονάδες (κατά 90% συντάξεις και 10% λοιπά κοινωνικά επιδόματα) και σε μικρότερο βαθμό στα νοικοκυριά με παιδιά 4,2 μονάδες. Αξίζει στο σημείο αυτό να σημειωθεί ότι τα τρίτεκνα ή πολύτεκνα νοικοκυριά είναι τα μόνα που τα κοινωνικά επιδόματα συμβάλουν σε πολύ μεγαλύτερο βαθμό στη μείωση του ποσοστού της φτώχειας κατά 10,3 μονάδες.

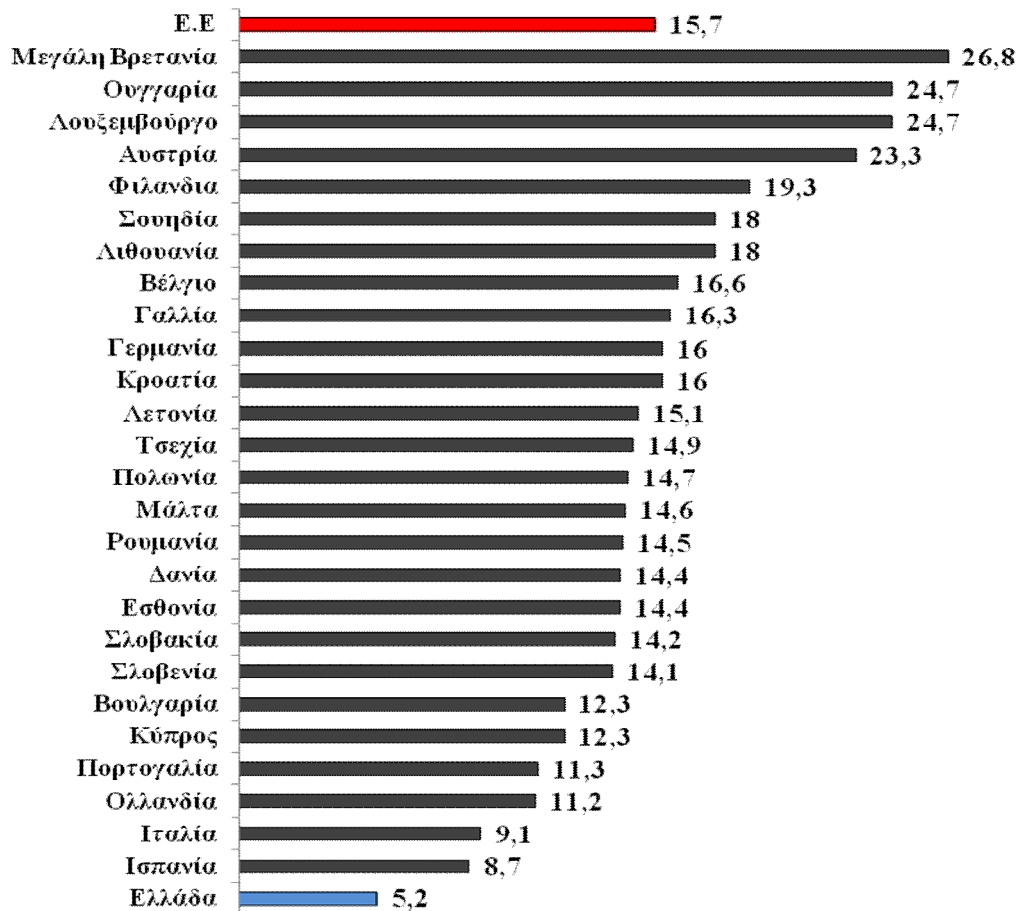
Νοικοκυριά σε κίνδυνο φτώχειας πριν και μετά τις κοινωνικές παροχές 2012 (Πηγή: Eurostat)			
	Μετά τις κοινωνικές παροχές	Πριν τις κοινωνικές μεταβιβάσεις	Πριν τα κοινωνικά επιδόματα
	%	%	%
• Σύνολο	23,1	49,8	26,9
• Νοικοκυριά χωρίς παιδιά	18,6	63,2	23,3
• Νοικοκυριά με παιδιά	28,1	35,0	30,8
• Με ένα γονέα	66,0	68,9	66,3
• Δύο ενήλικες με ένα παιδί	25,3	32,7	28,3
• Δύο ενήλικες με δύο παιδιά	25,9	29,3	28,1
• Δύο ενήλικες με τρία παιδιά και άνω	36,8	52,1	47,1

Η συμβολή των κοινωνικών μεταβιβάσεων στη μείωση της παιδικής φτώχειας, από την άλλη πλευρά είναι ιδιαίτερης σημασίας για τις περισσότερες χώρες της Ε.Ε.. Κατά μέσο όρο οι μεταβιβάσεις αυτές περιορίζουν τη φτώχεια στα παιδιά κατά 15,7 ποσοστιαίες μονάδες.

Κίνδυνος φτώχειας στη Παιδική ηλικία και κοινωνικές παροχές:
Σύγκριση Ελλάδα-Ε.Ε.(2012) (Πηγή: Eurostat)



Πόσες μονάδες θα αυξάνονταν τα ποσοστά της παιδικής φτώχειας
χωρίς τις κοινωνικές μεταβιβάσεις (2012)
Ποσοστιαίες μονάδες (Πηγή: Eurostat)



Η σύγκριση μεταξύ των χωρών μελών, όσον αφορά την σύνδεση μεταξύ των κοινωνικών μεταβιβάσεων και του ποσοστού της φτώχειας, αναδεικνύει και τις γενικότερες διαφορές στην κοινωνική πολιτική. Στις χώρες της βόρειας Ευρώπης και της Σκανδιναβικής χερσονήσου με ισχυρά θεμελιωμένο κοινωνικό κράτος, ο περιορισμός της παιδικής φτώχειας σε χαμηλά επίπεδα στηρίζεται στα κοινωνικά επιδόματα (σε ποσοστό άνω του 90%), παρά στις συντάξεις. Ενώ στις χώρες που προέρχονται από το πρώην ανατολικό μπλοκ και περισσότερο στις χώρες του νότου (Ελλάδα, Ιταλία, Ισπανία, Πορτογαλία) ο ρόλος ο επιδομάτων είναι βασικός αλλά όχι με την ίδια ένταση (στην Ελλάδα στο 55,8%, αντιστοίχως). Τα ευρήματα αυτά είναι αναμενόμενα λόγω των αναπτυγμένων δομών κοινωνικού κράτους στις πρώτες χώρες σε σύγκριση με τις δεύτερες. Από την άλλη, στις χώρες του νότου, φαινομενικά, ένας περιορισμός των κοινωνικών επιδομάτων ενδεχομένως να μην έχει τις ίδιες οξείες κοινωνικές επιπτώσεις με τις χώρες του βορρά, επειδή στηρίζονται λιγότερα στις

παροχές αυτές και περισσότερο στα κοινωνικά δίκτυα. Ωστόσο, το πρόβλημα που αντιμετωπίζει η ελληνική κοινωνία έγκειται στο σημείο αυτό: χωρίς ιδιαίτερα αναπτυγμένες δομές κοινωνικής προστασίας και σε ένα περιβάλλον κρίσης όπου τα κοινωνικά δίκτυα δυσκολεύονται να διατηρήσουν το επίπεδο των αλληλομεταβιβάσεων (σε χρήμα ή σε είδος) προηγούμενων εποχών, οι ευπαθείς ομάδες είναι περισσότερο ευάλωτες σε κίνδυνο κοινωνικού αποκλεισμού και ακραίας φτώχειας.

Έχοντας υπόψη τα αυξανόμενα ποσοστά φτώχειας και ανεργίας στην Ελλάδα, αλλά και την ανυπαρξία ενός συγκροτημένου συστήματος εισοδηματικής στήριξης των φτωχών, η καθιέρωση ενός προγράμματος ελάχιστου εγγυημένου εισοδήματος, διαδεδομένου θεσμού κοινωνικής πρόνοιας στις περισσότερες χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης, μπορεί να προσφέρει ανακούφιση σε μεγάλο αριθμό οικογενειών. Σύμφωνα με την ίδια φιλοσοφία μπορεί να θεσπιστεί ο θεσμός του ελάχιστου εγγυημένου εισοδήματος για παιδιά, το οποίο θα απευθύνεται σε όσες οικογένειες έχουν εξαρτώμενα παιδιά.

Ο θεσμός του ελάχιστου εγγυημένου εισοδήματος προβλέφθηκε με τον Ν. 4093/2012 (παραγρ. ΙΑ.3) (Μνημόνιο ΙΙΙ) να λειτουργήσει πιλοτικά στην Ελλάδα από 1/1/2014 στοχεύοντας να ανακουφίσει άτομα και οικογένειες που διαβιούν σε συνθήκες ακραίας φτώχειας. Η πιλοτική εφαρμογή του εν λόγω θεσμού μπορεί να επιδράσει καθοριστικά για την επέκταση και τη γενίκευσή του, όπως ακριβώς συμβαίνει στις υπόλοιπες ευρωπαϊκές χώρες, και να αποτελέσει καθοριστικό παράγοντα για τη μείωση και της παιδικής φτώχειας. Ωστόσο, η προβλεπόμενη από το νόμο υπουργική απόφαση που καθόριζε τις διαδικασίες, τα κριτήρια και τις γεωγραφικές περιοχές που θα εφαρμοστεί πιλοτικά το πρόγραμμα δεν έχει ακόμα εκδοθεί με αποτέλεσμα να παρατηρείται καθυστέρηση στην εφαρμογή ενός τόσο σημαντικού μέτρου.

Οι αλλαγές στα οικογενειακά επιδόματα

Ενδεικτικό στοιχείο για την αντίληψη που χαρακτήριζε την πολιτική για τα οικογενειακά επιδόματα στην Ελλάδα ήταν η ύπαρξη διάφορων μορφών τους, οι οποίες είχαν παρόμοια στόχευση και σε πολλές περιπτώσεις συνήθιζαν να επικαλύπτονται. Από το 2012 τα ανωτέρω οικογενειακά επιδόματα ενοποιήθηκαν, αλλά εισήχθησαν εισοδηματικά κριτήρια.

Από το 2011 παρατηρούνται αλληπάλληλες τροποποιήσεις στις προβλέψεις για τη χορήγηση των διάφορων παλαιότερων τύπων οικογενειακών επιδομάτων και

στα εισοδηματικά κριτήρια παροχής τους.¹ Σύμφωνα με τις προβλέψεις του Ν. 4093/2012² (παραγρ. ΙΑ.2) (Μνημόνιο ΙΙΙ), καταργήθηκαν από 1^η Νοεμβρίου 2012 όλες οι προηγούμενες μορφές οικογενειακών επιδομάτων, όπως το μηνιαίο επίδομα πολυτέκνων,³ η ισόβια σύνταξη της πολύτεκνης μητέρας, το επίδομα απόκτησης τρίτου παιδιού,⁴ το μηνιαίο πολυτεχνικό επίδομα στις τρίτεκνες οικογένειες⁵ και η εφάπαξ παροχή ύψους 2.000 ευρώ για κάθε νέο παιδί.⁶ Στη θέση τους θεσπίστηκε «ενιαίο επίδομα στήριξης τέκνων», το ποσό του οποίου καθορίζεται ανάλογα με τον αριθμό των εξαρτώμενων τέκνων σε 40 ευρώ ανά μήνα για κάθε εξαρτώμενο τέκνο.⁷ Το ποσό του επιδόματος που θα λάβει μια οικογένεια εξαρτάται από την εισοδηματική κατηγορία που ανήκει. Για εισόδημα έως 6.000 ευρώ θα λαμβάνουν το πλήρες επίδομα, από 6.001 έως 12.000 ευρώ θα λαμβάνουν τα 2/3 του επιδόματος και από 12.001 έως 18.000 ευρώ θα λαμβάνουν το 1/3 του επιδόματος. Το ζήτημα, όμως, που δημιουργείται είναι ότι το ενιαίο επίδομα στήριξης τέκνων θεσπίστηκε όχι μόνο για να αντικαταστήσει όλα τα προηγούμενης μορφής οικογενειακά επιδόματα, αλλά και να υποκαταστήσει την κατάργηση των αφορολογήτων ορίων για τις οικογένειες με παιδιά. Με αυτόν τον τρόπο πιθανόν η έμμεση επιβάρυνση των οικογενειών από τις απώλειες των αντικατασταθέντων από το ενιαίο επίδομα ευνοϊκών μέτρων να είναι μεγαλύτερη.

Λίγους μήνες αργότερα, με την ψήφιση του Ν. 4141/2013 (άρθρο 40), θεσπίζεται το «ειδικό επίδομα τριτέκνων και πολυτέκνων», το οποίο καταβάλλεται σε οικογένειες που έχουν πάνω από τρία εξαρτώμενα παιδιά και ορίζεται σε πεντακόσια (500) ευρώ κατ' έτος για κάθε τέκνο, εφόσον το οικογενειακό φορολογητέο εισόδημα είναι μέχρι σαράντα πέντε χιλιάδες (45.000) ευρώ για τις τρίτεκνες οικογένειες και προσαυξάνεται κατά τρεις χιλιάδες (3.000) ευρώ για τις τετράτεκνες οικογένειες και κατά τέσσερις χιλιάδες (4.000) ευρώ για κάθε επιπλέον τέκνο για τις οικογένειες με

¹ Από 1^η Νοεμβρίου 2011 είχε διακοπεί η παροχή όλων των οικογενειακών επιδομάτων σε πολύτεκνες και τρίτεκνες οικογένειες, οι οποίες έχουν συνολικό καθαρό ετήσιο εισόδημα άνω των 55.000 €, το οποίο για κάθε παιδί από το τέταρτο και μετά προσαυξάνεται κατά 5.000 € (Ν. 4025/2011, άρθρο 21, παρ. 3.), ενώ από 1 Ιανουαρίου 2012 διακόπηκε η παροχή όλων των οικογενειακών επιδομάτων σε πολύτεκνες οικογένειες με τέσσερα τέκνα και στις τρίτεκνες οικογένειες, οι οποίες έχουν συνολικό καθαρό ετήσιο οικογενειακό εισόδημα άνω των σαράντα πέντε χιλιάδων ευρώ (Ν. 4052/2012, άρθρο 27, παρ. 22.).

² Όπως τροποποιήθηκε με τον Ν. 4144/2013.

³ Ν. 1892/1990, άρθρο 63, παρ. 3, όπως αντικαταστάθηκε με τον Ν. 3918/2011, άρθρο 43, παρ. 1.

⁴ Ν. 1892/1990, άρθρο 63, όπως τροποποιήθηκε με τον Ν. 3918/2011, άρθρο 42, παρ. 1 και το άρθρο 43.

⁵ Ν. 3631/2008, άρθρο 6, παρ. 1, όπως αντικαταστάθηκε με τον Ν. 3918/2011, άρθρο 42, παρ. 2.

⁶ Ν. 3454/2006, άρθρο 1.

⁷ Όπως αντικαταστάθηκε με άρθρο 38, παρ.8, περίπτωση β' του Ν.4144/2013 (ΦΕΚ Α 88/18.4.2013).

περισσότερα των τεσσάρων τέκνα. Τα ανωτέρω επιδόματα καταβάλλονται από τον Ο.Γ.Α.⁸ σύμφωνα με τη διαδικασία που προβλέπει η Κοινή Υπουργική Απόφαση υπ' αριθμ. Δ27/οικ.25530/790/29-11-2012.⁹

Η κοινωνική ασφάλιση των παιδιών

Το δικαίωμα στην υγεία αποτελεί θεμελιώδες ανθρώπινο δικαίωμα και κατοχυρώνεται από όλα τα θεσμικά κείμενα που αναφέρονται σε ανθρώπινα δικαιώματα. Η Διεθνής Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού (άρθρο 24) κατοχυρώνει το δικαίωμα του παιδιού να απολαμβάνει το καλύτερο δυνατόν επίπεδο υγείας και να μη στερείται το δικαίωμα πρόσβασης σε υπηρεσίες ιατρικής μέριμνας. Το παραπάνω δικαίωμα εξασφαλίζεται στην πράξη μέσω της πρόβλεψη της Σύμβασης (άρθρο 26) το παιδί να επωφελείται από την κοινωνική πρόνοια συμπεριλαμβανομένων των κοινωνικών ασφαλίσεων, κάνοντας αναφορά στην υποχρέωση των κρατών να παίρνουν τα απαραίτητα μέτρα για την πλήρη πραγματοποίηση του δικαιώματος αυτού. Η συγκεκριμένη ρύθμιση επεκτείνει την κοινωνική ασφάλιση από την προστασία των εργαζομένων στην προστασία του συνόλου του πληθυσμού και, συνεπώς, και στο παιδί. Στις καταληκτικές παρατηρήσεις της Επιτροπής για τα Δικαιώματα του Παιδιού (2012)¹⁰ (παράγρ. 51-52) πάνω στην έκθεση που κατέθεσε η Ελλάδα το 2009 για την εφαρμογή της Σύμβασης, συστήνεται να εξασφαλιστεί ότι όλα τα παιδιά έχουν πρόσβαση στη φροντίδα της υγείας, καθώς ορισμένες υπηρεσίες υγείας πρέπει να πληρώνονται μετρητοίς, αποκλείοντας έτσι πιθανώς ορισμένες κατηγορίες παιδιών, οι οποίες θεωρούνται κατά τεκμήριο φτωχές (παιδιά Ρομά, παιδιά της Μουσουλμανικής κοινότητας της Θράκης, παιδιά στο δρόμο και παιδιά μετανάστες, ασυνόδευτοι ανήλικοι και παιδιά που ζητούν άσυλο). Εκτός από τα παραπάνω, ιδιαίτερη βαρύτητα δίνεται στη συλλογή δεδομένων σχετικά με τους βασικούς εθνικούς δείκτες υγείας και η ενίσχυση των υποδομών στον τομέα της υγείας.

Η απουσία ενός γενικού συστήματος κοινωνικής ασφάλισης όλων των παιδιών, ανεξάρτητα από την ασφάλισή τους ή μη μέσω της ασφάλειας των γονέων τους, έχει οδηγήσει πολλά παιδιά στην Ελλάδα να είναι ανασφάλιστα. Εξαιτίας της

⁸<http://www.oga.gr/index.php?pg=epidomata12>

⁹ Όπως τροποποιήθηκε με την υπ' αριθμ. 15239/645 (ΦΕΚ Β' 1227/21-5-2013)ΚΥΑ

¹⁰ Committee on the Rights of the Child (2012). Consideration of reports submitted by States parties under article 44 of the Convention. Concluding observations: Greece. CRC/C/GRC/CO/2-3. 13 August 2012.

άμεσης σύνδεσης της δυνατότητας κοινωνικής ασφάλισης με την εργασία, είναι φανερό ότι η αύξηση της ανεργίας (η μέση ετήσια ανεργία διαμορφώθηκε στο 27,3% για το έτος 2013) υπονομεύει το δικαίωμα στην κοινωνική ασφάλιση και επομένως το δικαίωμα στην υγεία. Όπως ανέφερε Πρόεδρος του (πρώην πια) ΕΟΠΥΥ, Δ. Κοντός στο συνέδριο του Ελληνοαμερικανικού Επιμελητηρίου (19/9/2013), η Ηλεκτρονική Διακυβέρνηση Κοινωνικής Ασφάλισης (ΗΔΙΚΑ) έχει ταυτοποιήσει (Σεπτέμβρης 2013) ότι 6.171.000 ασφαλισμένοι έχουν ασφαλιστική ικανότητα και ότι 3.068.000 δεν έχουν ασφαλιστική ικανότητα. Αυτό σημαίνει ότι μεγάλο μέρος από αυτούς που έχασαν την ασφαλιστική τους ικανότητα δεν έχουν ιατροφαρμακευτική και νοσοκομειακή περίθαλψη. Σύμφωνα με εκτιμήσεις, ο αριθμός τους βρίσκεται πάνω από τα 2,6 εκατ. άτομα. Δηλαδή, σχεδόν ένας στους τέσσερις κατοίκους της Ελλάδας δεν έχει υγειονομικές παροχές, λόγω της απώλειας της ασφαλιστικής κάλυψης. Ομοίως, πιο πρόσφατα, οι πρόεδροι των Γιατρών του Κόσμου από τέσσερις ευρωπαϊκές χώρες, σε συνέντευξη Τύπου που πραγματοποιήθηκε στην Αθήνα (21/2/2014), επισήμαναν ότι το ποσοστό των ανασφάλιστων Ελλήνων, στα τέλη του 2013, έφτασε το 27,7%.

Οι εναλλακτικές που προσφέρονται για ιατροφαρμακευτική και νοσοκομειακή περίθαλψη των ανέργων, αν και είναι υπαρκτές, φαίνεται ότι δεν είναι αρκετές για να καλύψουν όλα το φάσμα του πληθυσμού και προφανώς και τα παιδιά των ανέργων αυτών. Για ανασφάλιστους άνεργους ηλικίας έως 29 ετών, υπάρχει η δυνατότητα ιατροφαρμακευτικής περίθαλψης από το Ι.Κ.Α. για το διάστημα της ανεργίας τους, εφόσον είναι εγγεγραμμένοι ως άνεργοι στα μητρώα του Ο.Α.Ε.Δ. για τουλάχιστον δύο μήνες (Ν.2639/1998, άρθρο 18).¹¹ Για τους ανασφάλιστους άνεργους άνω των 29 έως 55 ετών (Ν.2768/1999, παρ.4 άρθρου 5) προβλέπεται ότι μπορούν να ασφαλιστούν για διάστημα μέχρι δύο χρόνια, εφόσον είναι εγγεγραμμένοι ως άνεργοι για ένα συνεχές τουλάχιστον δωδεκάμηνο και έχουν πραγματοποιήσει στην ασφάλιση οποιουδήποτε ασφαλιστικού οργανισμού εξακόσιες (600) ημέρες εργασίας, προσauxανόμενες μετά τη συμπλήρωση του τριακοστού (30) και μέχρι το πεντηκοστό τέταρτο (54) έτος της ηλικίας κατά εκατό (100) ημέρες ανά έτος.¹²

Άλλη δυνατότητα πρόσβασης σε παροχές υγείας για ανασφάλιστους προβλέπεται βάσει του Ν.2082/1992 (άρθρο 44 «Ιατροφαρμακευτική περίθαλψη

¹¹<http://www.oaed.gr/images/PAROXES/egiklios%20oaed%20eos%2029%20eton.pdf>

¹²http://www.oaed.gr/images/PAROXES/y.a._paroxes%20asthenias%20se%20eidos%20stous%20anergous%20ilikias%20ano%20ton%2029%20eos%2055%20eton.pdf

οικονομικώς αδυνάτων»). Στους δικαιούχους της παραπάνω ρύθμισης παρέχεται βιβλιάριο ανασφαλίστου (βιβλιάριο πρόνοιας ή απόρου) και εγγράφονται στο Μητρώο Ανασφαλίστων και Οικονομικά Αδυνάτων. Σύμφωνα με την Υπουργική Απόφαση 139491/16 Νοεμβρίου 2006 (Φ.Ε.Κ. Β'/1747) καθορίστηκαν οι όροι και οι προϋποθέσεις δωρεάν νοσοκομειακής και ιατροφαρμακευτικής περίθαλψης. Στους δικαιούχους περιλαμβάνονται Έλληνες ή ελληνικής καταγωγής (ομογενείς) πολίτες, οι οποίοι διαμένουν μόνιμα και νόμιμα στην Ελλάδα, είναι ανασφάλιστοι και οικονομικά αδύνατοι, το οικογενειακό ετήσιο εισόδημα τους δεν ξεπερνά τα 5.000 €, προσαυξανόμενο κατά 30% για τη σύζυγο και κατά 20% για κάθε ανήλικο ή προστατευόμενο παιδί, με την προϋπόθεση βέβαια ότι αυτό το εισόδημα δεν προέρχεται από επαγγελματική δραστηριότητα τέτοια που να του παρέχει την δυνατότητα ασφάλισης. Το καθορισθέν αυτό εισόδημα, αυξάνεται κατά 50% στις περιπτώσεις ατόμων με αναπηρία 67% και άνω. Ως εισόδημα νοείται το φορολογούμενο πραγματικό ή τεκμαρτό και το απαλλασσόμενο ή φορολογούμενο με ειδικό τρόπο.

Μία άλλη δυνατότητα που παρέχεται σε ανασφάλιστους για κάποιας μορφής παροχής υπηρεσιών υγείας, για περιορισμένο όμως διάστημα, είναι μέσω του Προγράμματος «Εισιτήριο Ελεύθερης Πρόσβασης σε υπηρεσίες Πρωτοβάθμιας Φροντίδας Υγείας», του Υπουργείου Υγείας, το οποίο εντάσσεται στο Εθνικό Στρατηγικό Πλαίσιο Αναφοράς (ΕΣΠΑ). Είναι πιλοτικό πρόγραμμα που απευθύνεται σε άτομα που ήταν κάποτε ασφαλισμένοι είτε άμεσα είτε έμμεσα (ασφάλιση παιδιών) σε κάποιο ασφαλιστικό φορέα και πλέον έχουν απολέσει τα ασφαλιστικά τους δικαιώματα, με την προϋπόθεση ότι το ατομικό τους εισόδημα δεν υπερβαίνει τα 12.000 ευρώ και τα 25.000 ευρώ το οικογενειακό και έχουν την Ελληνική Υπηκοότητα ή την υπηκοότητα άλλου κράτους-μέλους της Ε.Ε. ή είναι ομογενείς ή υπήκοοι τρίτων χωρών που έχουν δικαίωμα διαμονής στη χώρα και είναι νόμιμοι κάτοικοι αυτής. Στόχος του είναι να αυξήσει την προσβασιμότητα στην πρωτοβάθμια φροντίδα υγείας παρέχοντας συγκεκριμένο αριθμό επισκέψεων σε ιατρούς και δωρεάν εργαστηριακές εξετάσεις κατά τη διάρκεια της ισχύος του (8 μήνες για το Εισιτήριο Ελεύθερης Πρόσβασης γενικής κατηγορίας και 9 μήνες για το Εισιτήριο Ελεύθερης Πρόσβασης κύησης).

Σύμφωνα με τις παραπάνω προβλέψεις ορίζονται συγκεκριμένες προϋποθέσεις για την ιατροφαρμακευτική και νοσοκομειακή περίθαλψη ανέργων και των παιδιών τους με αποτέλεσμα σημαντικός αριθμός παιδιών να παραμένουν χωρίς

αντίστοιχη κάλυψη. Άλλωστε η ευρύτητα του προβλήματος αποδεικνύεται από την ευρεία ανταπόκριση το τελευταίο διάστημα σε δράσεις δωρεάν εμβολιασμού ανασφάλιστων παιδιών ύστερα από πρωτοβουλίες της UNICEF, αλλά και άλλων φορέων, όπως Δήμων, Μ.Κ.Ο., Ιατρικών Συλλόγων κ.λπ. Αποτέλεσμα είναι ότι με τις υφιστάμενες συνθήκες στην Ελλάδα δεν εκπληρώνονται οι προβλέψεις της Σύμβασης, καθώς πλέον μεγάλος αριθμός παιδιών παραμένει χωρίς ιατροφαρμακευτική κάλυψη. Πρόταση της Ελληνικής Εθνικής Επιτροπής της UNICEF, που προκύπτει και από την ίδια τη Σύμβαση, είναι η ρύθμιση του θεσμικού πλαισίου με τέτοιο τρόπο ώστε όλα τα παιδιά, ανεξαρτήτως προϋποθέσεων, να δικαιούνται δωρεάν περίθαλψη.

Κεφάλαιο 6

Η παιδική εργασία

Η απαγόρευση της παιδικής εργασίας κάτω από ένα συγκεκριμένο ηλικιακό όριο αποτελεί μια από τις βασικότερες μορφές προστασίας των παιδιών, η οποία αποτέλεσε και μία από τις πρώτες μορφές διεθνούς προστασίας τους [Διεθνής Σύμβαση Εργασίας (Δ.Σ.Ε.) 5 «Περί καθορισμού κατωτάτου ορίου της ηλικίας των ανηλίκων εις τας βιομηχανικάς εργασίας», 1919]. Είναι κρίσιμης σημασίας να διευκρινιστεί ότι η Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού (άρθρο 32, παρ. 1) διακρίνει την εργασία από την οικονομική εκμετάλλευση, καθώς ορίζει ότι το παιδί πρέπει να προστατεύεται από την οικονομική εκμετάλλευση και από κάθε επιβλαβή εργασία. Αυτό σημαίνει ότι, εκτός από την οικονομική εκμετάλλευση, η εργασία απαγορεύεται μόνο όταν ενέχει κινδύνους για το παιδί και μπορεί να βλάψει την εκπαίδευση, την υγεία και τη σωματική πνευματική, ψυχική, ηθική ή κοινωνική του ανάπτυξη. Αυτή την πρόβλεψη της Σύμβασης εξειδίκευσε το 2008 η UNICEF,¹ κατά τη 18^η Διεθνή Συνδιάσκεψη των Στατιστικολόγων επί θεμάτων Εργασίας, όπου με το Ψήφισμα II υιοθετήθηκε ένας νέος ορισμός για την παιδική εργασία. Σύμφωνα με αυτόν ο όρος «παιδική εργασία» περιλαμβάνει: α) τις χειρότερες μορφές παιδικής εργασίας, π.χ. δουλεία, πορνεία και πορνογραφία, παράνομες δραστηριότητες κ.λπ. σύμφωνα με τη Δ.Σ.Ε 182, β) την απασχόληση παιδιών κάτω των 15 ετών, γ) τις επικίνδυνες αμισθί εργασίες στο πλαίσιο της οικογένειας.²

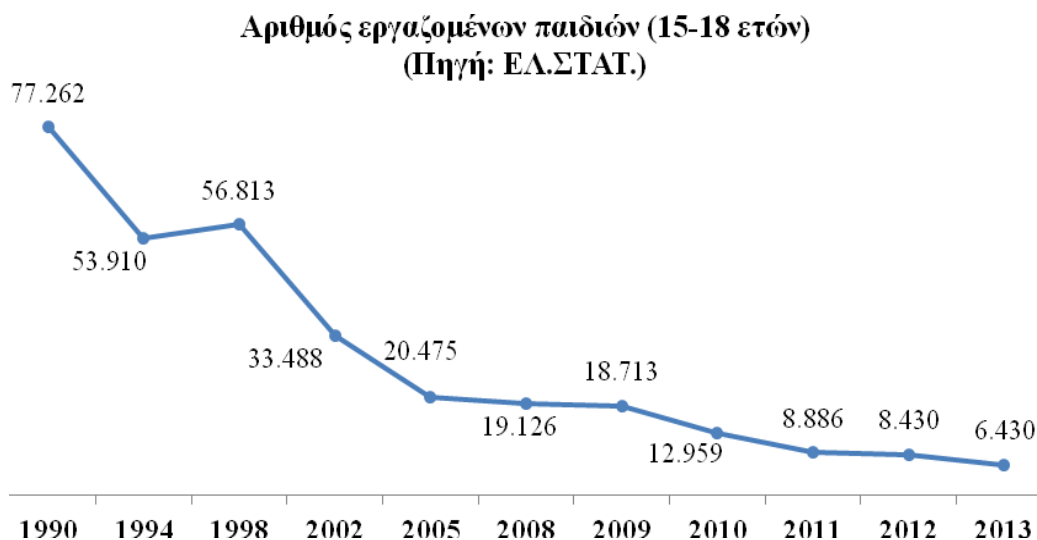
Το νομικό πλαίσιο στην Ελλάδα, το οποίο κωδικοποιήθηκε πρόσφατα με το Ν. 3850/2010 «Κύρωση του Κώδικα νόμων για την υγεία και την ασφάλεια των εργαζομένων», κρίνεται επαρκές για την προστασία των παιδιών από την επιβλαβή παιδική εργασία. Το πρόβλημα, όμως, βρίσκεται στη συστηματική καταγραφή της και στη διατήρηση ενημερωμένων στοιχείων σχετικά με την έκτασή της, το φύλο, την ηλικία, την εθνική προέλευση, τον τύπο περιοχής (αστική/ αγροτική) και την κοινωνικο-οικονομική κατάσταση των εργαζομένων παιδιών, δίνοντας ιδιαίτερη βαρύτητα στον εντοπισμό των βιομηχανικών, γεωργικών, τουριστικών κ.λπ. εργασιών όπου η παιδική εργασία είναι δύσκολο να εντοπιστεί.

Ο αριθμός των καταγεγραμμένων εργαζομένων παιδιών στην Ελλάδα σύμφωνα με τα στοιχεία της ΕΛ.ΣΤΑΤ. παρουσιάζει διαχρονικά πτωτική πορεία,

¹ UNICEF (2009). *Progress for Children. A Report Card on Child Protection*. Number 8, September 2009., p. 15-16.

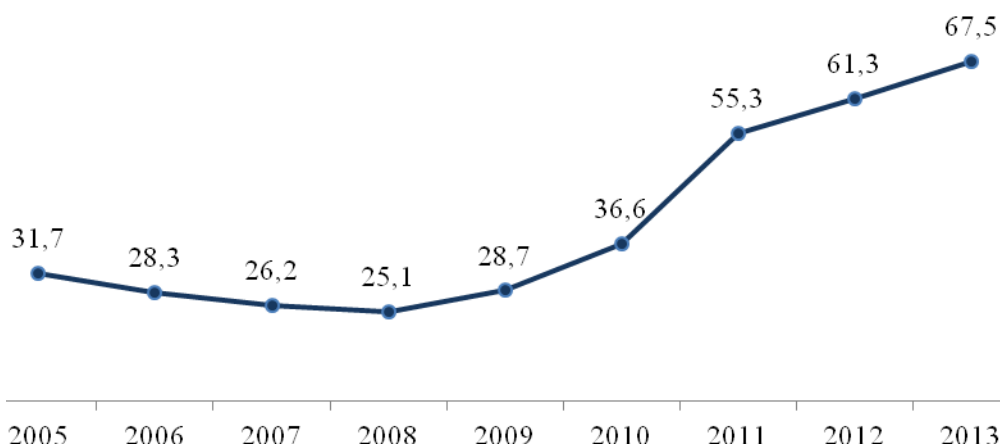
² ό.π.:16.

ιδιαίτερα από την έναρξη της οικονομικής κρίσης (2009) και ύστερα, έχοντας υποτριπλασιαστεί μεταξύ 2009 και 2013. Για το έτος 2013 το ποσοστό των εργαζομένων παιδιών (15-18 ετών) στον αντίστοιχο συνολικό πληθυσμό των παιδιών στην Ελλάδα (429.645 παιδιά) είναι πολύ μικρό (1,4% ή 6.430 παιδιά), το αντίστοιχο ποσοστό των ανέργων είναι 3% (13.371), ενώ το αντίστοιχο ποσοστό των οικονομικά ενεργών (εργαζόμενοι και άνεργοι) βρίσκεται στο 4,4%.



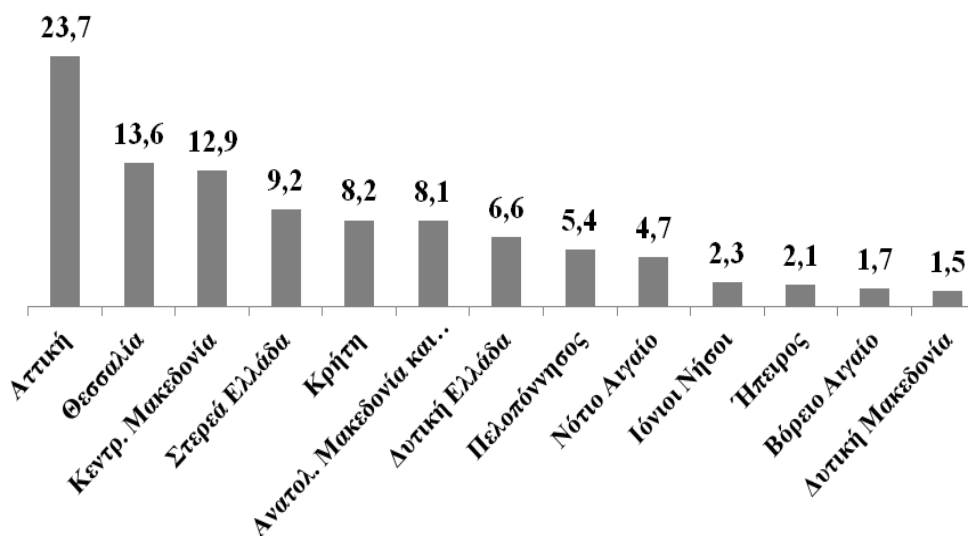
Εντυπωσιακό στοιχείο είναι το υψηλό ποσοστό ανεργίας (67,5%) που καταγράφεται στην ηλικιακή ομάδα των παιδιών ηλικίας 15-18 ετών, αν και ο αριθμός των παιδιών αυτών είναι μικρός (για το 2013 αφορά 13.371 παιδιά, τα οποία είναι οικονομικά ενεργά, αλλά δεν έβρισκαν εργασία).

Ποσοστό (%) ανεργίας παιδιών (15-18) (Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ)



Ενδιαφέρον παρουσιάζει η γεωγραφική κατανομή των οικονομικά ενεργών παιδιών (15 έως 18 ετών) για το έτος 2013. Το υψηλότερο ποσοστό των οικονομικά ενεργών παιδιών στον συνολικό αριθμό των οικονομικά ενεργών παιδιών στην Ελλάδα βρίσκεται στην Αττική (4.698 παιδιά ή το 23,7%) και ακολουθούν η Θεσσαλία (2.685 ή το 13,6%), η Κεντρική Μακεδονία (2.554 ή το 12,9%) και η Στερεά Ελλάδα (1.818 παιδιά ή το 9,2%).

Ποσοστό (%) οικονομικά ενεργών παιδιών (15-18 ετών) ανα περιφέρεια στο σύνολο των οικονομικά ενεργών παιδιών στην Ελλάδα (2013) (Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ)



Ωστόσο, αν υπολογίσουμε τα παραπάνω ποσοστά των οικονομικά ενεργών παιδιών λαμβάνοντας υπόψη τον συνολικό πληθυσμό των παιδιών στις συγκριμένες περιφέρειες τα δεδομένα αλλάζουν. Παρατηρούμε ότι το υψηλότερο ποσοστό οικονομικά ενεργών παιδιών στον συνολικό πληθυσμό (όχι τον οικονομικά ενεργό)

των παιδιών της συγκεκριμένης ηλικιακής ομάδας ανά περιφέρεια, βρίσκεται στη Θεσσαλία (7,2%), στη Στερεά Ελλάδα (7%), στην Ανατολική Μακεδονία και Θράκη (6,9%), στο Νότιο Αιγαίο (5,9%) και στην Κρήτη (5,9%). Αυτό σημαίνει ότι το αναφερόμενο ποσοστό του συνολικού πληθυσμού των παιδιών στις συγκεκριμένες περιφέρειες είναι οικονομικά ενεργό. Αντίθετα, στην Αττική μόνο το 3,4% του συνολικού πληθυσμού των παιδιών (15-18 ετών) είναι οικονομικά ενεργό, παρά το γεγονός ότι σε αυτή την περιφέρεια βρίσκεται το 23,7% του συνόλου των οικονομικά ενεργών παιδιών στην Ελλάδα.



Χαρακτηριστικό είναι ότι ενώ ο συνολικός πληθυσμός της ηλικιακής ομάδας 15 έως 18 ετών στις περιφέρειες Θεσσαλία, Στερεά Ελλάδα, Ανατολική Μακεδονία και Θράκη αναλογεί στο 19,3% της χώρας, στο σύνολο των οικονομικά ενεργών παιδιών στη χώρα φθάνει το 30,9%. Αντίθετα, στην Αττική και στην Κεντρική Μακεδονία η τάση αυτή είναι αντίστροφη. Ενώ στις περιφέρειες αυτές είναι συγκεντρωμένο το 47% του συνολικού πληθυσμού της συγκεκριμένης ηλικιακής ομάδας, τα οικονομικά ενεργά παιδιά αντιστοιχούν μόλις στο 36,6% του συνόλου των οικονομικά ενεργών παιδιών στην Ελλάδα. Η τάση αυτή είναι ιδιαίτερα έντονη στην Αττική όπου ενώ είναι συγκεντρωμένο το 31,1% του συνολικού πληθυσμού της συγκεκριμένης ηλικιακής ομάδας, στο σύνολο των οικονομικά ενεργών παιδιών στην χώρα το ποσοστό είναι 23,7%.

Τα παραπάνω στοιχεία ίσως προσφέρουν κάποια ένδειξη για τον χαρακτήρα της παιδικής εργασίας στην Ελλάδα. Το γεγονός ότι στη Θεσσαλία παρατηρείται

σχετικά υψηλό ποσοστό (13,6%) από το σύνολο των οικονομικά ενεργών παιδιών στην Ελλάδα, αλλά κυρίως ότι το 7,2% του συνολικού πληθυσμού των παιδιών στη συγκεκριμένη Περιφέρεια είναι οικονομικά ενεργό, ίσως αποκαλύπτει η εργασία στον πρωτογενή τομέα αποτελεί την κυριότερη μορφή παιδικής εργασίας, δεδομένης της αυξημένης δραστηριότητας στον αγροτικό τομέα που χαρακτηρίζει την εν λόγω περιφέρεια. Αντίστοιχη περίπτωση αποτελεί η Στερεά Ελλάδα. Αν στα παραπάνω δεδομένα συνεκτιμήσουμε το διαχρονικά σταθερά υψηλό ποσοστό επαχθούς εργασίας (vulnerable employment) στην Ελλάδα (29,7% της συνολικής απασχόλησης για το 2012, έναντι 11% στην ευρωζώνη και 12,4% στην Ε.Ε.),³ το οποίο αναφέρεται στον αριθμό (ως ποσοστό της συνολικής απασχόλησης) των εργαζομένων που απασχολείται στο πλαίσιο της οικογένειας χωρίς αμοιβή ή που εργάζεται μόνο του, τότε εύλογα μπορούμε να υποθέσουμε ότι ένα μέρος αυτού του ποσοστού μπορεί να αφορά παιδιά. Όπως άλλωστε αποδείχθηκε ιστορικά και υποστηρίζεται από σύγχρονα στοιχεία, η παιδική εργασία στον πρωτογενή τομέα στο πλαίσιο της οικογένειας ως παραγωγικής μονάδας αποτελεί, ιδιαίτερα στην ύπαιθρο, την πιο διαδεδομένη μορφή παιδικής εργασίας.

Για τον παραπάνω λόγο επανέρχεται στο προσκήνιο αυτό που είχε επισημανθεί στην έκθεση του 2012 (σελ. 11-13), σχετικά με την αναγκαιότητα ανάπτυξης ενός μηχανισμού εντοπισμού της παιδικής εργασίας και μιας βάσης για την καταγραφή των χαρακτηριστικών της, ώστε βάσει των στοιχείων αυτών να σχεδιαστεί η αντιμετώπισή της. Πολύ εύστοχα, ήδη από το 2002, οι Καταληκτικές Παρατηρήσεις⁴ της Επιτροπής για τα Δικαιώματα του Παιδιού, στο πλαίσιο εξέτασης της Πρώτης Περιοδικής Έκθεσης της Ελλάδας για την εφαρμογή της Σύμβασης, έδιναν ιδιαίτερη βαρύτητα στον εντοπισμό των βιομηχανικών, γεωργικών, τουριστικών κ.λπ. εργασιών, όπου η παιδική εργασία είναι δύσκολο να εντοπιστεί, και στη δημιουργία μιας βάσης ενημερωμένων στοιχείων σχετικά με την έκταση και άλλα ποιοτικά χαρακτηριστικά της (φύλο, ηλικία, εθνική προέλευση, τύπος περιοχής, κοινωνικο-οικονομική κατάσταση). Στο παραπάνω πλαίσιο θα πρέπει να υπάρξει ιδιαίτερη μέριμνα για την αντιμετώπισης φαινομένων οικονομικής εκμετάλλευσης παιδιών, όπως η παιδική πορνεία και πορνογραφία, το trafficking και γενικότερα όλες οι «χειρότερες μορφές παιδικής εργασίας», όπως οριοθετούνται από τη Διεθνή

³ Στοιχεία Παγκόσμιας Τράπεζας (2014) <http://data.worldbank.org/indicator/SL.EMP.VULN.ZS>

⁴ Committee on the Rights of the Child, (2002). Concluding observations of the Committee on the Rights of the Child: Greece. CRC/C/15/Add.170, 2 April 2002, p. 19-20.

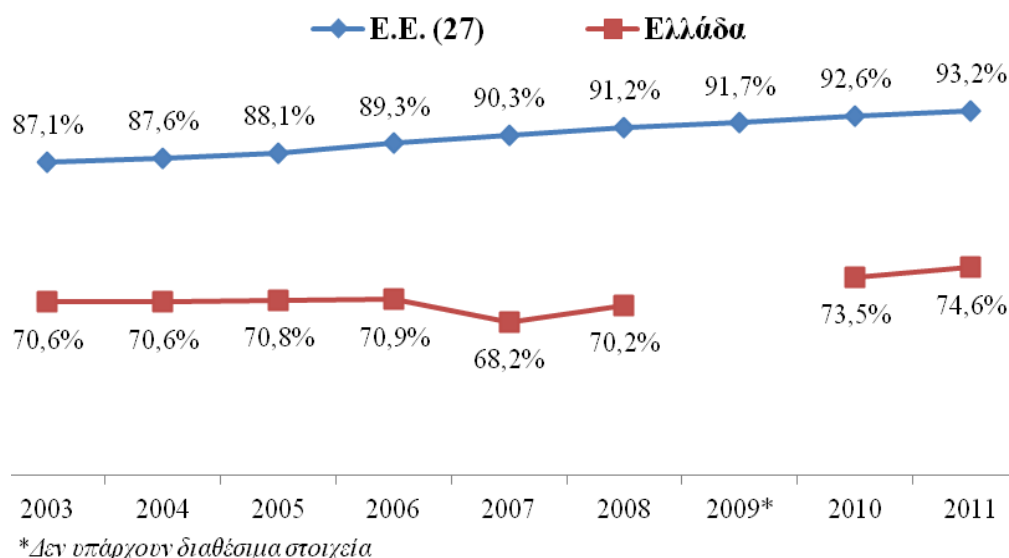
Σύμβαση Εργασίας 182, οι οποίες μέχρι πολύ πρόσφατα δεν περιλαμβάνονταν στην οριοθέτηση της έννοιας της παιδικής εργασίας.

Κεφάλαιο 7

Εκπαίδευση

Η Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού (άρθρ. 28-29), παράλληλα με άλλα διεθνή κείμενα, δίνει ιδιαίτερη σημασία στην εκπαίδευση, καθώς αποτελεί ιδιαίτερης σημασίας δικαίωμα για το παιδί, το οποίο καθορίζει σε μεγάλο βαθμό τη ζωή του. Η σημαντικότερη διάσταση εξασφάλισης του δικαιώματος στην εκπαίδευση από τα κράτη είναι η δυνατότητα πρόσβασης σε αυτήν και η ισότιμη παροχή της, σύμφωνα με την κατευθυντήρια αρχή της μη διάκρισης (άρθρο 2), η οποία διέπει το σύνολο των προβλέψεων της Σύμβασης. Ενδεικτικό στοιχείο για την αποτίμηση της πρόσβασης στην εκπαίδευση αποτελεί η συμμετοχή σε αυτήν.¹

Ποσοστό συμμετοχής στην προσχολική εκπαίδευση
(Πηγή: Eurostat)



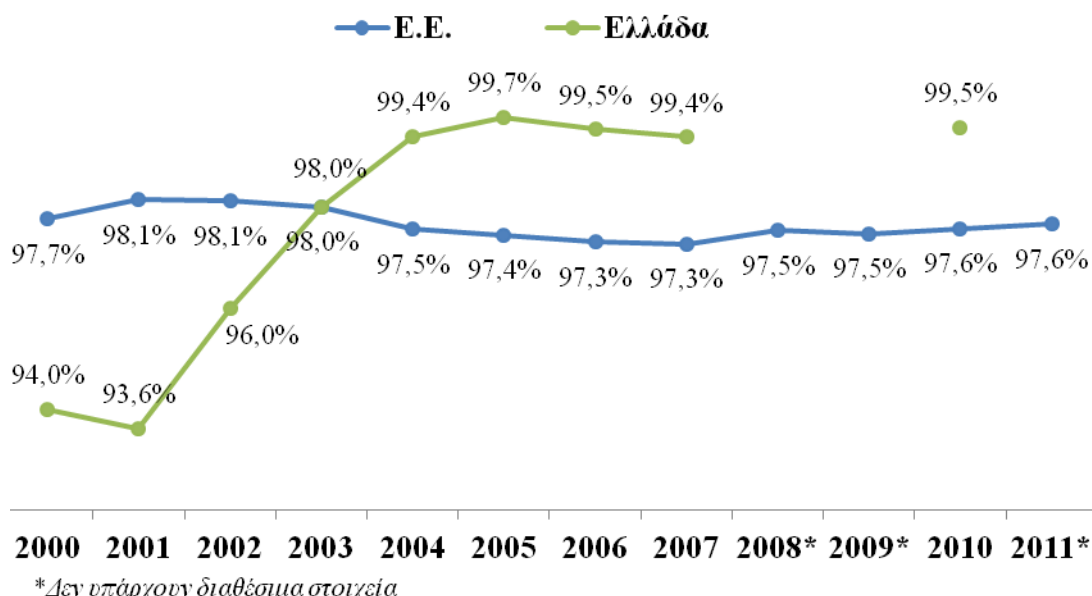
Στην Ελλάδα το ποσοστό συμμετοχής στην προσχολική εκπαίδευση (παιδιά ηλικίας 4 ετών μέχρι την έναρξη της υποχρεωτικής εκπαίδευσης, η οποία στις περισσότερες χώρες της Ε.Ε. βρίσκεται στο 6^ο ή 7^ο έτος της ηλικίας του παιδιού, εφόσον η προσχολική αγωγή σε ελάχιστες χώρες είναι υποχρεωτική) παρουσιάζει σημαντική απόκλιση έναντι του μέσου όρου των κρατών της Ε.Ε., καθώς για το έτος 2011 το ποσοστό συμμετοχής ήταν 74,6% ενώ ο μέσος όρος των κρατών της Ε.Ε. κυμάνθηκε στο 93,2%. Σε αυτό το σημείο είναι αναγκαίο να σημειωθεί ότι η τάση για συμμετοχή στην προσχολική εκπαίδευση ακολουθεί την αντίστοιχη τάση που

¹ Bradshaw, J., Hoelscher, P. & Richardson, D. (2007). An Index of Child Well-Being in the European Union. *Social Indicators Research*, 80, 133–177, p. 149.

καταγράφεται με τη συμμετοχή στην βρεφονηπιακή φροντίδα. Θα πρέπει επίσης να διευκρινιστεί ότι υπάρχει διαφοροποίηση μεταξύ παιδικών σταθμών και νηπιαγωγείων, καθώς σκοπός των πρώτων είναι η φύλαξη και η απασχόληση των παιδιών, ενώ των δεύτερων η ένταξή τους στο εκπαιδευτικό σύστημα τυπικής εκπαίδευσης.

Στη χαμηλή συμμετοχή των παιδιών στην προσχολική εκπαίδευση, πέρα από παράγοντες που συνδέονται με τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της ελληνικής κοινωνίας που αναφέρθηκαν στην περίπτωση της βρεφονηπιακής φροντίδας, συμβάλει η ανεπιτυχής εφαρμογή του θεσμικού πλαισίου και οι ελλείψεις σε υποδομές. Το άρθρο 73 του Νόμου 3518/2006 όρισε ότι η φοίτηση στα νηπιαγωγεία είναι διετής και ότι εγγράφονται σε αυτά νήπια που συμπληρώνουν την 31η Δεκεμβρίου του έτους εγγραφής ηλικία τεσσάρων (4) ετών, ενώ για όσα συμπληρώνουν ηλικία πέντε (5) ετών η εγγραφή τους είναι υποχρεωτική. Ουσιαστικά, με την ως άνω διάταξη, αυξήθηκαν τα χρόνια υποχρεωτικής εκπαίδευσης και προβλέφθηκε η δίωξη όσων έχουν την επιμέλεια του νηπίου και παραλείπουν την εγγραφή του στο νηπιαγωγείο. Το πρόβλημα όμως που παρουσιάστηκε στη συνέχεια αναφέρεται στην εξασφάλιση της φοίτησης για όλα τα νήπια που συμπληρώνουν την ηλικία των 5 ετών και επομένως υποχρεούνται να εγγραφούν σε νηπιαγωγεία, καθώς είτε οι θέσεις δεν επαρκούν εξαιτίας έλλειψης δομών και προσωπικού, είτε πολλοί γονείς, παρατύπως, δεν εγγράφουν τα παιδιά τους στο νηπιαγωγείο. Ιδιαίτερα κατά τις πρώτες σχολικές χρονιές μετά το 2006, λύση στο πρόβλημα επιχειρήθηκε να δοθεί με διάφορους ανορθόδοξους τρόπους (π.χ. να λειτουργήσουν τμήματα νηπιαγωγείων εντός των δημοτικών και ιδιωτικών παιδικών και βρεφονηπιακών σταθμών ή να μην απαιτείται πάντα βεβαίωση παρακολούθησης νηπιαγωγείου για την εγγραφή στο δημοτικό, όπως προέβλεπε ο Ν. 3687/2008, άρθρο 27, ακυρώνοντας στην πράξη τον υποχρεωτικό χαρακτήρα της φοίτησης στο νηπιαγωγείο). Το σημαντικότερο όμως πρόβλημα που παρουσιάζεται είναι ότι, ακόμα και αν οι θέσεις στα νηπιαγωγεία επαρκούν για την κάλυψη των αναγκών των νηπίων, που πρέπει να εγγραφούν υποχρεωτικά, δεν συμβαίνει το ίδιο με τα νήπια δεύτερης ηλικίας (προνήπια). Άλλωστε, το Υπουργείο Παιδείας με εγκυκλίους του διευκρινίζει ότι τα νήπια δεύτερης ηλικίας γίνονται δεκτά μετά την εγγραφή όλων των νηπίων πρώτης ηλικίας και εφόσον υπάρχουν κενές θέσεις, με αποτέλεσμα πολλά νήπια δεύτερης ηλικίας αναγκάζονται να φοιτούν είτε σε παιδικούς σταθμούς είτε σε ιδιωτικά νηπιαγωγεία και το ποσοστό συμμετοχής στην προσχολική εκπαίδευση να παραμένει χαμηλό.

**Ποσοστό παιδιών επίσημης σχολικής ηλικίας, που εγγράφονται
στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση (Πηγή: Παγκόσμια Τράπεζα)**



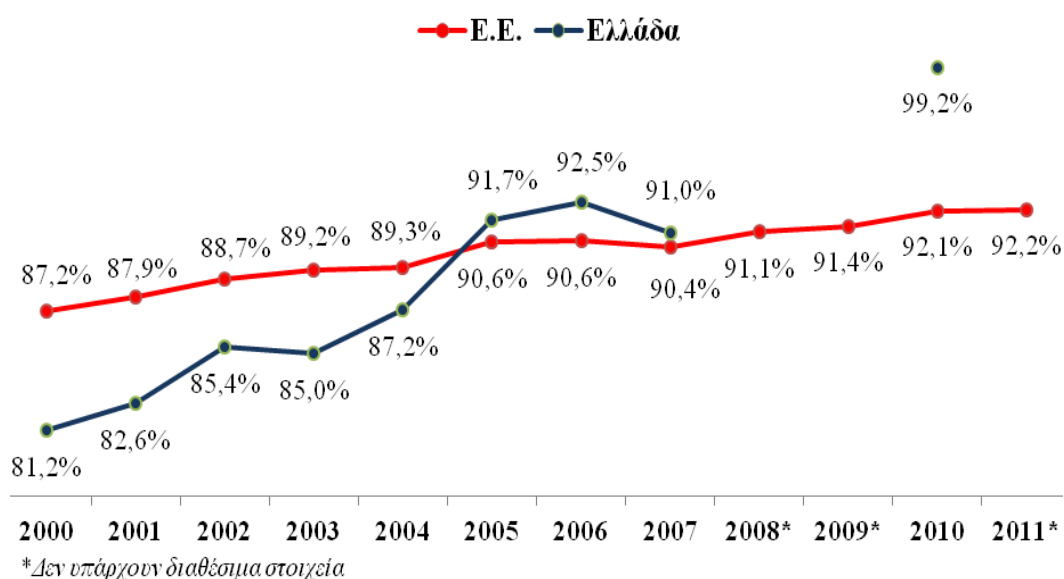
Αντίθετα με ότι συμβαίνει στην προσχολική εκπαίδευση, τα ποσοστά εγγραφών στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση είναι πολύ υψηλά. Το ποσοστό των παιδιών επίσημης σχολικής ηλικίας, σύμφωνα με το Διεθνές Πρότυπο Ταξινόμησης της Εκπαίδευσης (ISCED), που εγγράφονται στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση έναντι του συνόλου των παιδιών αντίστοιχης ηλικίας πλησιάζει το απόλυτο (99,5%) και είναι μεγαλύτερο από το αντίστοιχο χωρών της E.E. και της Ευρωζώνης.

Πρόβλημα εντοπίζεται κυρίως στον μαθητικό πληθυσμό των παιδιών Ρομά, καθώς, όπως παραδέχτηκε η Ελλάδα στην Έκθεση για την εφαρμογή της Σύμβασης (παραγρ. 5) που απέστειλε προς την Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Παιδιού, δεν υπάρχουν ακριβή στοιχεία για τον πληθυσμό τους και βεβαίως στοιχεία για τον μαθητικό πληθυσμό. Επίσης, έχουν προκύψει περιπτώσεις εμποδίζεται η εγγραφή παιδιών Ρομά, όσο και άλλων ειδικών ομάδων, σε σχολεία, εξαιτίας έλλειψης των απαραίτητων δικαιολογητικών, παρά το γεγονός ότι σε πολλές περιπτώσεις² προβλέπεται η εγγραφή χωρίς όλα τα απαραίτητα δικαιολογητικά. Για τον λόγο αυτό, η Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Παιδιού στις καταληκτικές της παρατηρήσεις

² Ο Ν. 3386/2005 (άρθρο 72) (ΦΕΚ 212 Α') ορίζει ότι «Κατ' εξαίρεση, με ελλιπή δικαιολογητικά μπορεί να εγγράφονται στα δημόσια σχολεία και τέκνα υπηκόων τρίτων χωρών, εφόσον: α. Προστατεύονται από το ελληνικό κράτος με την ιδιότητα του πρόσφυγα και όσων τελούν υπό την προστασία της Ύπατης Αρμοστείας των Ηνωμένων Εθνών. β. Προέρχονται από περιοχές, στις οποίες επικρατεί έκρυθμη κατάσταση. γ. Έχουν υποβάλει αίτηση για τη χορήγηση ασύλου. δ. Είναι υπήκοοι τρίτων χωρών που διαμένουν στην Ελλάδα, ακόμη και αν δεν έχει ρυθμισθεί η νόμιμη διαμονή τους σε αυτήν».

(παραγρ. 60α) καλεί στην Ελλάδα να «εξασφαλίσει την εγγραφή των παιδιών Ρομά που βρίσκονται σε ηλικία υποχρεωτικής εκπαίδευσης προκειμένου να τα ενσωματώσει στην προσχολική και πρωτοβάθμια εκπαίδευση σε όλες τις περιοχές και κοινότητες του συμβαλλομένου Κράτους και να επιβάλει κυρώσεις στις διευθύνσεις των σχολείων που αρνούνται την εγγραφή παιδιών που βρίσκονται σε ηλικία υποχρεωτικής εκπαίδευσης».

Ποσοστό (%) παιδιών επίσημης σχολικής ηλικίας, που εγγράφονται στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση (Πηγή: Παγκόσμια Τράπεζα)

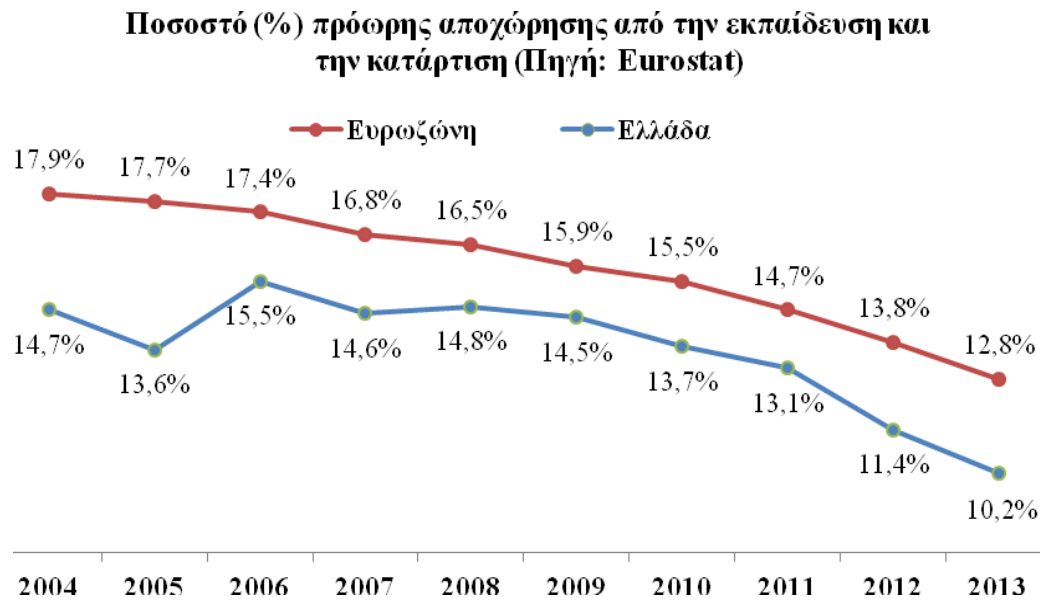


Την ίδια τάση με τις εγγραφές των παιδιών στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση ακολουθούν και οι εγγραφές στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση, όπου φτάνουν το 99,2% για το 2010.

Η πρόωρη αποχώρηση από την εκπαίδευση και την κατάρτιση,³ η οποία είναι μικρότερη από τον μέσο όρο της E.E. (27), εμφανίζει συνεχώς φθίνουσα πορεία και για το έτος 2013 βρίσκεται σε μικρότερα ποσοστά από τα αντίστοιχα των χωρών της E.E. και της Ευρωζώνης. Χαρακτηριστικό είναι ότι η πρόωρη αποχώρηση από την εκπαίδευση και την κατάρτιση στην Ελλάδα μεταξύ των ετών 2008 και 2013 μειώθηκε κατά 4,6 ποσοστιαίες μονάδες, φτάνοντας το 2013 στο 10,2%. Εφόσον είναι αποδεκτό ότι παρουσιάζεται κάποια συσχέτιση μεταξύ πρόωρης αποχώρησης

³ Μετράται ως η ποσοστιαία αναλογία των ατόμων της ηλικιακής ομάδας 18-24 ετών που έχουν εκπαίδευση το πολύ μέχρι τον κατώτερο κύκλο δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης (Γυμνάσιο) και δεν έχουν συμμετάσχει σε προγράμματα εκπαίδευσης και κατάρτισης, στο σύνολο των ατόμων της ηλικιακής αυτής ομάδας.

από την εκπαίδευση και παιδικής εργασίας μπορεί να συμπεραθεί ότι η μείωση της παιδικής εργασίας και η αύξηση της ανεργίας τόσο των παιδιών ηλικίας 15 έως 18 ετών όσο και 15 έως 24 ετών,⁴ καθιστά πιο ελκυστική την παραμονή και την επένδυση στην εκπαίδευση απ' ό τι την πρόωμη ένταξη στην αγορά εργασίας.



⁴ Βλ. Κεφάλαιο 6 Η παιδική εργασία.

Κεφάλαιο 8

Βρεφονηπιακή φροντίδα - Εναρμόνιση οικογενειακής και επαγγελματικής ζωής

Η παιδική και βρεφονηπιακή φροντίδα αποτελεί από τις πιο πρώτες και άμεσες μορφές κοινωνικών υπηρεσιών που έρχεται σε επαφή το παιδί και αποκτά ιδιαίτερη σημασία για την ανάπτυξη και την ευημερία του, καθώς σκοπός¹ δεν είναι απλώς η φύλαξή του, αλλά η ασφαλής διαμονή, η αγωγή μέσω της δημιουργικής απασχόλησης, η κοινωνικοποίησή του μέσω της επαφής με συνομήλικα παιδιά, η προετοιμασία του για το σχολείο, η ιατρική του παρακολούθηση κ.λπ. Υπ' αυτή την έννοια, αυτού του είδους η φροντίδα μπορεί να θεωρηθεί αναπτυξιακό δικαίωμα του παιδιού. Η παροχή υπηρεσιών φροντίδας στο παιδί έχει αναδειχθεί σε δικαίωμά του, καθώς η Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού (άρθρο 18, παρ. 3) ορίζει ότι *«Τα Συμβαλλόμενα Κράτη λαμβάνουν όλα τα κατάλληλα μέτρα προκειμένου να εξασφαλίσουν στα παιδιά των οποίων οι γονείς εργάζονται το δικαίωμα να επωφελούνται από τις υπηρεσίες και τα ιδρύματα φύλαξης παιδιών, εφόσον τα παιδιά πληρούν τους απαιτούμενους όρους»*. Η παραπάνω πρόβλεψη υποχρεώνει τα κράτη να εκπονήσουν κοινωνικά προγράμματα για την πολύπλευρη προστασία παιδιών εργαζομένων γονέων, λαμβάνοντας όμως διττό ρόλο, καθώς δεν στοχεύουν μόνο στην εναρμόνιση επαγγελματικής και οικογενειακής, αλλά και στο ίδιο το παιδί, μέσω της διατύπωσης συγκεκριμένων στόχων και της ύπαρξης πλαισίου ποιοτικής λειτουργίας τους.

Στην Ελλάδα η φροντίδα των παιδιών έως την ηλικία έναρξης της υποχρεωτικής εκπαίδευσης καλύπτεται από τους βρεφονηπιακούς σταθμούς. Για τα παιδιά ηλικίας άνω των 2,5 ετών οι μορφές των βρεφονηπιακών ή νηπιακών σταθμών που λειτουργούν στην Ελλάδα είναι: α) δημοτικοί (ως Ν.Π.Δ.Δ.), β) ιδιωτικοί,² γ) με τη μορφή Κοινωνικής Συνεταιριστικής Επιχείρησης (Κοινωνικές Συνεταιριστικές Επιχειρήσεις Κοινωνικής Φροντίδας) βάσει του Ν. 4019/2011 για την κοινωνική

¹ Σύμφωνα με την Κοινή Υπουργική Απόφαση αριθ. 16065/2002 (ΦΕΚ 497 Β' 22.4.2002, Πρότυπος Κανονισμός Λειτουργίας Δημοτικών και Κοινοτικών ΝΠΔΔ Παιδικών και Βρεφονηπιακών Σταθμών) (άρθρο 2), οι Παιδικοί - Βρεφονηπιακοί Σταθμοί είναι βασικά χώροι αγωγής και ασφαλούς διαμονής για παιδιά προσχολικής ηλικίας, και σκοπό έχουν: Να παρέχουν ενιαία προσχολική αγωγή σύμφωνα με τα πλέον σύγχρονα επιστημονικά δεδομένα, να βοηθούν τα παιδιά να αναπτυχθούν ολόπλευρα, σωματικά, νοητικά, συναισθηματικά και κοινωνικά, να εξασφαλίζουν χρόνο για εργασία στους γονείς, να ενημερώνουν τους γονείς και παράλληλα να τους ευαισθητοποιούν πάνω σε θέματα σύγχρονης παιδαγωγικής και ψυχολογίας, να βοηθούν τα παιδιά προσχολικής ηλικίας στην ομαλή μετάβαση τους από το οικογενειακό στο σχολικό περιβάλλον, να παρέχουν ημερήσια διατροφή και φροντίδα στα παιδιά που φιλοξενούν τηρώντας τους κανόνες υγιεινής και ασφαλείας.

² Το πλαίσιο ίδρυσης και λειτουργίας τους ορίζεται στην Υπουργική Απόφαση Π2β/οικ.2808/1997 (ΦΕΚ 645/Β).

οικονομία και την κοινωνική επιχειρηματικότητα και δ) διάφορων άλλων μορφών. Επίσης, θα πρέπει να προστεθούν οι σε περιορισμένο αριθμό (9 σταθμοί στο Νομό Αττικής και 16 σε μεγάλες επαρχιακές πόλεις) βρεφονηπιακοί παιδικοί σταθμοί του Ο.Α.Ε.Δ., οι οποίοι ανήκαν στον καταργημένο (από το 2012) Οργανισμό Εργατικής Εστίας. Σε αυτούς δικαίωμα εγγραφής διατηρούν τα παιδιά όσων είχαν το αντίστοιχο δικαίωμα στον καταργημένο φορέα.

Σε επίπεδο πολιτικής, μια σημαντική θετική εξέλιξη τα τελευταία έτη είναι η χρηματοδότηση της δωρεάν φροντίδας παιδιών σε δημοτικούς και ιδιωτικούς βρεφονηπιακούς σταθμούς. Με τη δράση «Εναρμόνιση οικογενειακής και επαγγελματικής ζωής» της Ελληνικής Εταιρίας Τοπικής Ανάπτυξης και Αυτοδιοίκησης (Ε.Ε.Τ.Α.Α.) που χρηματοδοτείται από το Ε.Σ.Π.Α. παρέχεται δωρεάν φροντίδα παιδιών σε δημοτικούς και σε ιδιωτικούς παιδικούς σταθμούς, σύμφωνα με ορισμένες προϋποθέσεις, όπως η εργασιακή κατάσταση των μητέρων, το οικογενειακό τους εισόδημα και η οικογενειακή τους κατάσταση. Σκοπός της ανωτέρω δράσης είναι να διευκολυνθούν και να εναρμονιστούν οι απαιτητικοί και αντικρουόμενοι ρόλοι μεταξύ οικογενειακής και επαγγελματικής ζωής των γυναικών.

Κύρια μορφή δημόσιων δομών βρεφονηπιακής φροντίδας είναι δημοτικοί βρεφονηπιακοί σταθμοί. Μέχρι το 2001, οπότε και με τον Ν. 2880/2001 (άρθρο 12) υπάχθηκαν στην εποπτεία των δήμων που λειτουργούν, αποτελούσαν περιφερειακές υπηρεσίες του Υπουργείου Υγείας. Σήμερα, οι βρεφονηπιακοί σταθμοί στους Ο.Τ.Α. είναι κυρίως Ν.Π.Δ.Δ. με τη μορφή δημοτικών επιχειρήσεων. Ωστόσο, στο πλαίσιο άσκησης της αρμοδιότητας της κοινωνικής προστασίας και αλληλεγγύης, υπόκειται στη διακριτική ευχέρεια των δημοτικών αρχών, σταθμίζοντας τις υφιστάμενες δυνατότητες και ανάγκες, να αποφασίσουν εάν η αρμοδιότητα λειτουργίας βρεφονηπιακών σταθμών θα ασκηθεί από υπηρεσία του ίδιου του Δήμου, ή από ίδιο νομικό πρόσωπο ή από δομή ενταγμένη σε ενιαίο νομικό πρόσωπο του Δήμου ή από κοινωφελή επιχείρηση αυτού.³ Στις αρμοδιότητες των δήμων⁴ περιλαμβάνεται η άσκηση ελέγχου και εποπτείας στα ιδρύματα παιδικής προστασίας ιδιωτικού δικαίου (ιδιωτικοί παιδικοί σταθμοί), η χορήγηση άδειας ίδρυσης και λειτουργίας δημοτικών και ιδιωτικών παιδικών ή βρεφονηπιακών σταθμών, ο διορισμός μελών διοικητικών

³ Όπως προκύπτει από τον Ν. 3852/2010, άρθρο 103 «Σύσταση-συγχώνευση νομικών προσώπων δημοσίου δικαίου» και 75 του Κώδικα Δήμων και Κοινοτήτων, περίπτωση ε' (υπ' αριθ. 8801/04.03.2013 έγγραφο του Υπουργείου Εσωτερικών).

⁴ Ν. 3463/2006 «Κύρωση Κώδικα Δήμων και Κοινοτήτων», άρθρο 75, παρ. Ι, τομέας ε', όπως τροποποιήθηκε με τον Ν. 3852/2010 «Νέα Αρχιτεκτονική της Αυτοδιοίκησης και της Αποκεντρωμένης Διοίκησης – Πρόγραμμα Καλλικράτης», άρθρο 94.

συμβουλιών, η εποπτεία και ρύθμιση θεμάτων λειτουργίας ιδρυμάτων προστασίας και αγωγής οικογένειας του παιδιού (στα οποία συμπεριλαμβάνονται οι παιδικοί σταθμοί).⁵

Η ισχύουσα⁶ Κοινή Υπουργική Απόφαση 16065/2002 (άρθρο 7, παρ. 2-3) σχετικά με τον Κανονισμό Λειτουργίας Δημοτικών και Κοινοτικών Νομικών Προσώπων Δημοσίου Δικαίου Παιδικών και Βρεφονηπιακών σταθμών, προβλέπει ότι προτεραιότητα για εγγραφή δίνεται σε παιδιά από την περιοχή του Ο.Τ.Α., χωρίς όμως να αποκλείεται η εγγραφή παιδιών που διαμένουν σε όμορη περιοχή, με την προϋπόθεση να υπάρχει κενή θέση ή με την εγγραφή εξυπηρετείται ιδιαίτερα αυξημένη κοινωνική ανάγκη των γονέων. Επίσης, προβλέπεται ότι επιλέγονται παιδιά εργαζομένων γονέων και οικονομικά αδυνάτων οικογενειών, με προτίμηση σε εκείνα που έχουν την ανάγκη φροντίδας από διάφορα κοινωνικά αίτια.

Παρά την πρόβλεψη λειτουργίας των παραπάνω δομών, παρουσιάζονται συγκεκριμένα προβλήματα που σχετίζονται με τη λειτουργία τους, όπως η έλλειψη σε προσωπικό, η καταλληλότητα των δομών και του εξοπλισμού, η επιβολή τροφείων, η υπέρβαση της προβλεπόμενης αναλογίας βρεφονηπιοκόμων/ παιδαγωγών και παιδιών, κ.λπ. Το μεγαλύτερο, όμως, ευρύτερου χαρακτήρα πρόβλημα που παρατηρείται, είναι ότι οι υφιστάμενες χαμηλού κόστους δομές (κυρίως δημοτικές) δεν επαρκούν για να καλύψουν τις ανάγκες όλων των παιδιών, με αποτέλεσμα πολλές οικογένειες να αναγκάζονται να στραφούν στους ιδιωτικούς παιδικούς σταθμούς, που σημαίνει επιπρόσθετη οικονομική επιβάρυνση, ή να μην εντάσσουν καθόλου τα παιδιά τους σε κάποια τέτοιου είδους υπηρεσία. Η παροχή δωρεάν υπηρεσιών βρεφονηπιακής φροντίδας μέσω των σχετικών δράσεων του Ε.Σ.Π.Α. τα τελευταία έτη, αν και κρίνεται κρίσιμης σημασίας, δεν επαρκεί για την κάλυψη των αναγκών ολόκληρου του πληθυσμού.

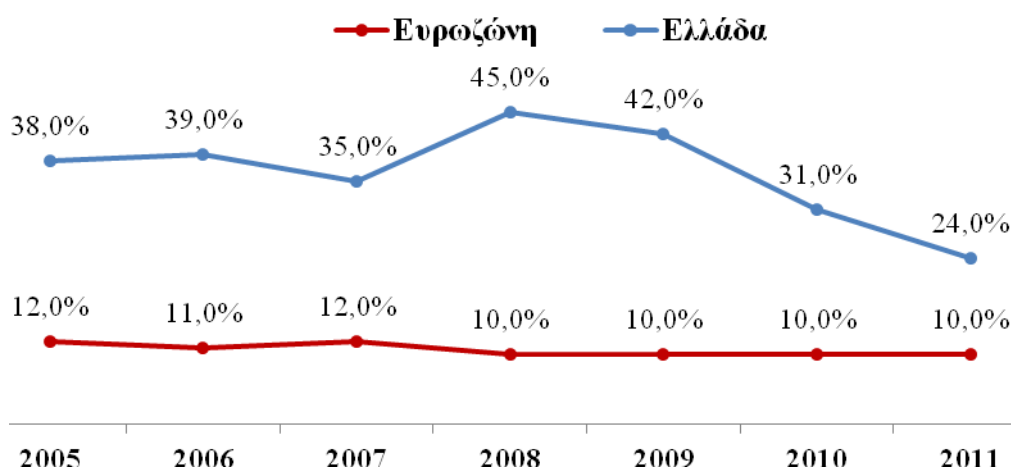
⁵ Οι παιδικοί και βρεφονηπιακοί σταθμοί οι οποίοι λειτουργούν ως Νομικά Πρόσωπα Δημοσίου Δικαίου των Δήμων ή μεταφέρθηκαν στους Δήμους ή συστήνονται εντός Νομικού Προσώπου Δημοσίου Δικαίου του Δήμου ή ως υπηρεσία του Δήμου, δεν επηρεάζονται από τις αλλαγές στα Νομικά Πρόσωπα Δημοσίου Δικαίου των Δήμων και μέχρι την έκδοση της νέας άδειας ίδρυσης και λειτουργίας τους (αλλά όχι πέραν της 31/12/2014) συνεχίζουν να λειτουργούν σύμφωνα με το ισχύον πλαίσιο (Ν. 4147/2013, άρθρο 13, παρ. 1).

⁶ Αξίζει να αναφερθεί ότι στο εξής, ο κανονισμός λειτουργίας των δημοτικών παιδικών και βρεφονηπιακών σταθμών θα καθορίζεται με απόφαση των Δημοτικών Συμβουλίων βάσει «πρότυπου κανονισμού λειτουργίας δημοτικών παιδικών και βρεφονηπιακών σταθμών», του οποίου η έκδοση προβλέπεται με κοινή απόφαση των Υπουργών Εσωτερικών και Εργασίας, Κοινωνικής Ασφάλισης και Πρόνοιας. Μέχρι τη σύνταξη νέων κανονισμών λειτουργίας, οι δημοτικοί παιδικοί και βρεφονηπιακοί σταθμοί εξακολουθούν να λειτουργούν με τους υφιστάμενους κανονισμούς (Ν. 4147/2013 άρθρο 13, παρ. 2).

Τόσο η περιορισμένη διαθεσιμότητα υπηρεσιών φροντίδας, όσο και τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της ελληνικής κοινωνίας, όπως η περιορισμένη συμμετοχή της γυναίκας στην αγορά εργασίας (η ανεργία των γυναικών στην Ελλάδα το 2013 διαμορφώθηκε στο 31,3%), οι αντιλήψεις για τη θέση και το ρόλο της στην οικογένεια, αλλά και η υποστήριξη που παρέχουν τα γηραιότερα μέλη της οικογένειας στη φύλαξη των παιδιών, έχουν αποτέλεσμα το σταθερά μικρότερο ποσοστό συμμετοχής των παιδιών σε υπηρεσίες επίσημης φροντίδας σε σχέση με τις χώρες της Ε.Ε. Επίσης, τα τελευταία χρόνια, ενόψει της επιδείνωσης των οικογενειακών εισοδημάτων, είναι φανερό ότι η παραπάνω τάση είναι πολύ πιθανό να συνεχιστεί με πιο έντονο τρόπο.

Η Eurostat ορίζει ως επίσημη φροντίδα αυτή που παρέχεται μέσω μιας οργανωμένης δομής (δημόσιας ή ιδιωτικής) και αναφέρεται στη φύλαξη των παιδιών τόσο στο πλαίσιο της προσχολικής εκπαίδευσης, όσο και σε κέντρα εκτός των σχολικών ωρών που παρέχουν τέτοιες υπηρεσίες. Επομένως, σε αυτή δεν περιλαμβάνεται η φύλαξη παιδιών χωρίς τη διαμεσολάβηση κάποιας δομής μεταξύ γονέων και του ατόμου που αναλαμβάνει τη φύλαξη των παιδιών, καθώς σκοπός είναι να μετρηθεί μόνο η φύλαξη των παιδιών που εκπληρώνει ορισμένα πρότυπα ποιότητας.

Ποσοστό (%) παιδιών που δεν λαμβάνουν επίσημη φροντίδα
(Πηγή: Eurostat)

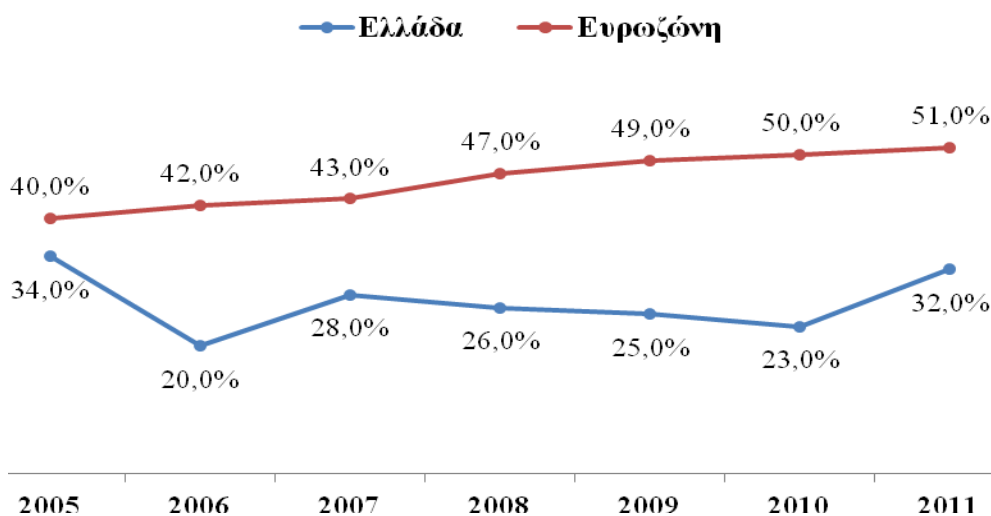


Όπως προκύπτει από στατιστικά στοιχεία, το ποσοστό παιδιών ηλικίας 3 ετών έως την έναρξη της υποχρεωτικής εκπαίδευσης που δεν λαμβάνουν επίσημη φροντίδα είναι σταθερά μεγαλύτερο στην Ελλάδα σε σύγκριση με τις χώρες της ευρωζώνης και

μάλιστα το έτος 2008 έφτασε στο 45% του πληθυσμού των παιδιών αυτών, ενώ στις χώρες της ευρωζώνης κυμαίνεται σταθερά γύρω στο 10%.

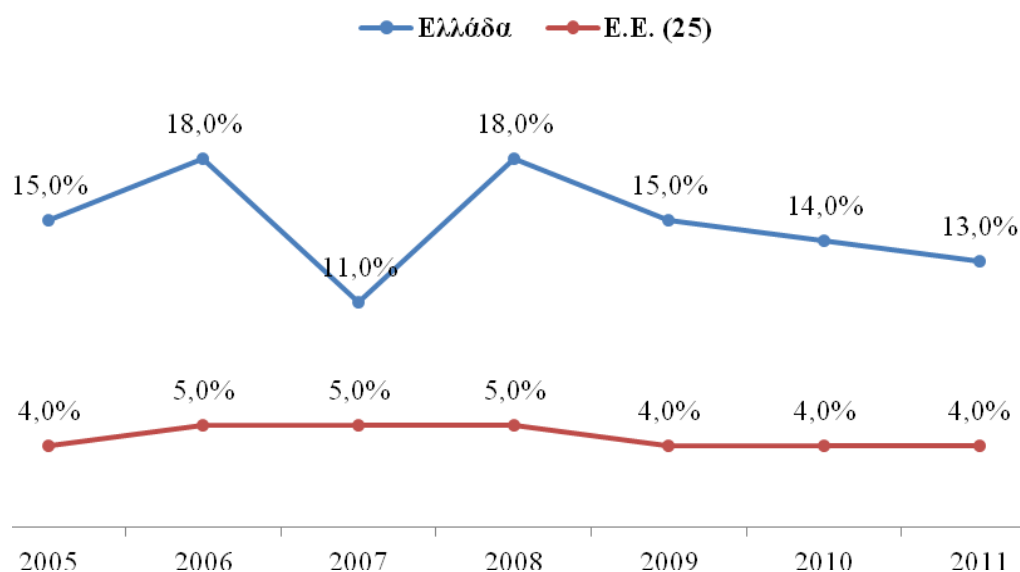
Ομοίως, το ποσοστό παιδιών ηλικίας 3 ετών έως την έναρξη της υποχρεωτικής εκπαίδευσης που λαμβάνουν επίσημη φροντίδα για πάνω από 30 ώρες, είναι σταθερά μικρότερο στην Ελλάδα σε σχέση με τις χώρες της Ευρωζώνης, στις οποίες λαμβάνουν αντίστοιχη φροντίδα τα μισά παιδιά.

Ποσοστό (%) παιδιών που λαμβάνουν επίσημη φροντίδα για πάνω από 30 ώρες την εβδομάδα (Πηγή: Eurostat)



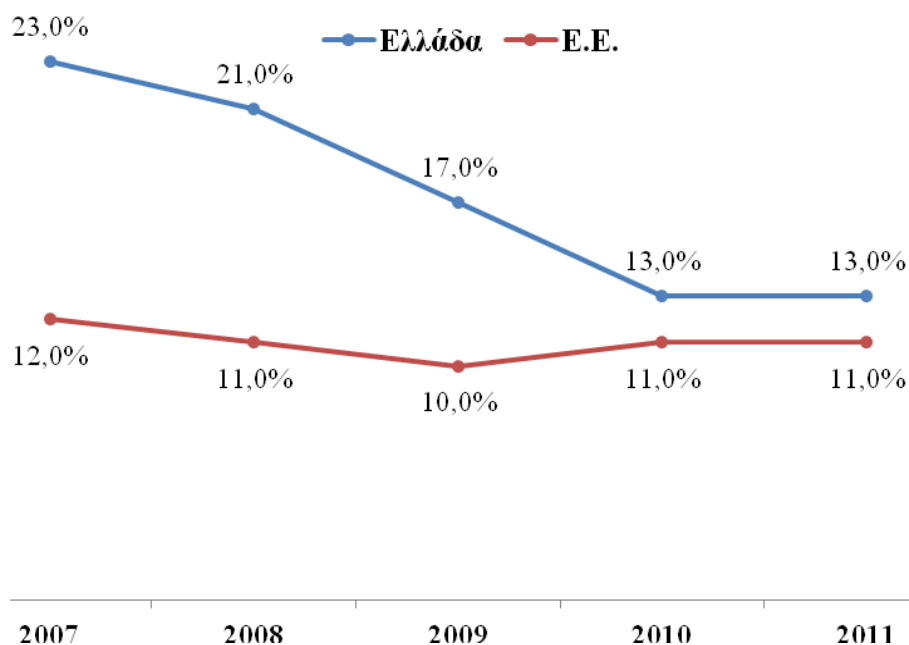
Αντίθετα, το ποσοστό των παιδιών ηλικίας 3 ετών έως την έναρξη της υποχρεωτικής εκπαίδευσης που λαμβάνουν άλλους τύπους φροντίδας (όχι επίσημη) για πάνω από 30 ώρες την εβδομάδα, είναι αρκετά μεγαλύτερο στην Ελλάδα σε σύγκριση με τις χώρες της Ε.Ε.

**Ποσοστό (%) παιδιών που λαμβάνουν άλλους τύπους φροντίδας
(όχι επίσημη) για πάνω από 30 ώρες την εβδομάδα (Πηγή:
Eurostat)**



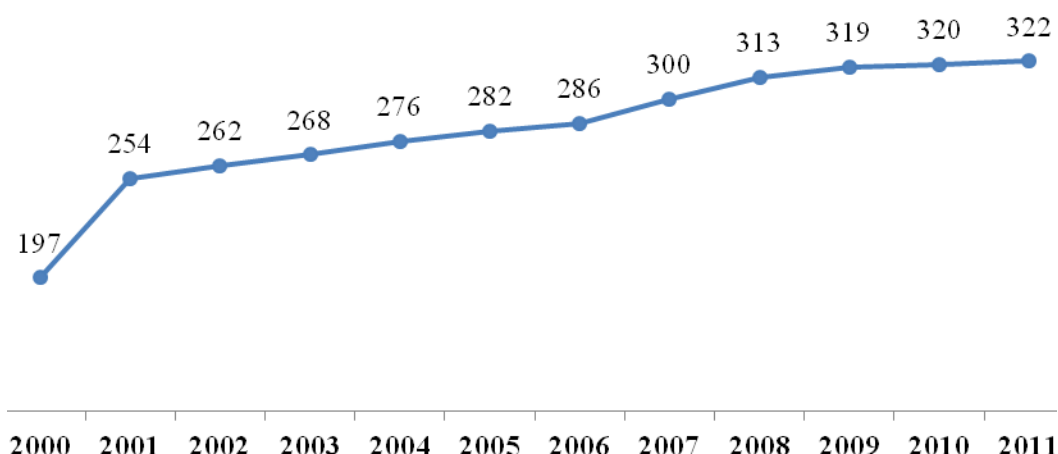
Οι παραπάνω τάσεις επιβεβαιώνονται από το μεγαλύτερο, αν και με καθοδική τάση, ποσοστό των παιδιών στην Ελλάδα σε σχέση με τις χώρες της Ε.Ε. που λαμβάνουν φροντίδα μόνο από τους γονείς τους.

**Ποσοστό (%) παιδιών που λαμβάνουν φροντίδα μόνο από τους
γονείς τους (Πηγή: Eurostat)**



Αν και το ποσό που δαπανάται κάθε έτος για παροχές σχετικά με την παιδική φύλαξη αυξάνεται έστω και με μικρό ρυθμό, το ποσοστό των παιδιών που λαμβάνουν επίσημη φροντίδα δεν έχει αυξηθεί, στοιχείο που υποδεικνύει την αναγκαιότητα λήψης πρόσθετων μέτρων και ενδεχομένως περαιτέρω αύξησης του ποσού της σχετικής δαπάνης.

Παροχές για παιδική φύλαξη (σε εκατομμύρια ευρώ)
(Πηγή: ΕΛ.ΣΤΑΤ.)



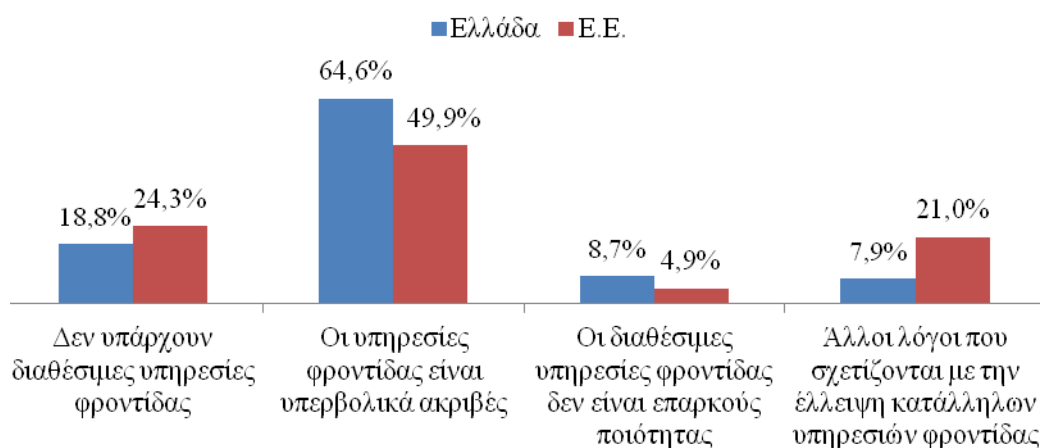
Εναρμόνιση οικογενειακής και επαγγελματικής ζωής

Πέραν των πλεονεκτημάτων στο ίδιο το παιδί, οι υπηρεσίες φύλαξης παιδιών αποτελούν ένα βασικό εργαλείο για την ισορροπία μεταξύ οικογενειακής και επαγγελματικής ζωής και είναι ένας από τους βασικούς στόχους που έχουν τεθεί σε όλες τις ευρωπαϊκές χώρες, καθώς χαρακτηρίζεται πολύ σημαντικό μέτρο, μεταξύ άλλων, για την καταπολέμηση της παιδικής φτώχειας. Η UNICEF στην έκθεση του 2012 (σελ. 97-98) είχε κάνει εκτενή αναφορά στην αναγκαιότητα εναρμόνισης οικογενειακής και επαγγελματικής ζωής προς το σκοπό αυτό. Στην Ελλάδα έχει αναγνωριστεί ότι δεν έχει αναπτυχθεί επαρκώς η κρατική παροχή υπηρεσιών φροντίδας παιδιών κάτω των 3 ετών. Παρόλο που η κρατική παροχή υπηρεσιών φροντίδας παιδιών μεταξύ 3 και 6 ετών είναι πιο εκτεταμένη, εντούτοις βρίσκεται σε αρκετά πιο περιορισμένη κλίμακα σε σχέση με τις χώρες της Ε.Ε. και πολύ περισσότερο με τις χώρες της Βόρειας Ευρώπης.

Όπως είναι αναμενόμενο, η φύλαξη των παιδιών είναι άμεσα συνδεδεμένη με την εργασία, κυρίως της γυναίκας. Δύο στα τρία (ποσοστό 64,5%) άτομα που δηλώνουν ότι δεν εργάζονται ή ότι απασχολούνται μερικώς εξαιτίας της φύλαξης των παιδιών, αναφέρουν ως κύριο λόγο το υψηλό κόστος των υπηρεσιών φροντίδας, ενώ

έπεται η μη ύπαρξη υπηρεσιών φροντίδας (18,75%). Παράγοντες που σχετίζονται με την ποιότητα και την καταλληλότητα των υπηρεσιών φροντίδας δεν αποτελούν σημαντικούς λόγους για μη εργασία ή μερική απασχόληση, καθώς βρίσκονται σε χαμηλά ποσοστά στην Ελλάδα (16,67%), σε αντίθεση με ότι συμβαίνει στις χώρες της Ε.Ε. (25,85%).

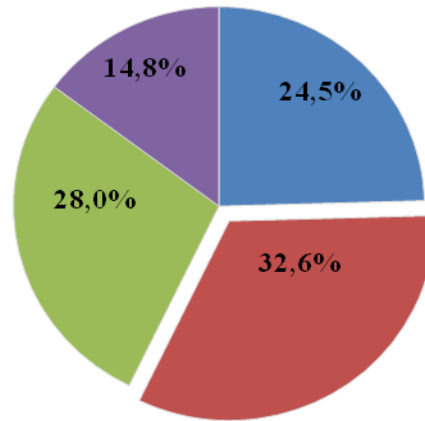
Κύριοι λόγοι για μη εργασία ή μερική απασχόληση που σχετίζονται με τη φύλαξη των παιδιών (2010) (Πηγή: Eurostat)



Το γεγονός ότι ένας στους τρεις εργαζομένους στην Ελλάδα (ποσοστό 32,6%) δηλώνει ότι κατά τις ώρες εργασίας του η φύλαξη των παιδιών γίνεται από τον/ την σύντροφο που μένει στο σπίτι, είναι ενδεικτικό τόσο των δυσκολιών που αντιμετωπίζουν οι γονείς στην εξεύρεση δημοτικών παιδικών σταθμών ή στην πληρωμή ιδιωτικών, όσο και της μη αποτελεσματικής εναρμόνισης οικογενειακής και επαγγελματικής ζωής, δεδομένου ότι ο/ η σύζυγος που μένει στο σπίτι είναι πιθανό να μη συμμετέχει στην αγορά εργασίας. Ο επόμενος σε προτίμηση τύπος φροντίδας από εργαζομένους γονείς (28%) είναι, όπως και στην πρώτη περίπτωση, η φύλαξη των παιδιών δίχως κόστος, μέσω της επιστράτευσης συγγενών, γονέων και φιλικών ατόμων για τη φροντίδα του παιδιού. Χαρακτηριστικό είναι ότι το βασικό κριτήριο που καθορίζει την επιλογή του τύπου φροντίδας που θα επιλέξουν οι εργαζόμενοι γονείς είναι το κόστος, καθώς περίπου δύο στους τρεις (60,62%) επιλέγουν τύπους φροντίδας των παιδιών τους που δεν επιφέρει κάποια οικονομική επιβάρυνση. Ο τρίτος σε συχνότητα χρησιμοποίησης (24,54%) τύπος φροντίδας είναι οι υπηρεσίες φροντίδας, στις οποίες συμπεριλαμβάνονται όχι μόνο κάποια δομή, αλλά και οι

υπηρεσίες που παρέχουν άτομα έναντι αμοιβής, ενώ υπάρχει και ένα αξιοπρόσεκτο ποσοστό (14,77%) εργαζομένων που τα παιδιά τους μένουν χωρίς φροντίδα.

Κύριοι τύποι φροντίδας παιδιών έως 14 ετών που χρησιμοποιούνται από εργαζομένους κατά τις ώρες εργασίας τους (έτος 2005) (Πηγή: Eurostat)



Υπηρεσίες φροντίδας (συμεριλαμβάνεται η φύλαξη από άτομα με αμοιβή)

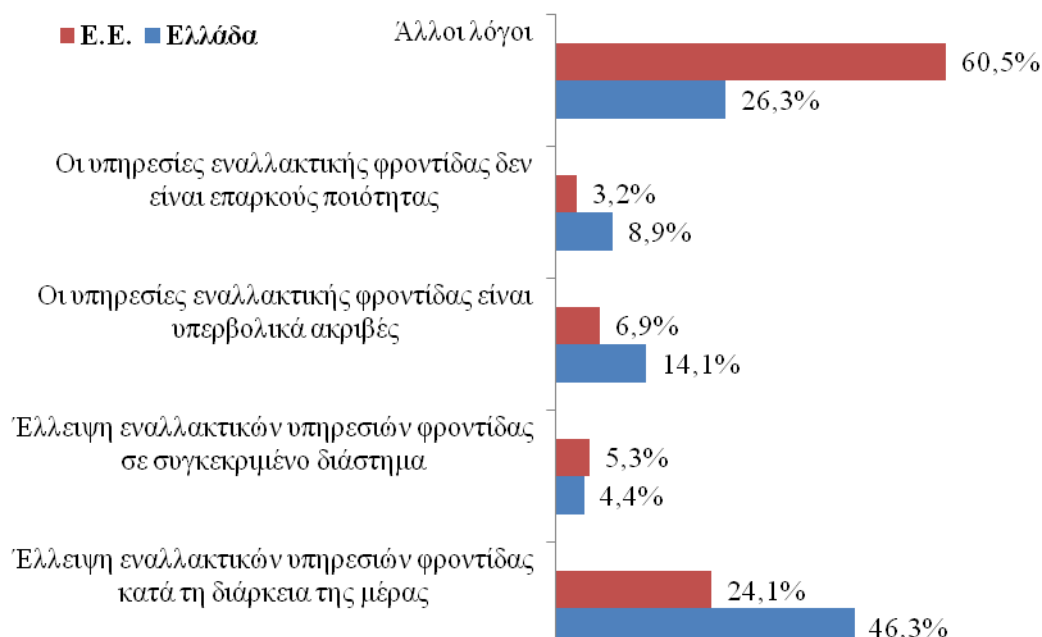
Σύντροφος που μένει στο σπίτι

Συγγενείς, γείτονες, φίλοι (δίχως αμοιβή)

Χωρίς φροντίδα

Η ανεπάρκεια των υπηρεσιών φροντίδας στην Ελλάδα αποδεικνύεται από το γεγονός ότι σχεδόν οι μισοί (46,3%) εργαζόμενοι αναγκάστηκαν να κάνουν διευθέτηση του χρόνου εργασίας τους λόγω έλλειψης εναλλακτικών υπηρεσιών φροντίδας κατά τη διάρκεια της ημέρας. Το αντίστοιχο ποσοστό εργαζομένων στην Ευρώπη είναι αρκετά μικρότερο (24,1%).

**Λόγοι για τους οποίους εργαζόμενοι αναγκάστηκαν να κάνουν
διευθέτηση του χρόνου εργασίας τους 12 τελευταίους μήνες για
τη φροντίδα των παιδιών (2005) (Πηγή: Eurostat)**



Συμπερασματικά, η συμμετοχή των παιδιών σε υπηρεσίες νηπιακής φροντίδας στην Ελλάδα κυμαίνεται σε χαμηλότερα επίπεδα σε σχέση με τις χώρες της Ευρωζώνης, γεγονός το οποίο έχει άμεση επίπτωση στην εργασία των γονέων τους. Στόχος πρέπει να είναι η διεύρυνση των δικαιούχων των δημοτικών νηπιακών σταθμών ώστε να αυξηθεί το ποσοστό των παιδιών που εντάσσονται σε κάποια τέτοιου είδους δομή, η οποία θα τους εξασφαλίζει ποιοτική φροντίδα. Για τους παραπάνω λόγους κρίνεται απαραίτητη η κατάλληλη αναθεώρηση του υφιστάμενου πρότυπου κανονισμού λειτουργίας δημοτικών παιδικών και βρεφονηπιακών σταθμών ώστε να απαλείφουν κριτήρια που αποκλείουν (π.χ. εντοπιότητα) ορισμένα παιδιά από την επιλογή τους στις αναφερόμενες υπηρεσίες και να οριστούν διαδικασίες ώστε να εξασφαλιστεί ότι θα λαμβάνονται υπόψη τα κοινωνικά κριτήρια με μεγαλύτερη βαρύτητα. Ευκαιρία για να γίνει κάτι τέτοιο αποτελεί η αναμενόμενη (σύμφωνα με τον Ν. 4147/2013, άρθρο 13, παρ. 2) κοινή απόφαση των Υπουργών Εσωτερικών και Εργασίας, Κοινωνικής Ασφάλισης και Πρόνοιας βάσει της οποίας θα καταρτιστεί νέος πρότυπος κανονισμός λειτουργίας δημοτικών παιδικών και βρεφονηπιακών σταθμών. Οι αναμενόμενες αλλαγές στον πρότυπο κανονισμό λειτουργίας των δημοτικών και βρεφονηπιακών σταθμών θα πρέπει να λάβουν περισσότερο υπόψη τους την αναγκαιότητα εναρμόνισης οικογενειακής και επαγγελματικής ζωής ώστε να

συνεισφέρουν ουσιαστικά προς αυτή την κατεύθυνση (π.χ. πρόβλεψη για μεγαλύτερο εύρος ωρών λειτουργίας και ευελιξία ωραρίων των παιδικών σταθμών, ώστε να καλύπτεται μεγαλύτερο μέρος εργαζομένων γονέων). Τέλος, για να εξασφαλιστεί η υψηλή ποιότητα των υπηρεσιών φροντίδας παιδιών θα πρέπει να θεσπιστούν αποτελεσματικοί μηχανισμοί ελέγχου τήρησης των προδιαγραφών, κριτηρίων και προϋποθέσεων λειτουργίας των βρεφονηπιακών σταθμών.

Κεφάλαιο 9

Οι επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης στην κατασκευή της παιδικής ηλικίας: Η παράταση της παιδικής ηλικίας

Όπως έχει αποδειχθεί και είναι σήμερα επιστημονικά αποδεκτό, η παιδική ηλικία αποτελεί κοινωνική και πολιτισμική κατασκευή με μεταβαλλόμενο περιεχόμενο στον χώρο και στον χρόνο.¹ Αυτό σημαίνει ότι η οριοθέτηση και τα χαρακτηριστικά της δεν καθορίζονται αποκλειστικά από βιολογικά στοιχεία της ανθρώπινης ζωής, αλλά από το κοινωνικό περιβάλλον και τις πιέσεις που αυτό της ασκεί. Από την ιστορική διερεύνηση της παιδικής ηλικίας,² προκύπτει ότι μια σειρά από παράγοντες οδήγησαν στη σημερινή, διαφορετική από το παρελθόν, σύλληψή της, αποδεικνύοντας τη μεταβλητότητά της. Με αφετηρία την εκβιομηχάνιση, οι αλλαγές που σημειώθηκαν στην εργασία από τότε μέχρι σήμερα, αποτέλεσαν το υπόβαθρο επάνω στο οποίο στηρίχθηκε κοινωνικοοικονομικά η κατασκευή της παιδικής ηλικίας, ενώ στη συνέχεια η κανονιστική διευθέτηση αυτής την οδήγησε από πλευράς κοινωνικής θέσης ως ηλικιακή κατηγορία να κατασκευάζεται κοινωνικά ως κατηγορία μη ικανή, αδύναμη, εξαρτημένη και ετεροκαθοριζόμενη.³ Κρίσιμος παράγοντας που καθόριζε τη διάρκεια και το ρόλο της παιδικής ηλικίας κατά το παρελθόν υπήρξε η άμεση εισαγωγή του παιδιού στην εργασία, μέσω της μαθητείας ή της συμμετοχής στην πρωτογενή παραγωγή στο πλαίσιο της οικογενειακής μονάδας. Επομένως, το παιδί μετά από μια βραχεία περίοδο παιδικής ηλικίας μετέβαινε στην ενηλικότητα, καθώς ήταν σε θέση να εκτελέσει τις εργασίες, όπως κάποιος ενήλικος. Μετά την εκβιομηχάνιση, οι συγκεκριμένοι παράγοντες που οδήγησαν στην παράταση της περιόδου της παιδικής ηλικίας ήταν η καθιέρωση της υποχρεωτικής εκπαίδευσης και η απαγόρευση της παιδικής εργασίας, οι οποίοι ανέδειξαν ένα νέο μεταβατικό αλλά διακριτό στάδιο στη μετάβαση από την παιδική ηλικία στην ενηλικότητα. Με αυτόν τον τρόπο κατασκευάστηκε η ηλικιακή περίοδος της εφηβείας, η οποία δεν καθορίστηκε από βιολογικούς παράγοντες, αλλά από κοινωνικούς, αποδεικνύοντας με τον καλύτερο τρόπο την παράταση της παιδικής ηλικίας ως διάσταση της κοινωνικής της κατασκευής. Το κύριο όμως στοιχείο που προσδιόρισε την παράταση της παιδικής ηλικίας είναι η έννοια της εξάρτησης, καθώς, με τη συμμετοχή των

¹ Δασκαλάκης, Δ. (2014). *Όψεις της παιδικής ηλικίας*, Εκδ. Διάδραση, Αθήνα.

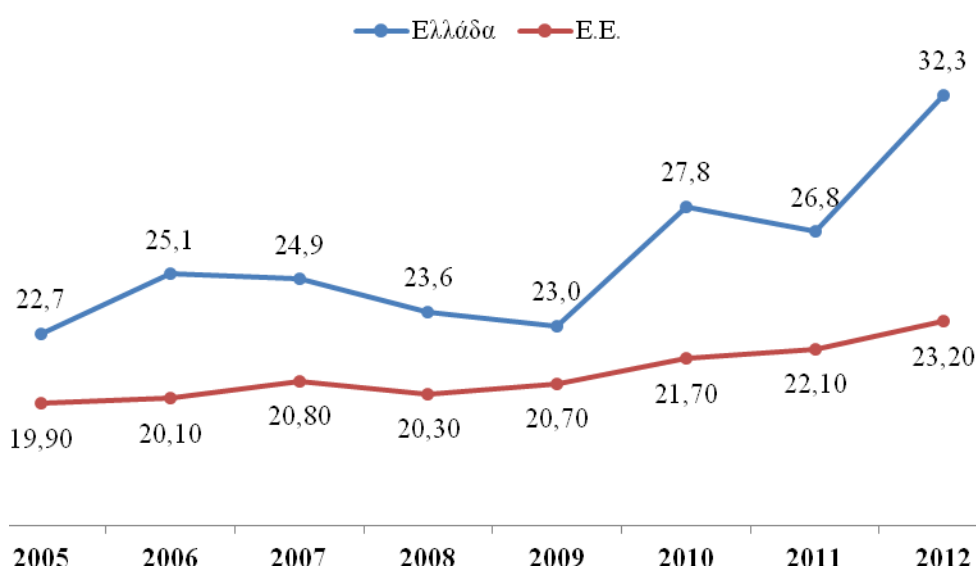
² Aries, Ph. (1990). *Ιστορία της παιδικής ηλικίας*, Εκδ. Γλάρος, Αθήνα.

³ Daskalakis, D. (2014 in press). Crisis, childhood and children's rights: A modern sociological approach. *International Journal of Social Pedagogy*. Special Issue on "Social Pedagogy in times of crisis in Greece".

παιδιών στην εκπαίδευση και την απομάκρυνσή τους από την εργασία, οι ροές χρημάτων αντιστράφηκαν. Ενώ στο παρελθόν η συνεισφορά των παιδιών στον οικογενειακό προϋπολογισμό ήταν κρίσιμης σημασίας εξαιτίας της δυνατότητας εργασίας τους, πλέον αναδείχθηκαν σε οικονομικό βάρος για την οικογένεια, με αποτέλεσμα την άμεση εξάρτησή τους από τους γονείς.

Έχοντας υπόψη τα παραπάνω, η υφιστάμενη οικονομική κρίση, που έχει οδηγήσει στην οικονομική εξάρτηση από τους γονείς «παιδιών» που βρίσκονται πάνω από το τυπικό ανώτατο χρονικό όριο ενηλικίωσης των 18 ετών, εξαιτίας είτε της παράτασης της σχολειοποίησης (σπουδές) είτε της ανεργίας (η οποία στην Ελλάδα στην ηλικιακή ομάδα μεταξύ 15 έως 24 ετών έφτασε το 58,6% το 2013 έναντι 23,2% στην Ευρωπαϊκή Ένωση) οδηγεί εκ των πραγμάτων στην παράταση της περιόδου της παιδικής ηλικίας, τροφοδοτώντας και την εκτεταμένη βιβλιογραφία για τους ατροφικούς ενήλικες. Έτσι, ενώ, δηλαδή, τα παιδιά αυτά αποκτούν πλήρη πολιτικά και νομικά δικαιώματα και υποχρεώσεις, από άποψη κοινωνική και οικονομική συνεχίζουν να διατηρούν χαρακτηριστικά μη ενηλίκων, ωθώντας με τον τρόπο αυτό σε μία προς τα άνω μετατόπιση το χρονικό όριο λήξης της παιδικής ηλικίας.⁴ Η αναφερόμενη ηλικιακή ομάδα των «παιδιών» φαίνεται πρωτίστως να πλήττεται από τις πολυεπίπεδες επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης, καθώς όλοι οι κοινωνικοί στατιστικοί δείκτες επιδεινώθηκαν από το 2009 και μετά.

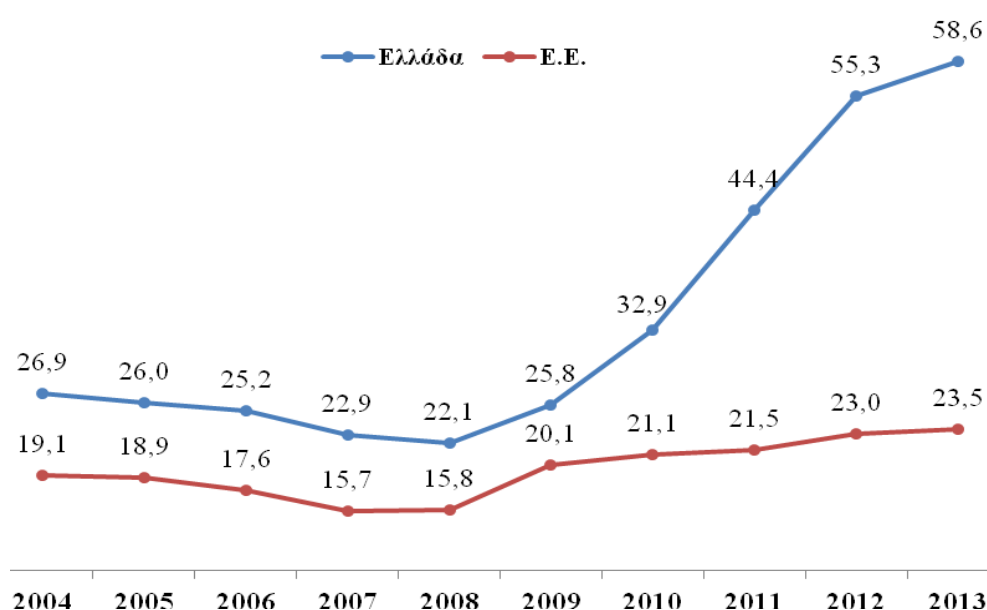
Ποσοστό (%) φτώχειας ατόμων 16-24 ετών (Πηγή: Eurostat)



⁴ Δασκαλάκης, Δ. (2009). Εισαγωγή στη σύγχρονη κοινωνιολογία. Παπαζήση, Αθήνα, σ. 374.

Οι παραπάνω θεωρητικές προσεγγίσεις επιβεβαιώνονται από τα στατιστικά στοιχεία. Το ποσοστό φτώχειας ατόμων της ηλικιακής ομάδας 16 έως 24 ετών αυξήθηκε κατά 5,5 ποσοστιαίες μονάδες μεταξύ 2011 και 2012, ενώ η αντίστοιχη αύξηση στην ηλικιακή ομάδα 18 έως 24 ετών ήταν 6,2 ποσοστιαίες μονάδες, η οποία είναι η μεγαλύτερη αύξηση που παρατηρήθηκε μεταξύ όλων των ηλικιακών ομάδων. Το παραπάνω αποδεικνύει ότι τα άτομα αυτής της ηλικιακής κατηγορίας είναι περισσότερο ευάλωτα στις επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης και άρα η οικονομική τους εξάρτηση από τους γονείς είναι μεγάλη.

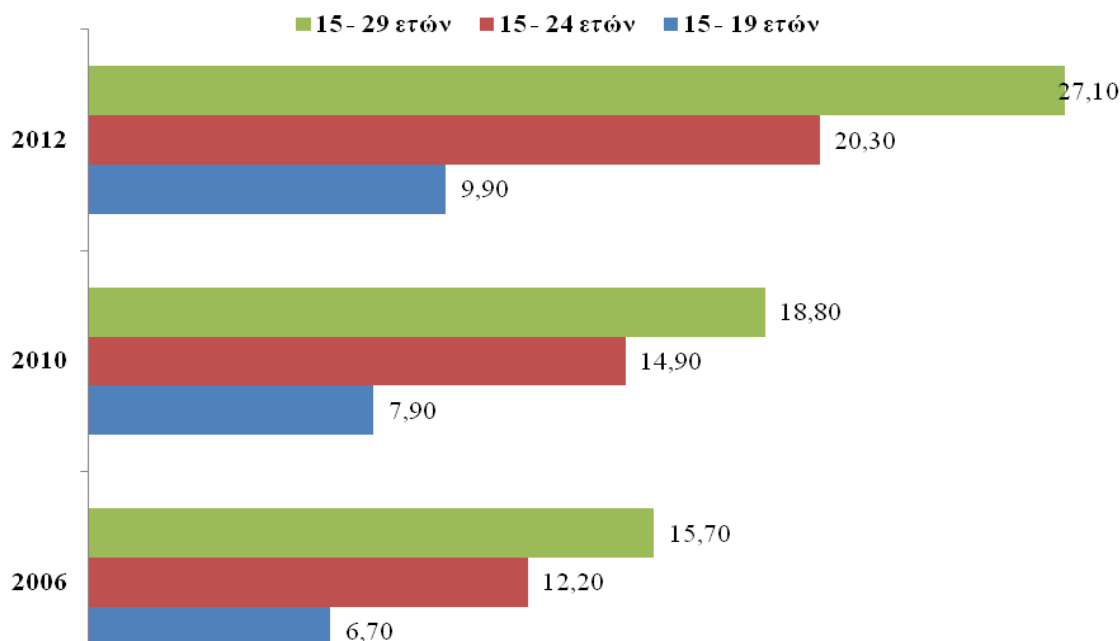
Ποσοστό (%) ανεργίας ατόμων 15-24 ετών (Πηγή: Eurostat)



Η μεγάλη αύξηση της φτώχειας είναι φυσικό να θεωρηθεί ότι συνδέεται άμεσα με τα εξαιρετικά υψηλά ποσοστά ανεργίας της συγκεκριμένης ηλικιακής ομάδας (15 έως 24 ετών), η οποία το 2013 στην Ελλάδα διαμορφώθηκε στο 58,6%, έχοντας υπερδιπλασιαστεί από το 2009. Χαρακτηριστικό είναι ότι το ποσοστό των μακροχρόνια άνεργων (άνω των 12 μηνών) της ίδιας ηλικιακής κατηγορίας βρίσκεται για το 2012 στο 27,1% (έναντι 7,4% στην Ε.Ε.) έχοντας υπερτριπλασιαστεί από το 8% που βρίσκονταν το 2008. Μεγαλύτερο πρόβλημα φαίνεται να αντιμετωπίζουν οι νέοι της ηλικιακής ομάδας 15 έως 24 ετών που έχουν γεννηθεί σε ξένη χώρα, καθώς για το 2013 πάνω από τους μισούς (ποσοστό 55,2%) είναι μακροχρόνια άνεργοι, έναντι 29,6% στις χώρες της Ε.Ε. Ενδεικτικό του βαθμού που επηρεάστηκαν τη διετία μεταξύ 2010 και 2012 αποτελεί ο διπλασιασμός των ποσοστών ανεργίας τους (από 28,4% στο 2010 σε 55,2% το 2012). Εντύπωση προκαλεί το γεγονός ότι τα ποσοστά μακροχρόνιας ανεργίας των νέων που έχουν γεννηθεί στην Ελλάδα για το

έτος 2012 βρίσκονται στα ίδια επίπεδα (55,3%) με αυτά όσων έχουν γεννηθεί σε ξένη χώρα.

Ποσοστό (%) ατόμων ανά ηλικιακή ομάδα στην Ελλάδα που δεν εργάζονται και ταυτόχρονα δεν συμμετέχουν σε κάποιας μορφής εκπαίδευση και κατάρτιση (Πηγή: Eurostat)

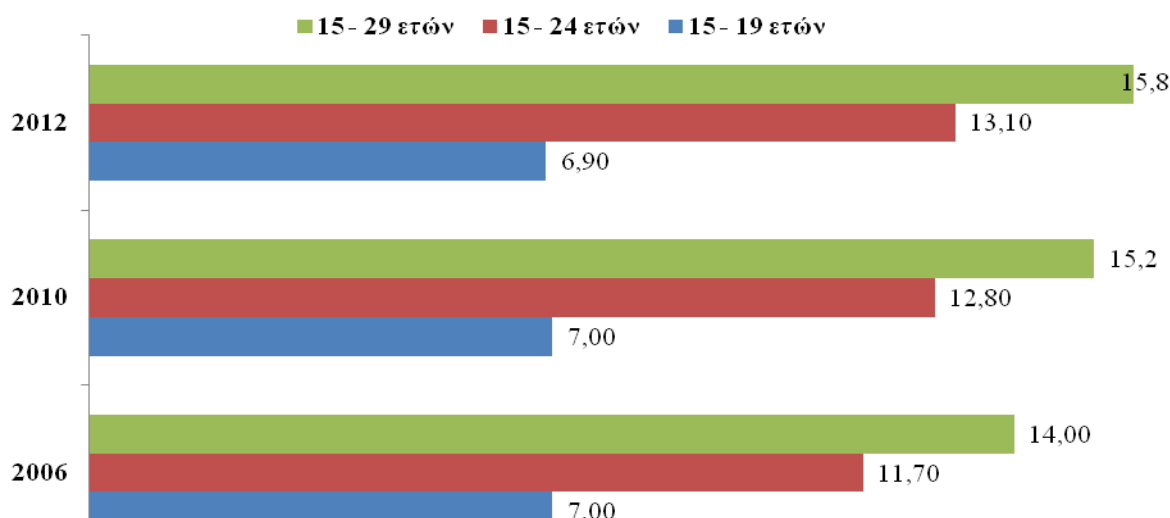


Ο συνδυασμός ανεργίας και μη συμμετοχής σε κάποιας μορφή εκπαίδευση και κατάρτιση επιφέρει συνθήκες όπου ουσιαστικά τα άτομα αυτά βιώνουν έντονα στοιχεία αποκλεισμού από την ένταξη σε κάποιο κοινωνικό χώρο και παραμένουν κοινωνικά αδρανή.

Στην Ελλάδα το ποσοστό των ατόμων αυτών στις ηλικιακές ομάδες 15 έως 24 και 15 έως 29 ετών έχει σχεδόν διπλασιαστεί μεταξύ των ετών 2006 και 2012, φτάνοντας στο 2012 στα επίπεδα του 20,3% και 27,1% αντίστοιχα. Ενδεικτικό του βαθμού επιδείνωσης της κατάστασης τα δύο τελευταία έτη είναι η αύξηση κατά 8,3 μονάδες που παρατηρήθηκε μεταξύ των ετών 2010 και 2012 στην ηλικιακή ομάδα 15 έως 29 ετών (από 18,8% στο 27,1%) και η αύξηση κατά 5,4 μονάδες αντίστοιχα για την ηλικιακή ομάδα 15 έως 24 ετών.

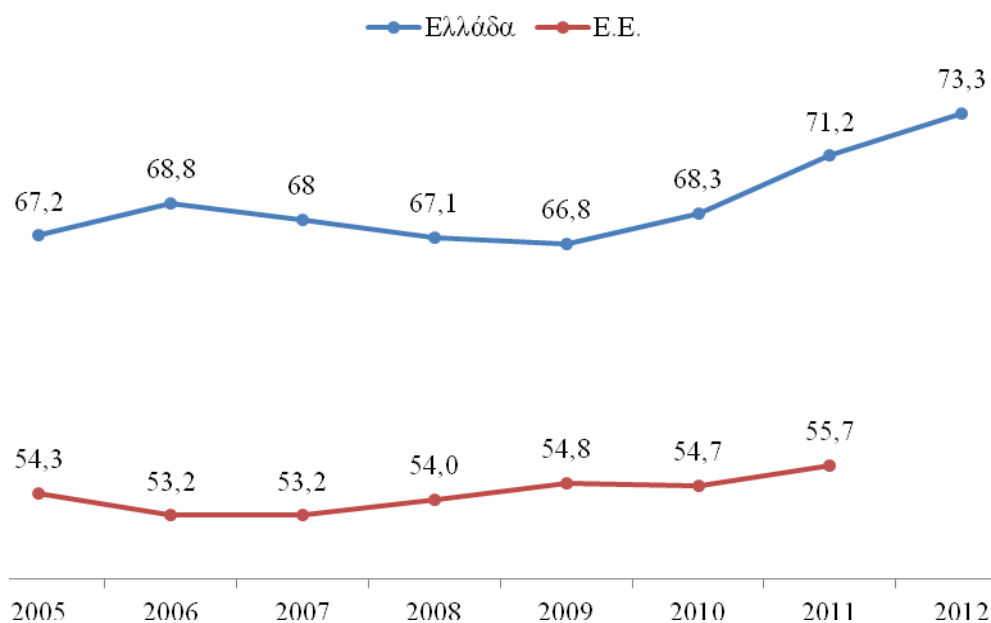
Ο βαθμός που έχει επηρεαστεί τα τελευταία έτη η ελληνική κοινωνία αναδυσκνύεται από το γεγονός ότι τα αντίστοιχα ποσοστά στις χώρες της Ε.Ε. στην εξαετία 2006 - 2012 δεν παρουσιάζουν αξιόλογη μεταβολή και παραμένουν σταθερά στα ίδια επίπεδα.

**Ποσοστό (%) ατόμων ανά ηλικιακή ομάδα στην Ε.Ε. που δεν εργάζονται
και ταυτόχρονα δεν συμμετέχουν σε κάποιας μορφής εκπαίδευση και
κατάρτιση (Πηγή: Eurostat)**



Οι παραπάνω παράγοντες έχουν επίπτωση, εκτός από την κοινωνική αδράνεια, την οικονομική εξάρτηση των ατόμων αυτών από τους γονείς τους, οδηγώντας με αυτόν τον τρόπο στην παράταση της παιδικής ηλικίας. Μια ασφαλής ένδειξη αποτελεί η αύξηση κατά την τριετία 2009 - 2012 του ποσοστού των ατόμων ηλικίας 20 έως 29 ετών που διαμένουν με τους γονείς του, φτάνοντας το 2012 στην Ελλάδα στα επίπεδα του 73,3% έναντι 55,7% στις χώρες της Ε.Ε. Κατόπιν αυτού, δεν αποτελεί έκπληξη το γεγονός ότι η μέση εκτιμώμενη ηλικία που οι νέοι εγκαταλείπουν τη γονεϊκή στέγη βρίσκεται για το 2012 στην Ελλάδα στα 29,1 έτη (έχοντας αυξηθεί κατά 1,4 έτη από το 2004), έναντι 26,2 ετών στις χώρες της Ε.Ε.

Ποσοστό (%) ατόμων ηλικίας 20 έως 29 ετών που διαμένει με τους γονείς του (Πηγή: Eurostat)



Εκτιμώμενη μέση ηλικία που οι νέοι εγκαταλείπουν τη γονεϊκή στέγη (Πηγή: Eurostat)									
	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Ελλάδα	27,7	28,3	28,6	28,5	28,5	28,3	28,4	28,8	29,1
Ε.Ε.	26,2	26,1	26,3	26,2	26,2	26,4	26,2	26,2	26,2

Κεφάλαιο 10

Μέτρα και προτάσεις για τη βελτίωση της κατάστασης των παιδιών

Για το δημογραφικό ζήτημα:

- Λήψη πολυεπίπεδων μέτρων (φορολογικών, επιδοματικών, παροχών σε είδος, υποστηρικτικές δομές) ώστε η απόκτηση περισσότερων παιδιών να καθίσταται ελκυστική.

Για τις πολιτικές για τα δικαιώματα του παιδιού:

- Ύπαρξη ενός κεντρικού φορέα, ο οποίος θα λειτουργεί ως επιστημονικό κέντρο μελέτης, σχεδιασμού και εφαρμογής των πολιτικών για τα δικαιώματα του παιδιού:
 - ✓ Θα αναλάβει την ανάπτυξη συνεργασιών και τον συντονισμό όλου του εύρους των φορέων και επιπέδων διοίκησης για την εφαρμογή των πολιτικών με αντικείμενο τα δικαιώματα του παιδιού,
 - ✓ Θα σχεδιάζει και θα καταθέτει ετήσιο εθνικό σχέδιο δράσης για τα δικαιώματα του παιδιού,
 - ✓ Θα συντάσσει και τα καταθέτει στην Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Παιδιού του Ο.Η.Ε. την περιοδική έκθεση για την εφαρμογή της Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού,
 - ✓ Θα έχει ρόλο ενός εθνικού κέντρου τεκμηρίωσης για την μελέτη και επεξεργασία στατιστικών, νομοθετικών και λοιπών στοιχείων σχετικά με την εφαρμογή των δικαιωμάτων του παιδιού,
 - ✓ Θα αναλάβει συμβουλευτικό ρόλο προς την πολιτεία σχετικά με όλες τις πολιτικές και δράσεις που σχετίζονται με το παιδί και την παιδική ηλικία.
- Ανάπτυξη παιδικοκεντρικής δημοσιονομικής πολιτικής, η οποία θα αποτυπώνεται σε «φιλικούς» για τα παιδιά προϋπολογισμούς και διαμόρφωση ιδιαίτερου κωδικού στον προϋπολογισμό για τη χρηματοδότη του συνόλου των κρατικών πολιτικών που αφορούν το παιδί.
- Δημιουργία μιας εθνικής κεντρικής βάσης δεδομένων που θα συγκεντρώνονται όλα τα στοιχεία που αφορούν την εφαρμογή του συνόλου των δικαιωμάτων του παιδιού.

- Διάχυση της διάστασης του παιδιού (child mainstreaming) σε όλους τους τομείς και τα επίπεδα άσκησης πολιτικής.

Για την αντιμετώπιση της παιδικής φτώχειας και τη βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης:

- Καθιέρωση ενός Γενικού Προγράμματος «Ελαχίστου Εγγυημένου Εισοδήματος», θεσμός ο οποίος αποτελεί από τους πιο αποτελεσματικούς τρόπους αντιμετώπισης της φτώχειας και για τον λόγο αυτό εφαρμόζεται σχεδόν σε όλες τις ευρωπαϊκές χώρες.
- Λήψη στοχευμένων μέτρων ανακούφισης των μονογονεϊκών νοικοκυριών και των νοικοκυριών με τρία ή περισσότερα παιδιά, τα οποία είναι πιο ευάλωτα στη φτώχεια.
- Λήψη μέτρων αντιμετώπισης της ανεργίας, κυρίως στα φτωχά νοικοκυριά με παιδιά που κανένας ενήλικας δεν εργάζεται.
- Στήριξη των φτωχότερων οικογενειών με παιδιά που εμφανίζουν αυξημένη αδυναμία ικανοποίησης βασικών και καθημερινών αναγκών διαβίωσης (κυρίως θέρμανση και διατροφή).

Για τις κοινωνικές παροχές - κοινωνική ασφάλιση:

- Αύξηση του ποσού των παροχών κοινωνικής προστασίας για τη λειτουργία οικογένεια - παιδιά.
- Καλύτερη στόχευση των κοινωνικών επιδομάτων, καθώς στην Ελλάδα έχουν την μικρότερη επίδραση στη μείωση της παιδικής φτώχειας απ' όλες τις χώρες της Ευρώπης.
- Διεύρυνση των δικαιούχων των οικογενειακών επιδομάτων με πιο έντονα κοινωνικά κριτήρια και όχι μόνο οικονομικά.
- Ρύθμιση του θεσμικού πλαισίου με τέτοιο τρόπο ώστε όλα τα παιδιά, ανεξαρτήτως προϋποθέσεων, να δικαιούνται δωρεάν ιατροφαρμακευτική και νοσοκομειακή περίθαλψη.

Για την παιδική εργασία:

- Ανάπτυξη ενός μηχανισμού εντοπισμού της παιδικής εργασίας και μιας βάσης για την καταγραφή ποσοτικών και ποιοτικών χαρακτηριστικών της, ώστε βάσει των στοιχείων αυτών να σχεδιαστεί η αντιμετώπισή της.

Για την εκπαίδευση:

- Αύξηση της συμμετοχής στην προσχολική εκπαίδευση, η οποία βρίσκεται σε χαμηλά επίπεδα στην Ελλάδα, μέσω διάθεσης πόρων και προσωπικού ώστε όλα τα παιδιά άνω των τεσσάρων ετών (4) να έχουν πρόσβαση σε ποιοτική προσχολική εκπαίδευση.

Για τη βρεφονηπιακή φροντίδα και την εναρμόνιση οικογενειακής και επαγγελματικής ζωής:

- Λήψη άμεσων μέτρων για την αύξηση της συμμετοχής στην βρεφονηπιακή φροντίδα, η οποία βρίσκεται σε χαμηλά επίπεδα στην Ελλάδα.
- Εξασφάλιση επάρκειας θέσεων για περισσότερα παιδιά σε ποιοτική δωρεάν ή τουλάχιστον χαμηλού κόστους βρεφονηπιακή φροντίδα, μέσω αύξησης της κρατικής δαπάνης για παροχές σχετικά με την παιδική φύλαξη.
- Καθιέρωση μηχανισμών ελέγχου της ποιότητας των υπηρεσιών παροχής βρεφονηπιακής φροντίδας και καθορισμός περισσότερων κοινωνικών κριτηρίων για την επιλογή παιδιών από τους δημοτικούς βρεφονηπιακούς σταθμούς.
- Προώθηση των κατάλληλων ρυθμίσεων ώστε οι υπηρεσίες βρεφονηπιακής φροντίδας να εξυπηρετούν την αναγκαιότητα εναρμόνισης οικογενειακής και επαγγελματικής ζωής.

Για την έντονη οικονομική εξάρτηση των παιδιών και των νέων:

- Λήψη στοχευμένων μέτρων για την αντιμετώπιση της υψηλής φτώχειας και ανεργίας των νέων και ανάπτυξη ειδικών προγραμμάτων που θα συμβάλουν στην οικονομική και κοινωνική απεξάρτηση από τους γονείς τους.



ΑΝΔ. ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ 8 & ΤΖΩΝ ΚΕΝΝΕΤΥ 37, 161 21 ΚΑΙΣΑΡΙΑΝΗ – ΤΗΛ.: 210 7255555 – ΦΑΞ: 210 72 35555

www.unicef.gr  [unicef.gr](https://www.facebook.com/unicef.gr)  [@unicefgreece](https://twitter.com/unicefgreece)

ΓΙΑ ΔΩΡΕΕΣ: 801 500 12345